PRINOS LUI D. A. STURDZA

LA ÎMPLINIREA CELOR SÉPTE ZECI DE ANI

TIPARUL ȘI EDITURA
INSTITUTULUI DE ARTE GRAFICE „CAROL GÖBL"
S-sor ION. ST. RASIDESCU — BUCURESCI

Costin P.

PRINOS

LUĬ

D. A. STURDZA

No 6.

S'a tipărit în 552 de exemplare numerotate:

2 ex. pe hîrtie japonesă.

50 ex. pe hîrtie mată.

500 ex. pe hîrtie velină.

PRINOS

LUĬ

D. A. STURDZA

LA ÎMPLINIREA

CELOR ȘAPTE-ZECĬ DE ANĬ

BUCUREȘTI

INST. DE ARTE GRAFICE „CAROL GÖBL“ S-sor ION ST. RASIDESCU

16, STRADA DÓMNEĬ, 16

1903.

8181.

LUĬ DIMITRIE A. STURDZA

ca aceluia care, el însuşĭ autor de lucrărĭ preţuite pe terenul istoric,
întemeietor al numismaticeĭ romîne,
a sprijinit necurmat tipărirea izvoarelor externe ale istorieĭ româneştĭ,
făcînd din colecţia Hurmuzaki una din grijile sale de căpetenie;
a dat o basă bogată şi sigură cercetărilor asupra epoceĭ de regenerare a poporuluĭ romîn
în „Acte şi Documente relative la Renascerea Românieĭ",
şi, maĭ presus de toate,
îmbogăţind Academia Română cu nepreţuite izvoare,
cuprinzînd viaţă din viaţa neamuluĭ nostru,
aducînd, împreună cu prinosul său, prinosul prietenilor de veşnică amintire,
a pus temeliĭ nezguduite Academieĭ Române
menită
să întrupeze unirea sufletească a poporuluĭ român
adunînd întru iubirea curată a ştiinţiĭ
pe aleşiĭ neamuluĭ,
ca prinos la împlinirea a şapte-zecĭ de anĭ de lucru,

Alcătuitoriĭ
acestuĭ dar de recunoştinţă ştiinţifică.

DESPRE

ADUNAREA ȘI TIPĂRIREA IZVOARELOR

RELATIVE LA

ISTORIA ROMÎNILOR

ȚIIND LOC DE INTRODUCERE.

DESPRE
ADUNAREA ȘI TIPĂRIREA IZVOARELOR
RELATIVE LA
ISTORIA ROMÎNILOR

ROLUL ȘI MISIUNEA ACADEMIEI ROMÎNE

DE

N. IORGA.

Cultura unui popor nu se alcătuiește numaĭ din deschizătoriĭ de cale și din aceĭ carĭ luminează maĭ departe după dînșiĭ zarea cucerită pentru știință. Al doilea factor, care lucrează pentru înnaintarea uneĭ civilisatiĭ, sînt instituțiile. Cu cît aceste instituțiĭ aŭ temeliĭ maĭ adîncĭ de bogăție, cu cît s'aŭ desvoltat după norme maĭ înțelepte și aŭ țintit maĭ drept către scopul civilisator și național, pentru care sînt întemeiate, cu atîta munca meșterilor și a ucenicilor ce se jertfesc numaĭ științiĭ, și luptă numaĭ pe acest teren pentru binele general, se face maĭ cu spor, cu maĭ puțină risipire de silințĭ spre înlăturarea piedecilor.

O mișcare puternică în domeniul științiĭ istorice nu se produce numaĭ prin faptul că într'un moment dat s'aŭ găsit la un popor puterĭ și tragere de inimă din partea învățaților ce și-aŭ ales drept cîmp de cercetărĭ oameniĭ, faptele, preschimbările, viața trecutuluĭ, al căruĭ vuet, lă-

murit de vremĭ, s'a prefăcut în graiŭ înțeles: al bucurieĭ și al dureriĭ, al înfrîngeriĭ și biruințiĭ, al sfinteĭ muncĭ omeneștĭ, care preface lumea. Prin silințĭ migăloase. obositoare, pe care publicul cel mare nu le cunoaște, și nu le-ar putea pretui în de ajuns, se adună întăiŭ rămășițele fapteĭ și sufletuluĭ altor oamenĭ, și cuvîntul minunat de întrupare nu se poate spune, vrăjind trecutul în fața noastră, decît atuncı cînd aceste *membra disiecta* se află pe deplin adunate, așteptînd suflarea de viață a istoricului de chemare, care e pentru dînsele al doilea creator, Învietorul. Aceste rămășițe se găsesc însa răspîndite, căcĭ oameniĭ din toate timpurile aŭ *trăit* întăiŭ viața lor și s'aŭ gîndit numaĭ pe alăturĭ la felul cum această viață se va înfățișa pentru urmașĭ, iar, cînd aŭ avut grija de a lăsa amintirea lor în monumente, scrise saŭ nescrise, eĭ aŭ făcut o alegere cu care cercetătoriĭ de maĭ tîrziŭ, doritorĭ de a ști cît se poate maĭ mult, nu s'aŭ mulțămit, aŭ căutat să impuie o judecată, înnaintea căreia posteritatea se oprește cuprinsă de îndoială. O luptă, o scenă din viața politică a unuĭ popor, o mișcare a mulțimilor, acelea aŭ fost odată, în timpul lor, și nu se mai pot vedea din noŭ cu ochiĭ obișnuițĭ, în împrejurărĭ de actualitate. Ca să ajungă iarășĭ visibile aceste realitățı dispărute elementele lor trebuie strînse din povestirea, poate părtenitoare, puțin întemeiată, amestecată cu greșelĭ a uneĭ cronicĭ, din mențiunea făcută în treacăt de un document care n'are scopul de a comemora evenimentul ce trebuie înțeles saŭ reprodus, saŭ de alt document care, pentru satisfacerea unuĭ anumit interes, caută să dea o icoana depărtata de adevăr; o inscripție de biserică, facuta ca să se amintească și de către oamenĭ dovada

de credință făcută pentru Dumnezeŭ; un ban, menit nevoilor vieții de toate zilele, dar întipărit cu chipul și titlul suveranuluĭ, ce e și astfel present în rîndurile tuturora; o unealtă, un lucru oarecare, purtînd urme materiale ce țin maĭ mult decît viața de care aŭ fost întrebuințate; o icoană dînd chipurĭ, porturĭ și întîmplărĭ, toate acestea ajută pe istoric să reconstituie, să înțeleagă, să dea în povestirea sa încălzită de talent ilusia maĭ mult saŭ maĭ puțin desăvîrșită a celor ce s'aŭ petrecut. Furtunile timpurilor însă, ca și neîngrijirea nepioasă a celor necunoscătorĭ, adecă a celor maĭ mulțĭ, le-aŭ răspîndit de multe orĭ în cele patru colțurĭ ale țeriĭ, saŭ ale lumiĭ. Personalitatea luĭ Ștefan-cel-Mare, rostul vieții luĭ de veșnică luptă înțeleaptă cu nevoĭ ce nu se puteaŭ da în lăturĭ cu totul, nu se poate lămuri decît studiind acte și monumente ce se află împrăștiate de la Veneția până la biserica umilă a Războienilor fără noroc, de la podul Bîrladuluĭ până în marile archive rusești ale Moscoveĭ; cutare răzăș sărac, ce strînge cu frică, în decadența luĭ, un petec de vechiŭ pergament îngălbenit, pe care se înșiră frumoase slove, necunoscute luĭ, alcătuind, într'o limbă ce nu se maĭ întrebuințează, povestea unuĭ interes material care s'a spulberat în schimbarea oamenilor, a datinelor și a temeiurilor traiuluĭ, acest coborîtor al unuĭ trunchiŭ maĭ puternic, stăpînește încă o scînteie, din care se poate aprinde lumina desăvîrșită asupra uneĭ fapte marĭ. Un dulap de mănăstire, de unde nu se maĭ coboară cărțĭ de slujbă pe care urmașiĭ vechilor călugărĭ abia le maĭ pot sloveni și nu li maĭ pot deslușì rostul, dă în liniĭ naive, așternute de un diac smerit, în care ceĭ din zilele luĭ aŭ văzut însă un mare meșter

al zugrăvieĭ, pe o carte de slujbă slavonă, o stîngace încercare de a ni înfățișa chipul unuĭ eroŭ coborît de veacurĭ în pulberea mormîntuluĭ, dar în gîndul limpede, în fapta vitează a căruia se coboară, până în acel mormînt uitat, rădăcinile adîncĭ, puternice și nevăzute, ale vieții de astăzĭ. La un negustor de lucrurĭ rare dintr'un mare oraș străin oarecare, se vede banul răŭ rotunzit, care spune, în semne și vorbe, starea, legăturile de cultură și de politică ale unuĭ bătrîn Voevod, pe care, ca pe Bogdan-Vodă întemeietorul, atîta numaĭ, o scurtă amintire din partea dușmanilor și o nesigură șoaptă de poveste îl țin încă în mintea noastră, astăzĭ.

I.

Cînd, la sfîrșitul secoluluĭ al XVII-lea, învățatul boier Constantin Cantacuzino, Stolnicul și stăpînul nepotuluĭ săŭ Brîncoveanu cu o înțelegere a greutăților și o presimțire a numărului și varietățiĭ izvoarelor, care-l apropie de alte vremurĭ, se gîndi să scrie istoria neamuluĭ romănesc din toate părțile, de la negura originilor până la nedeslușirea, de multe orĭ tot așa de neguroasă, a presentuluĭ, el trebuĭ să colinde, ca să știe ceva, de la un boier la altul, de la o mănăstire la alta, să-șĭ strîngă, cu multe cheltuielĭ, ceva, foarte puțin din cărțile ce trebuiaŭ cetite și pătrunse. Dar această sarcină, pe care nicĭ-odată n'ar fi putut-o îndeplini bine, era așa de grea, încît poate de aceia patriotul boier o lasă de pe umeriĭ săĭ împovărațĭ și de alte grijĭ. Cine lucra în Moldova pe aceleașĭ vremĭ, dîndu-șĭ maĭ puțin seama de bogația izvoarelor și de greutatea cu care ele pot fi întrebuințate, n'aŭ putut din acelașĭ motiv să dea ceva

sigur în afară de cercul restrîns al experienţiĭ lor personale. Istoriciĭ romînĭ din Ardeal, cari aŭ venit pe urmă: Clain, Şincaĭ, Petru Maior, străiniĭ cari alăturĭ cu dînşiĭ fusese aduşĭ a vorbi de traiul romînesc, aŭ cercetat în Roma, în Viena, în Pesta, unde dărnicia, iubirea pentru cultură, dorinţa de a ajuta ştiinţa, făcuse pe principiĭ Bisericiĭ şi pe aceĭ aĭ Statelor să strîngă cărţile, manuscriptele, hîrtiile diplomatice, ce li căzuse în mînă saŭ li se oferise pentru cumpărătură. Bibliotecĭ nu se aflaŭ pe acel timp, nicĭ măcar în Ardealul vecin, care ni era totuşĭ superior ca dezvoltare, şi maĭ tîrziŭ numaĭ învăţaţiĭ saşĭ, ce începeaŭ să se formeze, aŭ strîns mijloace de lucru în bibliotecile şcolilor superioare, şi iarăşĭ maĭ tîrziŭ li s'a deschis, maĭ ales lor, minunata colecţiune a baronuluĭ Bruckenthal, guvernator al Ardealuluĭ, nobil străbătut de spiritul „filosofic“ şi iubitor de ştiinţă şi artă cosmopolită, care lăsă ca în palatul săŭ din Sibiiŭ, fără păreche, pentru acea epocă, în odăile întipărite de gustul elegant al veacuuĭ al XVIII-lea, cercetătoriĭ viitoruluĭ să poată culege învăţăturĭ de prin cărţile scumpe şi rare, din care îşĭ făcuse averea la care ţinea maĭ mult. Încă la 1798, istoriciĭ „naţiuniĭ saxone“ de peste munţĭ, harniciĭ dascălĭ şi parochĭ aĭ Saşilor, în cari influenţa depărtatelor întîmplărĭ din Franţa revoluţionară trezise conştiinţa naţională, îşĭ cumpăraŭ, din banĭ puţinĭ, în mijlocul nevoilor de toate zilele, de la un Hochmeister cărţile foarte scumpe de pe acea vreme, şi cel maĭ de frunte dintre eĭ scria luĭ Engel, autorul uneĭ Istoriĭ a amînduror Principatelor, că foloase maĭ nu se pot trage încă din Biblioteca Bruckenthal, care, trăind încă bătrînul baron, nu era deschisă publiculuĭ şi nu îm-

prumuta înca (1). Pentru ca Engel însuşĭ să poată lucra şi ă dea un resultat istoric asa de desavîrşit pentru vremea sa, o povestire ce se poate întrebuinţa în multe puncte şi pană astazı, acest mare învaţat, enciclopedist în ramura sa: bun şi pentru istoria Ungarieĭ, şi pentru a Dalmaţieĭ, şi pentru a Serbieĭ, etc., a trebuit să cheltuiască în corespondenţă însutit maı mult timp decît un cercetător de astazı: îı trebui sa descopere calugărĭ „valachĭ", în depărtate manastirĭ ardelene, de care lumea mare şi cultă nu ştia aproape nimic, să aştepte note de la un diletant ca Gheorghe Bánffy, pe atuncĭ numaĭ „concipista transylvanico-aulicus", să adaste sosirea luĭ Samuil Clain la Viena pentru a capata pe Miron Costin, care se dovedi a fi *Nicolae* Costin, sa ceara lămurirı etnografice, pe care azĭ orĭ-ce învătat le află în repertoriile biblioteciĭ sale saŭ celeĭ maĭ apropiate bıbliotecĭ publice, luĭ Dobrowsky din Praga, care nu uita să-ı spuie în răspuns cît de rar e să găsească cineva la un Maghiar de la începutul seculuĭ respectul pentru viata deosebită a altuĭ popor (2).

(1) „Die des Barons Brukenthals Bibliothek ausgenommen, die, was dem Gebrauch betrift, so gut ist als wenn sie gar nicht da wäre." Scrisoare inedita din Sibiiu, 23 Ianuar 1798, în ms. Quart german 166 al Bibl. Museuluı Naţio ıal din Pesta. Cf., tot acolo, scrisoarea din 19 April 1803: Baronul Bruckenthal a murit. ‚Seine Bibliothek wird nun, wenigstens lange Zeit, gesperrt seyn. Doch das ist nicht schlimmer als es vorhin war. Er hatte die Bibliothek nur so wie seine Reitpferde. Er selbst ritt nicht, liess niemand anderen reiten; man zeigte das nur manchmal zur Parade... Der Alte war boshaft genug Alles aufzubitten um den Comes, seinen Neffen, weil er ein zu intoleranter Sachse war, wie er, gänzlich auszuschliessen."

(2) Februar 1811. „Allein andere Madyaren sehen desto verächtlicher auf Alle herab, die sich nicht madyarisiren lassen." *Ibid.*

La noĭ, dacă lipsiaŭ pe acest timp altfel de istoricı decît naratorĭ naivĭ de intrărĭ domneştĭ, prădăciunĭ turceştĭ şi schimbărĭ de preţurĭ, dacă întinsul cîmp al trecutuluĭ, în care dormia gloria neamuluĭ, se acoperia tot maĭ mult de paragina uităriĭ, trebuie să se recunoască şi greutatea pe care ar fi avut-o aceştĭ oamenĭ, cu totul nepregătiţĭ, dacă, trecînd asupra lipseĭ de şcoală, ar fi căutat să se lumineze pe sine pentru a da apoĭ lumină altora. Bibliotecĭ eraŭ numaĭ de treĭ felurĭ la noĭ, pănă la întemeiarea şi prosperarea şcoliĭ naţionale a Sf. Sava. Domnul, cînd era, ca Nicolae Mavrocordat, ca fiul acestuia, Constantin, un om învăţat, un cetitor plin de rîvnă, un scriitor el însuşĭ chiar, îşĭ strîngea cărţĭ despre ştiinţile abstracte, la modă în al XVIII-lea veac, despre politica timpuluĭ, opere clasice din anticitatea grecească şi latină, carţĭ de uşoare poesiĭ maĭ nouă, „moderne“, opere de popularisare a cunoştinţilor,— ce trebuia, în sfîrşit, pentru biblioteca unuĭ Oriental ce ţinea să imiteze modele şi deprinderile Europeĭ; une orĭ, se adăugeaŭ manuscripte răsăritene, care puteaŭ să aibă un preţ foarte mare. Avem catalogul, depus astăzĭ la Academia Romîna, al colecţiuniĭ minunate, cînd se ţine seamă de loc şi de timp, a luĭ Constantin Mavrocordat: caetul, destul de gros, legat bine, e scris într'o slovă elegantă, care pare să fie a Domnuluĭ însuşĭ. Din nenorocire, aceste cărţĭ, cumpărate din escedentele financiare, nu tocmaĭ dese şi marĭ, ale epoceĭ fanariote, nu rămîneaŭ la noĭ, precum nu rămînea nicĭ Domnul, nicĭ dinastia luĭ: vîntul prefacerilor tragice, care tulbura ţerile noastre ca şi toată lumea turcească, aducea la Sultan-Mezatul, de unde plecaŭ în lumea largă, cărţile cu străduinţă adunate ale stăpînuluĭ nestatornic.

Vechile noastre mănăstiri aveau un singur fel de biblioteci, ce creşteaŭ prin rîvna cucernicilor locuitorĭ aĭ chiliilor, acelora dintre călugări cari alcatuiaŭ elita mănastireasca a cărturarilor. Monahul romîn, care schimbase cu comănacul căciula săteanuluĭ, lucra cu sapa şi plugul pe moşiile întinse ale comunităţiĭ, unde se putea să nu maĭ ajungă munca daruită a ţoranilor locuitorĭ; „învăţatul“ din chinovie îşĭ purta condeiul de caligraf orĭ-ce om învaţat, pe atuncĭ, era neaparat şi un elegant caligraf pe hirtia saseasca saŭ veneţiana, luînd izvod dintr'o carte slavonească, cuprinzînd adevărurile credinţiĭ saŭ tălmăcirea lor. Apoĭ, de pe la 1600 înnainte, pană tîrziŭ în secolul al XVIII-lea, scrisul conteni maĭ de tot în mănăstirĭ. Numaĭ şcoala Malorusianului Paisie aduse o schimbare, trezi vechia rîvna pentru carte, şi iarăşĭ condeiele călugareştĭ se puseră în mişcare, pe cînd de multe orĭ şi mintea se mişca, odată cu mîna învăţată: dar nu iscodind lucrurĭ noĭ, ci tălmăcind din greceşte, creînd o întreagă literatură romanea că luată de-a-dreptul de la izvod. Sute de manuscripte se adunau astfel, şi, pe un timp cînd teascurile Mitropoliilor, ale Episcopieĭ din Rîmnic, ale Paisienilor din Neamt lucrau necontenit la răspîndirea celor mai însemnate din operele tălmăcite de traducătoriĭ mănăstirilor, cărţile de tipar, marĭ şi micĭ, cu litere de cele maĭ multe orĭ strivite şi în rea orînduială, îşĭ luaŭ locul lîngă cărţile de mînă. Icĭ şi colo, prin literatura religioasă, răsăria şi cîte o cronică saŭ un cronograf, din care pornia toată învăţătura istorică a scriitorilor din chiliĭ, cînd eĭ nu se maĭ abăteaŭ, ca învăţăceĭ saŭ ca dascălĭ precum a făcut Naum Rîmniceanu în lumea largă a mirenilor, ce se putea să ştie une orĭ ceva maĭ mult.

Şcolile superioare, greceştĭ în această epocă îşĭ aveaŭ bibliotecile lor, dăruite de Domnĭ saŭ de oaspeţĭ cu învăţătură, ca Hrisant Notara. La 1745, şcoala din Iaşĭ îşĭ avea şi bibliotecarul (1), unul dintre dascălĭ, fireşte. Bogăţie şi varietate multă nu se întîlniaŭ în puţinele rafturĭ ale uneĭ biete odăĭ cu tavanul jos şi ferestrele micĭ, şi iarăşĭ dascăliĭ înşişĭ nu petreceaŭ mult timp în cercetarea biblioteciĭ. Asachi, educatorul Moldoveĭ, a fost, pe cînd făcea vestitul săŭ curs de inginerie în româneşte, şi bibliotecar la şcoala domnească, unde duşmaniĭ săĭ grecĭ îl învinuiaŭ că nu face alta de cît să-şĭ soarbă cafeaua (2). Nu se pomeneşte însă nicĭ-o singură dată ca un iubitor de învăţătură, străin de şcoală, să fi rîvnit a-şĭ satura setea de ştiinţa în aceste încăperĭ părăsite.

La 1819, Mitropolia din Bucureştĭ, care primise multe darurĭ de la prelaţĭ ce se urmase în conducerea eĭ şi moştenise pe un aşa de vestit meşter al scrisoriĭ, pe un atît de mare prieten al carţilor, ca Antim Ivireanul, se afla şi în stapînirea uneĭ culegerĭ de cărţĭ europene, de mare valoare. Un boier cumpărase biblioteca vestituluĭ naturalist şi calător Sonnini, ce străbătuse şi ţerile noastre, şi o „afierosise“, o donase, am zice noĭ, Mitropolituluĭ, care nu ştia, cînd era un om ca Nectarie Moraitul, ce să facă cu dînsele (3).

Uniĭ boierĭ, dintre aceia cari învăţaŭ, tot maĭ mulţĭ şi tot maĭ cu folos, în străinătate, adunaŭ cărţĭ, şi le aduceaŭ din locurile unde cunoscuse cultura superioară a Apusuluĭ saŭ,

(1) Urechiă, în *An. Ac. Rom.*, XII, pp. 502-3.

(2) *Ist. lit. romîne în sec. al XVIII-lea*, II, p. 519.

(3) Mac-Michael, în *Arch. soc. şt. şi lit. din Iaşĭ*, VII, p. 33.

ca Saşiĭ din Braşov, si le comandaŭ pe urmă, nu prin librarĭ, cari nu erau, ci prin Agenţia austriacă, stăpînă pe cea maĭ întrebuinţată poştă şi mijlocitoarea obişnuită de ziare şi de volume „evropieneştĭ“. Pe un volum al luĭ Suetoniu din biblioteca mea, tipărit la Nürnberg în 1782, e scris, într'o frumoasă caligrafie latină: „E libris Ioannis Palladii, Iassii, a. 1797“, şi pe altă pagină se dă lista operelor luĭ Erasm: „Erasmi Colloquia, Adagia (Proverbia), de Copia rerum et verborum, Apophthegmata, Encomion Moriae“. O parte din cărţile luĭ Constantin-Vodă Mavrocordat aŭ ajuns în mîna Conăcheştilor, şi poetul Costachi Conachi a adaus la această domnească moştenire cărţĭ noĭ din Paris şi din Germania, de un cuprins maĭ variat şi maĭ serios decît cum s'ar putea aştepta cetitorul versurilor uşurele de iatac ale acestuĭ începător stîngaciŭ al poesieĭ româneştĭ de iubire. Astăzĭ, biblioteca aceasta, scăpată de timpurĭ grele, se află depusă la Academie, unde aşteaptă, pentru a fi întrebuinţata, sfîrşitul uneĭ revendicaţiĭ străine, din partea familieĭ Suţu de la Iaşĭ, care e de crezut că se va hotărî, ca demnĭ coborîtorĭ aĭ boierilor noştri din secolul trecut, să doneze Academieĭ pretenţiile sale. Biblioteca Brîncovenilor a nemerit tocmaĭ la Braşov: biserica grecească, sprijinită cu atîta căldură de aceştĭ marĭ boierĭ muntenĭ, ar fi avînd şi astăzĭ, părăsite cu totul, cărtile lor, ce ar merita, de sigur, o cercetare.

Cînd, destul de tărziŭ, mişcarea de cultură naţională produse, prin şcoala unuĭ Florian Aaron, pe un Nicolae Bălcescu, ca istoric „de dincoace“ al uneĭ noĭ epoce, bibliotecile, colecţiile particulare crescuse: la Generalul Mavros,

la Mihaĭ Ghica, se găsiaŭ materiale de informaţie; Colegiul Sf. Sava îşĭ umplea tot maĭ mult rafturile cu folositoare cărţĭ straine. Şi se ştie că Universitatea din Bucureştĭ găzdui apoĭ această moştenire, precum moştenirea de cărţĭ a Şcoaleĭ superioare din Iaşĭ trecu la Universitatea ieşană, unde cărţile maĭ vechĭ ar trebui cercetate una cîte una pentru notiţele ce pot cuprinde.

Dar încă pe vremea luĭ Bălcescu, ceia ce era în ţară, nu îngăduia nicĭ-o cercetare istorică serioasă. Cît a fost în Bucureştĭ, patriotul istoric s'a mulţămit a tipări cronicĭ în *Magazin* şi a da micı studiĭ întemeiate pe izvoare interne, cele maĭ multe inedite. Numaĭ în străinătate, în zilele de exil de la Paris, găsi el ce-ĭ trebuia pentru ca să aştearnă paginile din „Istoria luĭ Mihaĭ Viteazul“, pe care le credea poate definitive, fiind-că văzuse foarte puţinele izvoare narative ce fusese tipărite pănă atuncĭ.

II.

Pe acea vreme începeaŭ să se culeagă izvoarele istorieĭ româneştĭ, de oamenĭ cuprinşĭ de iubire pentru poporul lor, dar cari n'aveaŭ nicĭ vremea, nicĭ mijloacele, nicĭ ajutoarele de nevoie pentru a da alt ceva decît începuturĭ, orĭ cît de folositoare trebuie să le socotim şi pe acestea. În acelaşĭ an cînd Academia din Petersburg tipăria din hîrtiile rămase de la Venelin, un apostol al regenerăriĭ slave (1), supt titlul de „Acte vlaho-bulgare saŭ daco-bulgare“, cea d'intăiŭ culegere de documente interne româneştĭ — aseme-

(1) V., asupra luı, maĭ ales Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, pp. 537—9. Cf. Hurmuzaki, *Supl.* I⁴, p. 364.

nea documente nu intrase pănă acum decît ca dovezĭ în memoriĭ, ca acel tradus în grecește și tipărit de frațiĭ Tunsliĭ (1), sau în Istoria Dacieĭ de Fotino, răzimat în parte pe memoriul pomenit, Kogălniceanu făcea să apară, în grelele împrejurărĭ ale lipseĭ de cultură în public și prisosuluĭ de censură slugarnica la stăpînitorĭ, *Archiva romaneasca*. Volumul întăiŭ cuprindea *literatură istorica* alăturĭ de *acte istorice*, și, supt amîndouă aceste titlurĭ, maĭ mult izvoare, care nu sunaŭ răŭ la urechea nimănuia, în vechiul lor graiŭ, trezitor de viață totușĭ maĭ mult decît orĭ-ce declamație contemporană. Lîngă o notă asupra luĭ Șincaĭ, a căruĭ operă nu ieșise încă de supt tiparul iubitoruluĭ de lumina și de neam Grigore-Vodă Ghica, lîngă un articol, datat „Septembre 1840“ despre lupta de apărare, la Razboienĭ, a luĭ Ștefan-Vodă cel Mare, predecesorul cu patru sute de anĭ în urmă al luĭ Mihaĭ-Vodă Sturdza, unealta resignată a consululuĭ rusesc, se dadeaŭ înnălțatoarele paginĭ ale calugăruluĭ Măzăreanu, și el un om al timpurilor de umilință, care în Bucovina Austriacilor cînta în minunată prosă ritmata laudele străvechiuluĭ paznic învingător al unor granițe, pierdute de atuncĭ. Apoĭ ceva din Pravila, ieșită în tiparul secoluluĭ al XVII-lea, a luĭ Vasile Lupu; rîndurĭ dintr'o condică de mănăstire, *cărțĭ* domneștĭ, de la particularĭ și de la Museul din Odesa, cercetat de aĭ noștri încă din 1829 (2).

(1) V. Iorga, *Ist. lit. romîne în sec. al XVIII-lea*, II, la operele luĭ Mihaĭ Banul Cantacuzino. Biblioteca răp. Gr. N. Mano posedă singurul manuscript complect al originaluluĭ romănesc.

(2) Xenopol, în *An. Ac. Rom.*, XX, p. 172. Niște boierĭ cu tendințe „liberale“ pomenesc, într'o plîngere către generalul rusesc Mircovici, hrisovul pentru vecinĭ al luĭ Constantin Mavrocordat, „a căruia orighi-

În sfîrșit o bogată culegere de acte privitoare la ocupația Moldoveĭ de către Rușĭ în războiul ce s'a încheiat prin pacea de la Chiuciuc-Cainargi. Cel maĭ mult material fusese dat harniculuĭ editor, ce înțelegea să servească poporul săŭ și știința, în același timp, de Constantin, unul din frațiĭ Hurmuzăkeștĭ, cari, însuflețițĭ de un ideal romănesc, făcuse iarășĭ să se audă cuvinte de înviere și îmbărbătare în Bucovina pierdută: dintr'o condică, transcrisă de Antohi Sion, un cunoscător de lucrurĭ vechĭ și unul din meșteriĭ cu conștiința ușoară cari aŭ hărăzit iubitorilor de disertațiĭ nefolositoare, ca jertfă, Cronica luĭ Huru, a fost scoasă toată corespondența rusească și toate frumoasele opere retorice ale Măzăreanuluĭ. Hurmuzaki, care mersese prin Rusia pentru a cîștiga un proces de moșiĭ în Basarabia, trăgănat până atuncĭ, fu maĭ tărziŭ unul din luptătoriĭ ceĭ maĭ convinșĭ, maĭ luminațĭ, maĭ pricepuțĭ și maĭ statornicĭ aĭ mișcăriĭ moldoveneștĭ din 1848, decĭ un tovarăș de războiŭ politic al luĭ Mihaĭ Kogălniceanu (1). El maĭ dăduse editoruluĭ „Archiveĭ româneștĭ" și alt izvor ce se afla copiat în culegerea sa și pe care Kogălniceanu putu să-l anunțe numaĭ: Indexul de la Żolkiew al documentelor luate de la Mitropolia din Iașĭ de Dosofteĭ fugar, Index care, se știe, a apărut pe urmă, în revista bisericească din Cernăuțĭ *Candela*.

nalul se află la Muzeul din orașul Odesa". Actul e reprodus în *Archiva rom.*, I: p. 94 și urm. din ediția a doua.

(1) V. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria Românilor*, 1879, pp. XV—VI și D. A Sturdza, *Acte și documente relative la istoria Renașterei Românieĭ*, *passim;* precum și recenta publicație anonimă: *Anul 1848 în principatele române*, 3 vol. in—8° mare.

Archiva românească a fost continuată abia în 1845 printr'un al doileą și ultim volum, de un cuprins asămănător cu al celuĭ d'intăiŭ. Aicĭ se daŭ însă numaĭ materiale, tot așa de amestecate: cronica expedițieĭ Turcilor în Morea, al căreĭ autor s'a dovedit că este Constantin Vătavul Diichiti, ceva din călătoria patriarchuluĭ Macarie de Antiochia prin țerile noastre, traducere de Costachi Negruzzi după o versiune de popularisare rusească a versiuniĭ englese de Balfour, apărută în 1836. Maĭ departe, așa numitele „Întîmplărĭ ale Cantacuzinilor și Brîncoveanuluĭ“, parte din Hronicul luĭ Dimitrie Cantemir, date în româneste după forma grecească, de Vasile Vîrnav, un cunoscut tălmăcitor din veacul al XVIII-lea; considerațiile despre legăturile Moldoveĭ cu Poarta, atribuite fără dreptate luĭ Nicolae Costin. În sfîrșit, un întreg șir de acte domneștĭ, foarte însemnate, pe care încă din 1840 le trimesese, din Odesa, unde se găsia, Costachi Hurmuzaki. Decĭ iarășĭ acestuĭ frate al mareluĭ adunător al izvoarelor străine privitoare la istoria noastră, acestuĭ al doilea Hurmuzaki, al căruĭ rol în progresul studiilor istorice la Romînĭ n'a fost nicĭodată recunoscut pănă acum, i se datorește o bună parte a volumuluĭ. „Istoria oștireĭ ce s'aŭ făcut asupra Moreiĭ“ e tipărită după un manuscript din biblioteca „Vorniculuĭ Alexandru D. Sturza“, care dădu și unele acte: acest boier nu e altul decît tatăl jubilaruluĭ de astăzĭ, căruia i se închină acest volum ca semn de mulțămire pentru sprijinul ce a dat științiĭ istorice care cercetează trecutul românesc.

În prefața de la volumul întăiŭ, în frasele cumpănite ale căreia se simte sfiala de censura la pîndă, Kogălniceanu

găseşte frumoase şi puternice accente cînd vorbeşte de soarta poporuluĭ săŭ, în care atîţia nu credeaŭ şi eraŭ învăţaţĭ prin umilinţe zilnice să nu creadă. „Ba nu, vremea peireĭ nu ni-aŭ venit: sîngele nostru este tînăr, pentru că este înnoit prin nenorocirĭ. Vom avea încă zile frumoase pe pămînt. Dar, pentru a le avea, trebuie să ni cunoaştem solia ce Dumnezeŭ ni-aŭ dat, trebuie să fim vrednicĭ de bunătăţile ce Cerul ni-aŭ dăruit.... Să ne ţinem maĭ ales de cele trecute: ele pot să ne scape de peire. Să ne ţinem de obiceiurile strămoşeştĭ.... Să ne ţinem de limba, de istoria noastră.... Istoria românească maĭ ales să ni fie cartea de căpetenie.“ El biciuieşte timpul săŭ de slăbire a sufletelor, cufundate în traiul bun şi leneş, şi arată la ce izvoare curate se poate căpăta, prin cunoştinţa celor ce aŭ fost, împrospatarea puterilor stoarse: gropniţile clădite ca movile pe cîmpie, piatra cea trainică a mănăstirilor-mausolee, slova vechilor urice, graiul amintitor de lupte şi patimĭ al Croniciĭ. Kogălniceanu se plînge de lăsarea în uitare a urmelor acestora, nepreţuit de scumpe, din care nicĭ-una nu fusese cercetată şi numaĭ foarte puţine, ca unele din scrierile luĭ Cantemir, se învrednicise de lumina tiparuluĭ. „Încă puţin, şi ar peri şi scrierile lor, şi numele lor ar rămînea sterpe.“ În acelaşĭ timp, se anunţă publicarea apropiată a uneĭ culegerĭ complecte de cronicĭ: „a tuturor hronicarilor Valahieĭ şi Moldavieĭ“, pe care n'o poate înnainta destul de repede, ca manuscript şi carte, din neajunsul mijloacelor. Totuşĭ, asigura el, „numaĭ şi numaĭ să vedem ceva ajutor şi îmbrăţoşare, şi nicĭ-o trudă nu ni va părea prea grea, ca să punem în lucrare îndatorirea ce luăm asupră-ni.“ Pe lîngă „Letopisiţe“ însă, *actele* merită şi ele luarea aminte,

prin mulțimea și însemnătatea lămuririlor ce cuprind: „multele urice și documente vechĭ, nu maĭ puțin interesante decît acele Hronice“, și de aceia se întemeia *Archiva românească*, pentru care se cereaŭ contribuțiĭ de la toțĭ ceĭ ce se aflaŭ în stăpînirea de hîrtiĭ și pergamente. Vremurile eraŭ așa de rele, încît Kogălniceanu făcea un dar, nu numaĭ din munca, ci și din punga luĭ: revista sa, ieșind odată pe an în douăzecĭ și patru de coale, se scotea numaĭ într'o *sută* de exemplare, și editorul era să puie în vînzare numaĭ cincĭzecĭ din ele, căcĭ cealaltă jumătate o împărția gratuit.

„Ca simplu particular, neajutat de nimenĭ“, începu decĭ Kogălniceanu, înlocuitor entusiast al „Societăților învățate“, de care nu putea să fie vorba încă la noĭ, și monumentala lucrare a strîngeriĭ împreună a Cronicilor. La 1840, apărea volumul întăiŭ al „Archiveĭ Româneștĭ“, foarte puțin ținut în samă de presa timpuluĭ și foarte puțin cetit; — de o întrebuințare științifică, nicĭ nu putea să fie vorba, într'o vreme cînd toate se făceaŭ, maĭ mult decît astăzĭ, pentru un viitor maĭ bun. În 1843, el deschidea cursul său de istorie de la Academia Mihăileană, curs străbătut de ideĭ prea mîntuitoare pentru un popor guvernat de consuliĭ rușeștĭ, pentru ca el să poată fi îngăduit multă vreme. În această ochire asupra cîmpuluĭ puțin străbătut al trecutuluĭ, Kogălniceanu îșĭ dă bine seama de greutățile ce trebuia să întîmpine și, prețuindu-le după cuviință, el uită să maĭ pomenească încercarea pe care, cu cîțĭva anĭ în urmă (1837), ca student la Berlin, o făcuse, alcătuind în pripă, pentru străinĭ, o istorie a Principatelor, maĭ ales pe basa lucrărilor în limba germană ale unuĭ Engel și Gebhardi; lucrare care e foarte limpede scrisă,

cuprinde unele puncte de vedere nouă şi n'a rămas neîntrebuinţată de publicul pentru care era menită. Acum, el vede maĭ mult decît atuncea împrăştiarea materialelor, bogăţia lor cu neputinţă de urmărit de un om singur, supraveghiat tocmaĭ de aceĭ cîrmuitorĭ româneştĭ, cari aveaŭ datoria să-l ajute, cu jertfa lor saŭ cu ceva din baniĭ tuturora. El mărturiseşte că documentele din care trebuie să se înjghebe povestirea sa vorbită se află „prin ţerĭ străine pe la particularĭ, saŭ în bibliotecele Ungarieĭ, Polonieĭ, Transilvanieĭ, a Moscoveĭ, Petersburguluĭ, Vieneĭ, şi chiar a Stockholmuluĭ", dînd astfel ca o îndrumare pentru cercetările ce s'aŭ făcut maĭ tîrziŭ în aceste marĭ deposite europene. El arată întreaga operă de critică, ce trebuie întreprinsă pentru a pune în concordanţă, a reuni în stabilirea aceluiaşĭ adevăr mărturisirea scurtă, şi de multe orĭ nesigură, pentru vremurile maĭ vechĭ, a cronicarilor noştri, cu ştirile ce se dădeaŭ despre noĭ, maĭ mult în treacăt, de analiştiĭ şi istoriciĭ popoarelor vecine. Tînărul profesor ar mai fi putut adăugi o greutate, tot aşa de neînvinsa pentru el: de unde să-şĭ iea cîte cărţĭ tipărite se puteaŭ raporta la istoria noastră? În Iaşiĭ luĭ Mihaĭ Sturdza se găsiaŭ monumente pentru tatăl Domnuluĭ, pentru Ruşii binefăcătorĭ, cancelariĭ şi oficiĭ administrative, dar bibliotecĭ, nicĭ una. Kogălniceanu trebuia să recurgă la cumpărăturĭ de cărţĭ, pe care nu le putea ridica până la sume marĭ, şi decĭ nu putea să scrie, după dorinţa sa, din noŭ, pe alt temeiŭ decît la Berlin — unde totuşĭ eraŭ cărţĭ pentru toată lumea — Istoria Romînilor.

Cronicile moldoveneştĭ apărură în litere marĭ, pe o hîrtie resistentă, de şi nu frumoasă totuşĭ era „velina" de pe a-

tuncĭ—abia în 1852, în întregime. Încă din 1845, o revistă ce ieşia în Bucureştĭ şi despre care va fi vorba îndată, anunţa în Buletinul bibliografic al celuĭ d'intăiŭ număr al său, saŭ maĭ bine al celeĭ d'intăiŭ fascicole, punerea supt tipar „la Cantorea Foiĭ săteştĭ în Iaşĭ" (1) a Cronicilor Moldoveĭ, de către maiorul Kogălniceanu: Trebuiaŭ să fie, cum aŭ şi fost, treĭ volume marĭ, pentru care se cereaŭ şase galbenĭ. La această dată apăruse acum o traducere francesă parţială, dînd străinilor materialul interesant pentru dînşiĭ, din naraţiunea autorilor de leatopiseţurĭ (2). Volumul II, cuprinzînd pe Nicolae Costin, în partea luĭ originală, şi pe Neculcea în întregime era pus în vînzare în 1845 încă; în anul următor, urmară cronicariĭ din secolul al XVIII-lea, înfăţişaţĭ la un loc în vol. al III-lea; dar publicul nu avu începutul publicaţieĭ decît după multă zăbavă, produsă în parte de păţaniile politice ale autoruluĭ, care avuse să îndure exil şi închisoare.

Într'o călduroasă prefaţă, Kogălniceanu arăta încă odată, nu numaĭ folosul pentru spiritul fiecăruĭ cetitor, ci nevoia pentru dînşiĭ toţĭ şi pentru tot neamul românesc, al caruĭ viitor trebuia clădit pe această basă, a studiuluĭ fapteĭ strămoşilor. „De la readucerea aminte a acesteia, atîrnă acum şi desvoltarea din noŭ a naţionalităţiĭ şi a civilisaţieĭ. Fără aceste nu trebuie să ne mirăm dacă la noĭ arta

(1) *Cantorea* e un cuvînt rusesc, corespunzînd francesuluĭ *Comptoir*. Foaia sătească se edita de Kogălniceanu, maĭ tărziu de Costache Negruzzi (cu titlul *Săptămîna* de-asupra), după îndemnul Cîrmuiriĭ.

(2) *Fragments des chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre le Grand, Charles XII, Stanislas Leszczynski, Démètre Cantemir et Constantin Brancovano.*

nu este încă născută şi dacă literatura tînjeşte, palidă şi slabă. Artele şi literatura, expresiile inteligenţiĭ, n aŭ speranţă de viaţă, de cît acolo unde ele îşĭ trag origina din însăşĭ tulpina popoarelor. . . Ca să avem artă şi literatură naţională, trebuie ca ele să fie legate cu societatea, cu credinţele, cu obiceiurile; într'un cuvînt, cu istoria noastră (1)."

Cu această mare publicaţie, în care dăduse una din basele cercetărilor ulterioare, înfăţişînd prin munca sa foarte grea, dar pusă maĭ puţin în evidenţă decît cum alţiĭ ar fi făcut aceasta, îşĭ încheie Kogălniceanu activitatea sa de istoric, aşa de rodnică până atuncĭ. Urmaşul celuĭ din urmă cronicar al Moldoveĭ în secolul al XVIII-lea îşĭ făcuse datoria faţă de ţara sa şi faţă de familia sa, culegînd din manuscriptele sale şi din acelea pe care le căpătase de la alţiĭ, spusa povestitorilor trecutuluĭ, scriitorilor de veleaturĭ apuse, aşa cum li se alcătuise în gînd, în gîndul mîndru şi încrezător, saŭ în gîndul nenorocit şi umil. S'a scris şi răŭ despre *Letopisiţile* luĭ Kogălniceanu, de oamenĭ cari voiaŭ să-şĭ dea astfel înfătişarea că sînt chematĭ a le înlocui prin ediţiĭ ştiinţifice, pe care n'aŭ avut însă rîvna şi priceperea de a le da, şi editorul aceste̮ĭ opere, care şi astăzı ar fi socotită ca monumentală, a răspuns odată, arătînd că, nu dupa pretenţiile prefetei saŭ după numărul notelor fără folos, trebuie să se preţuiască o ediţie de texte. Cine n'a întrebuintat numai în treacăt cele treĭ volume, apărute apoĭ în 1872-4 într'o nouă ediţie, cu litere latine, neschimbată însă de şi cu unele adausurĭ la sfîrşit, de care

(1) *Letopisiţĭ*, ed. a 2-a, pp. XXVI—VII.

vom vorbi îndată, s'a putut încredința și pe această cale de spiritul pătrunzător, de inteligența cuprinzătoare a tipăritoruluĭ lor. Toate frasele aŭ sens; cetirea e aproape pretutindenĭ exactă; punctuația urmărește de aproape înțelesul, care poate fi prins numaĭ cu greŭ în unele casurĭ și notat numaĭ prin finețe în semnele grafice; manuscriptele întrebuințate aŭ fost toate bune, și adesea maĭ multe forme ale aceluiașĭ text aŭ stat la îndămîna editoruluĭ. Maĭ mult decît atîta se putea cere cu greŭ de la cineva care, cu desăvîrșire isolat, lipsit de mijloace și avînd să șĭ îngrijească de nevoile zileĭ, lucra în Moldova de prigonire și umilința a Domnilor Regulamentuluĭ Organic.

Luptele pentru libertate din 1848, luptele pentru Unire din 1856 59, luptele pentru constituirea înlăuntru a Româniel de astăzĭ, aŭ smuls de la știința lor multe puterĭ în stare s'o ducă departe și, rupînd deprinderea de toate zilele, care susține și ajută pe cercetătorĭ i-a înstrăinat pentru totdeauna de ocupațiile literare. „Atuncĭ n'am maĭ avut a scrie istorie, spune răspînditorul cronicilor, „am făcut istorie" (1). La 1872, ascultînd poate și de alte motive, Kogălniceanu se hotărîse a preface în noile litere întrebuințate acum, publicația luĭ veche de maĭ bine de douăzecĭ de anĭ. Cu acest prilej, el avea de gînd saŭ cel puțin anunță aceasta să se întoarcă la planul săŭ primordial, de a cuprinde toate cronicele *românești*, nu numaĭ pe acelea ale Moldoveĭ, în culegerea sa. Volumul întâiŭ reproduse pe acela din ediția anterioară, adăugind numaĭ

(1) Prefața la vol. I, ed. 2-a, p. IX.

scrierea fragmentară a luĭ Constantin Stolnicul, tot aşa şi al doilea, pe cel corespunzător. Al treilea, din ediţia de la început, era cam supţire şi se putea adăugi fără să se atingă proporţia. Aicĭ crezu Kogălniceanu că trebuie să înnădească. Adause, după manuscriptul original, care-ĭ fusese pus la disposiţie de d-l D. A. Sturdza, cronica versificată, lungul leatopiseţ rimat, al luĭ Alecu Beldiman, închizătorul ereĭ naivelor povestirĭ contemporane (1). Dădu apoĭ o bucată poetică, datorită tot luĭ Beldiman, care făcea în ea politică, urîta politică de goale intrigĭ a timpuluĭ, dintr'un loc de restrişte silit, pe care i-l dăduse tocmaĭ acea politică, în anul de crisă 1824 cînd Ioniţă Sturdza îşĭ surguni pe la mănăstirĭ pe boieriĭ maĭ colţoşĭ. Urmà reproducerea unuĭ *arz* din 1821, uneia din cererile îndreptate atuncĭ de partidele boiereştĭ din Moldova către Poartă, reproducere după o revistă ardeleană, care publicase, supt conducerea luĭ Bariţ, şi documente: *Foaia pentru minte, inimă şi literatură;* dar Kogălniceanu săvîrşia scăparea din vedere de a lăsa la o parte o întreagă bucată din însemnata reclamaţie de reforme (2). La sfîrşit, într'un *Apendice*, se comunica un izvor care se cuvenia să se găsească la începutul retipăririi *Letopisiţelor*, „Cronica moldo-polonă" a căreĭ cunoştinţă la noĭ se datorià d-luĭ Hasdeŭ, singurul cunoscător de literaturĭ slave de pe atuncĭ: traducerea

(1) După un alt manuscript, cu vorbe destul de aspre pentru Kogălniceanu, care nu le merita, nefiind dator să ştie de existenţa unor manuscripte despre care proprietarii lor nu vorbiseră până atuncĭ nimic, dădu oarecare adause, de însemnătate, I. M. Kodrescu, în revista *Buciumul romîn* din Iaşĭ.

(2) V. Hurmuzaki, X, p. LXX, nota 1.

textuluĭ polon al luĭ Nicolae Brzeski (1) era tot după d Hasdeŭ. Poema în versurĭ a luĭ Miron Costin despre trecutul Moldoveĭ era luată iarășĭ după *Archiva istorică* a d-luĭ Hasdeŭ; ea și-ar fi găsit locul însă maĭ bine în volumul I-iŭ, împreună cu scrierile celelalte ale Logofătuluĭ Miron, care, și ele, ar fi trebuit poate puse la un loc, iar nu leatopisețul la sfîrșit, iar Cartea despre începuturĭ în frunte, ca si cum ea s'ar putea socoti ca un *izvor* pentru timpurile de alcătuire ale neamuluĭ romănesc, în Moldova și aiurea. Tocmaĭ la capăt avem *Versurile* istorice, pomelnicul rimat al Domnilor, pe care Dosofteĭ îl compuse pentru *Molitvenicul* din 1681, la care s'ar fi căzut însă a se adăogi și forma, mult maĭ bogata, pe care o căpătă această listă de Domnĭ versificată în *Parimiile* de la 1683 (2). De toate, eraŭ prevăzute cincĭ volume, dar celelalte doua, destinate cronicilor muntene și uneĭ expunerĭ cronologice de Kogălniceanu însușı, a întîmplărilor ce n'aŭ maĭ găsit cronicarĭ, n'aŭ ieșit nicĭ odată. Într'un timp cînd multe publicații și cercetărĭ îmbogățisera cunostințele privitoare la istoria Romînilor, Kogalniceanu, care pe un alt cîmp de activitate, îndeplinise marea facere de bine a împroprietaririĭ, fie și nedesăvîrșite și rau aplicate a țeranilor, ramăsese în urmă și nu maĭ avea elasticitatea de spirit a tinereții, ca sa se poată pune în curent, însu-

(1) V., pentru orĭ-ce lămurirı asupra acesteĭ cronice și a celorlalte, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII lea*, I II.

(2 V. Bianu și Hodoș, *Bibliografia romănească veche*, pp. 264 8. Deosebirile stau maı ales în adausurı la vechiı Domnĭ, dintre care unele se potrivesc foarte bine cu documente contemporane (v. a mea *Geschichte der Rumänen*) și în două versurĭ despre Doamna Tudosia a luĭ Vasile Lupu.

şindu-şĭ cuprinsul unor lucrărĭ pe care, cu multă imparţialitate, le lăuda, dar nu le stăpînia în chip critic.

Tipăritorul *Letopiseţilor*, care era darnic de laude faţă de aceia cărora li se cuvenia, anunţase, în buletinul *Archiveĭ româneştĭ*, lucrarea latină, prin care-şĭ deschidea o bogată activitate de om de ştiinţă, în serviciul ideilor naţionale, A. Treboniu Laurian, cunoscut editoruluĭ „Archiveĭ" ca „inginer, architect din Viena". Autorul acestuĭ *Tentamen criticum*, scris în direcţia îndreptătorilor entusiaştĭ, dar meniţĭ la neizbîndă, aĭ limbiĭ unuĭ întreg popor, alcătuită în cursul desvoltăriĭ luĭ de veacurĭ, trecu îndată în Ţara-Romănească, unde trebuiaŭ oamenĭ noĭ pentru noile şcolĭ superioare ce se întemeiase. Laurian căpătă de la guvernul luĭ Alexandru Ghica, slab, dar cu bune intenţiĭ, catedra de filosofie la Colegiul Naţional, unde acest învăţat fecior de popă din Ardeal, cunoscător bun al limbiĭ latine şi al ştiinţelor exacte, era să predeie în alt sens decît zelosul, dar simplul ieromonach Poteca, ce avuse întăiu această catedră (1). În Bucureştĭ, Laurian, ce-şĭ avea gata un dicţionar latin-romîn şi romîn-latin, o slăbiciune pe care o aveaŭ mulţĭ, de multă vreme, cunoscu pe Nicolae Bălcescu, fiŭ de boierinaş, fost elev, la acelaşĭ Colegiŭ Naţional, al luĭ Florian Aaron, ce dăduse, răzimîndu-se maĭ mult pe Engel, pretinde Kogălniceanu (2),

(1) V. G. Dem. Teodorescu, *Viaţa şi operele lui Eufrosin Poteca*, în *Rev. pentru istorie, archeologie şi filologie*, I[2], p. 1 şi urm.; *Magazinul istoric*, II, p. 105: „Vrednicul archimandrit Eufrosin Poteca, predecesorul mieu pe catedra de filosofie în Colegiul Naţional".

(2) *Arch. rom.*, I, ed. a 2-a, p. 275: notiţă despre inginerul moldo-

o Istorie a Ţeriĭ-Româneştĭ, de care va fi vorba maĭ departe. Învăta e puţin din lecţiile altora, sfioase şi neîndestulătoare, dar înnaintase maĭ mult prin cetirĭ personale, din cîte cărţĭ se puteaŭ găsi pe atuncĭ pe la iubitoriĭ de lectură; tot singur deprinsese taina vechilor documente, pe care le căuta cu pasiune. O aventură politică, terminată cu o închisoare răsplătitoare, precum şi lipsa unuĭ periodic în care studiile istorice să-şĭ poată găsi un loc, îl oprise până atuncĭ de a împărtăsi doritorilor de a cunoaşte trecutul resultatul cercetăriĭ şi meditaţiilor sale (1). În 1842, Ion Ghica merse la Iaşĭ cu o misiune politică şi Mihaĭ Sturdza, un bun preţuitor al oamenilor, îl opri acolo, ca profesor de geologie la Academia Mihăileană. Ghica fu acela care duse luĭ Kogălniceanu, ce scotea atuncĭ revista, ce era să se cheme *Propăşirea*, dar pe care censura o prefăcu în *Foaie ştiinţifică şi literară*, încă o tipăritură a „Cantoreĭ" — Ghica însuşĭ era unul dintre redactorĭ, ca şi Vasile Alecsandri, — un îndrăzneţ articol al luĭ Bălcescu despre *Puterea armata şi arta militară la Romînĭ, de la intemeierea principatelor Valachieı şi Moldoveı pîna acum.* Lucrarea se împarte în două „memoriĭ", dintre care cel d'intăiŭ tratează maĭ pe larg istoria ostăşească a Ţeriĭ-Româneştĭ, pe cînd al doilea, ce nu-şĭ aflâ locul în revista ieşana şi aparu în periodicul luĭ Bălcescu chiar, se ocupă

vean Al. Popovicı, întrebuinţat în oraşul Severin, din nou cladit pe atuncea, care ar fi fost „cel maı învăţat dintre toţı Romînii în ştiinţa istorieı naţionale" şi ar fi scos un jurnal fără succes pentru a-şı rasplăti descoperirile: „Dacia veche şi nouă", în 1839.

(1) Vezĭ schiţa mea despre Bălcescu, în *Schiţe din literatura romînă,* I, p. 73 şi urm.

maĭ pe scurt de mărirea și decăderea forțelor militare ale Moldoveĭ. Ea urmăria ținta deșteptăriĭ şi întăririĭ sentimentuluĭ naţional, arătînd că mîntuirea stă maĭ mult în alcătuirea uneĭ armate bine organisate decît în credința nestrămutată, şi dovedită prin zilnice înjosirĭ, față de Puterea protectoare. Folosul eĭ supt acest raport a dispărut astăzĭ, dar istoricul uneĭ epoce cu mult maĭ bine ajutată în silințele sale către cunoașterea istorieĭ româneștĭ, rămîne uimit de bogăția informațieĭ: acest tînăr ce trecuse abia de douăzecĭ de anĭ, care n'avea la disposiție nicĭ o instituție publică, în care să se cuprindă tipăriturĭ, manuscripte şi acte relative la trecut, întrebuințează, pe lîngă cărțĭ străine, foarte rare, ce ating în treacăt istoria noastră, documente de cea maĭ mare însemnătate, și nu maĭ puțin de şase cronicĭ, dintre care cincĭ muntene. Scurta prefață e plină de avînt; din cele d'intăiu rîndurı se vede ce largă ideie-şĭ făcuse Bălcescu, un om fără școală și fară mediu științific saŭ intelectual, despre știința în care, cu toată dorința de a se face folositor, el nu se vedea decît ca un umil lucrator, caruia nu i-ar fi îngaduit măcar a se gîndi la scrierea aceleı istoriĭ naționale care, în gîndul luĭ, ca şi în al luĭ Kogalniceanu, trebuia să fie un sfînt chivot pentru poporul romănesc.

Peste doĭ anĭ, tipografia Colegiuluĭ Național începe sa tipărească în elegante fascicule în 12 „Magazinul istoricu pentru Dacia", care purta ca redactor de căpetenie pe Laurian, cu titlul luĭ de profesor, și numaĭ în al doilea rînd pe fostul cadet, care nu era și n'a fost nicĭ-odată, în scurta, nenorocita, dar harnica și roditoarea luĭ viață, alt ceva decît Nicolae Bălcescu. În colaborațiĭ lăsate fără lămurirĭ e

bine să se deosebească totdeauna partea ce revine fiecăruia dintre tovarăşiĭ de lucru. Dacă străbatem pentru acest scop cele cincĭ volume care ieşiră numaĭ în curs de doĭ anĭ în 1845-6 apărură treĭ volume, , vedem răpede ca articolele iscălite cu iniţialele luĭ Laurian formează numaĭ o mică parte din bogatul şi variatul material. El, Laurian, avea stăpînirea luı asupra limbiĭ latine, asupra epoceĭ clasice, în care simţia atîta bucurie să ni aşeze originile, suite sus de tot, pănă în trecutul legendar al Romeĭ fabuloase: contribuţiile sale privesc epoca de tot veche din viaţa poporuluĭ romănesc saŭ caută anumite lămurirĭ, izvoare noĭ archeologice, găsite de Laurian însuşĭ saŭ de alţiĭ. Astfel, el dăduse în volumul d'intăiŭ o privire asupra timpuluĭ de pănă după Ioan de Hunyady şi regalul săŭ fiŭ, cu multă citare de izvoare în original, multă tendinţă patriotică, cu multă îndrăzneala chiar — dar aicĭ şi censura luĭ Bibescu merită a fi lăudată faţă de censura mult maı aprigă a luĭ Mihaĭ Sturdza —, cacĭ la sfîrşit el se încumeta a vorbi, nicı maĭ mult nicĭ maĭ puţin, de „despotismul arbitrar" care, cu toate îndreptările săvîrşite în timpurĭ maĭ noĭ, continuă să apese „provinţele romîne cele de a dreapta Dunăreĭ". În volumul II se descrie, într'o formă destul de placută de această dată, o călătorie după inscripţiĭ romane facuta de-a lungul Dunariĭ. O istorie a Banatuluĭ Timişoareĭ, note asupra trecutuluĭ ardelean, îşĭ găsesc locul în urmarea publicaţieĭ.

Din partea luĭ, Bălcescu redactează Prefaţa „Magazinuluı", care e de o lărgime de vederĭ, de o soliditate de informaţie şi judecată pe care nu le-ar putea aştepta nimenĭ de la un tînăr fără şcoală, hrănit cu lecturĭ întîmplătoare,

într'o biată ţară, ce se ridica abia, în grele împrejurarĭ externe şi interne, din amorţeala lungilor eĭ nenorocirĭ. El începe constatînd că virtuţile ce lipsesc Romînilor nu se pot dobîndi pe nicĭ o cale maĭ sigur decît cercetarea dezvoltării lor istorice, care poate singură înlătura „temerile de nimic şi nădejdile deşarte“, de care contemporaniĭ scriitoruluĭ se lăsaŭ prea adese orĭ stăpîniţĭ. În trecut se văd, spre mîngîiere, icoane maĭ glorioase, dar iarăşĭ, spre îmbărbătare suferinţĭ maĭ marĭ, pe care trăinicia neamuluĭ le-a înfrînt însă, şi a trăit maĭ departe. Dar o asemenea operă de ştiinţă şi de educaţie naţională nu poate fi numaĭ „un şir de oarecare întîmplărĭ politice saŭ militare, uscate, fară nicĭ o coloare, fără nicĭ un adevar local; nu trebuie să se ocupe de oarecare persoane privilegiate, dar să ni arăte poporul romîn, cu instituţiile, ideile, sentimentele şi obiceiurile luĭ în deosebite veacuri“. După această afirmare energică si clară, pe care cel maĭ înnaintat din istoriciĭ de astăzĭ ar putea-o iscăli, Bălcescu insistă asupra faptului ca trebuie de căutat ştirile adevărate la „izvoare originale“ şi începe să înşire pe acestea, din care nu uită nicĭ unul.

„Poesiĭ, legĭ şi acte oficiale“, întaiu, pe un timp cînd se începea numaĭ culegerea poesiilor populare (1). Balcescu,

(1) Vezĭ P. V. Haneş, *Alexandru Russo*, Bucureşti, 1901, p 104 şi urm. şi observarile d luı G. Bogdan-Duică, în *Convorbirĭ literare* pe 1901. De fapt, lucrul stă aşa. Importanţa poesieı populare a înţeles-o întaiŭ, ca istoric, Constantin Cantacuzino Stolnicul. V. Iorga, *Operele luĭ Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1901, p. 65: „Cantecile carele vestesc de vitejiĭ aŭ de alte fapte ale Domnilor şi ale altor vrednicĭ oamenĭ ce aŭ lucrat, careĭ după la lăutarı şi după la alţĭ cântătorĭ auzim‘. Apoı Nicolae Vacărescu a strîns astfel de cîntece, pe care le-a şi imi-

care cetise și el ceva și despre frumusețea și însemnătatea de informație a cîntecelor poporuluĭ, scrise în acea largă carte vie care e inima mulțimilor dintr'o vreme, îndeamnă pe cetitoriĭ *Magazinuluĭ* să-l îmbogățească și prin culegerea acestor poesiĭ. „Noĭ cerem spre aceasta ajutorul tuturor celor ce, locuind pe la țară, pot maĭ cu lesnire a le culege și a ni le împărtăși.“ Cît privește „actele oficiale“: *cărțile domneștĭ*, zapisele și poruncile, pe acelea putea să le găsească Bălcescu, saŭ pe la prieteniĭ săĭ de școală și de viață, în cercul tinerilor boierĭ, cari se ridicase maĭ presus de prejudecățile claseĭ lor și trăiaŭ frățește, în societățĭ de redeșteptare politică și culturală, cu alțĭ tinerĭ ce nu figuraŭ în aceiașĭ pagină de archontologie saŭ nu eraŭ de loc cuprinșĭ în acest catastif al aleșilor prin dreptul de naștere. Ion Ghica vorbește în Scrisorile sale (1) de zilele pe care le-ar fi petrecut acest poet al trecutuluĭ străbătînd „documentele adunate de repausatul căpitan Cornescu Olteniceanu“ (2), adăogind că aceste documente ar fi trecut apoĭ, prin cumpărăturĭ, de sigur, în stăpînirea episcopuluĭ Dionisie al Buzăuluĭ. Biblioteca episcopuluĭ Dionisie se află acum la Academia Romîna, dar nu știŭ să se fi cumpărat cu ea un mare număr de documente atît de importante. Aiurea încă decît la boierĭ putea să găsească Bălcescu materiale de acestea, care, supt aparența lor de formule stereotipe, de fraseologie moartă și de afa-

---

tat în opere propriĭ: mss. la Academia Romînă. Toțĭ ceilalțĭ vin maĭ pe urma.

(1) P. 681.

(2) „Căpitanul C. Olteniceanul“ se află în lista prenumeranților luĭ Lesviodax, la *Istoria bisericească:* v. p. 478.

cerĭ materiale ale zileĭ, cuprindeaŭ nepreţuite ştirĭ asupra instituţiilor, deprinderilor, datinilor de odinioară, şi nu arare orĭ lămurirĭ curat istorice, de cea maĭ mare însemnătate. Pe atuncĭ mănăstirile cele închinate şi cele de ţară aveaŭ adevărate comorĭ documentare, care pe urmă, la secularisare, făcută în împrejurărĭ delicate şi poate fără îngrijirea ce ar fi trebuit să se puie, pentru a opri înstrăinările uneĭ averĭ ce ajunsese acum a Statuluĭ, s'aŭ împrăştiat, oprindu-se numaĭ în parte la Archive. Bălcescu întrebuinţează în *Puterea Armată* documente ce se aflaŭ în saciĭ de hîrtiĭ vechĭ aĭ mănăstiriĭ Arnota, aĭ Bistriţeĭ oltene; dar în *Magazin* sînt date altele — de toate sînt destul de multe şi luate tot într'ales pe care le copiase în *Archiva Statuluĭ*, ce avea pe atuncĭ ca director pe Ioan Eliad, „şeful Arhiveĭ prinţipatuluĭ Valahii (1)“. Această Archivă, a principatuluĭ muntean numaĭ, fusese organisată odată cu celelalte instituţiĭ pe basă modernă, europeană de reformatorul Chiselev: cea maĭ mare parte din fondurĭ fusese luată de la Mitropolie. În adevăr, în trecutul maĭ îndepărtat, actele ce meritaŭ, după ideile înguste ale vremiĭ, să fie păstrate, eraŭ depuse saŭ în Vistieria Domnuluĭ — precum s'a făcut şi la Turcĭ, — saŭ la cea maĭ solidă, maĭ veche mănăstire saŭ biserică din partea loculuĭ. Aşa Cîmpulungeniĭ, cari fusese dintru'ntăiŭ coloniştĭ saşĭ, îşĭ aveaŭ hîrtiile tîrguluĭ la mănăstirea străveche a catolicilor, şi la 1832 boieriĭ muntenĭ arătaŭ luĭ Chiselev acestea: „Ştiut va fi Escelenţieĭ Voastre că archiva acestuĭ prinţipat din vechime aŭ

(1) Lesviodax, *Ist. bisericească*, p. 473.

fost la Sf. Mitropolie de aicĭ“ (1). Supt cîrmuirea iuĭ Chiselev se alcătuise încă o anume comisiune pentru strîngerea de izvoare „spre luminarea geografieĭ și a istorieĭ țăriĭ“ (2). Încă supt Domnia luĭ Alexandru Ghica, Adunarea obștească hotărî să se rînduiască o comisie pentru cercetarea și copiarea în condicĭ a documentelor mănăstireștĭ fără deosebire, rămîind ca apoĭ pe temeiul lor să se alcătuiasca o istorie a Domnilor cu privire maĭ ales la fundațiile lor religioase, și Eufrosin Poteca începu e în singurătatea egumenieĭ sale de la Gura-Motruluĭ, o „istorie a mănăstirilor Valachieĭ“, care n'a fost dusă, după cît se pare, maĭ departe decît prefața (3). Florian Aaron, dascălul de istorie de la Sf. Sava, vorbește în paginile de lămurirĭ puse înnaintea „Manualuluĭ“ săŭ de istorie munteană, despre unele acte inedite ce i s'aŭ împărtășit, cred, de Poteca, pe care nu-l numește însă, despre un „extract de actele mînăstireștĭ ce ni l-aŭ înlesnit un bun patriot“. În sfîrșit Paharnicul Alexandru Geanoglu Lesviodax, care tipări la Carcalechi, „tipograf al Curțiĭ“, în 1845, o traducere din grecește a „Istorieı bisericeștĭ pe scurt“, terminată încă din 1842, în trebuință actele scoase la iveală, pu e în circulație de cercetările facute prin mănăstirĭ de la Regulament încoace. În studiul săŭ asupra situațieĭ vechĭ a Mitropolieĭ muntene și în lista sa de Mitropolițĭ și Episcopĭ, el se razimă pe acte inedite, cuprinse în Condica Sfîntă a hirotoniilor din Bucureștĭ, în condica mănăstiriĭ Cozia. Așa stăteaŭ lucrurile

(1) Hurmuzaki, *Supl.* I⁴, pp. 386 7, No. 285.

(2) Florian Aaron, *Manual de istoria principatuluı Romanieı*, Bucureștĭ, 1839, p. 206.

(3) G. Dem. Teodorescu, *l. c.*, p. 35 și urm.

la 1845, şi Bălcescu, care cunoştea multe documente, avea de gînd să le strecoare pe rînd în paginele revisteĭ ce deschisese, şi în care, cu toată grabnica întrerupere din 1847, apărură totuşĭ unele din cele maĭ interesante acte privitoare la trecutul Ţeriĭ-Româneştĭ (1).

Pe vremea luĭ Bălcescu toată bogăţia Archiveĭ consta în „vre-o şapte sute de hrisoave şi alte acturĭ diplomatice interesante“: autorul cuvîntuluĭ de deschidere, care le văzuse pe foarte multe dintre ele, pomeneşte şi acea condică brîncovenească de socotelĭ, pe care a tipărit o apoĭ Aricescu, ca director al unor Archive nouă, orînduite pe o basă mult maĭ largă, şi Condicile „fanariote“.

Bălcescu nu se gîndia însă numaĭ la izvoarele diplomatice româneştĭ ale istorieĭ Romînilor. El nu călătorise încă nicĭ-odată până la vremea cînd îşĭ scrise însemnata Prefaţă. Dar el stătea în relaţiĭ ştiinţifice cu conducătorul „Propăşiriĭ“ ciuntite de titlu, şi de bună samă că la această

(1) În *Puterea Armată* se pomenesc două documente de o deosebită importanţă, din care se şi comunică extrase, fără ca pe urmă întregul lor să fi fost dat la lumină aiurea. Unul, de la Petru Şchiopul, vorbeşte de străjeriĭ de la vadul Dunăriĭ, cari supt Pătraşcu-Vodă lăsară pe pribegı să se strecoare în ţară. Al doilea priveşte pe unul din Romînii cari mergeau să se închirieze ca ostaşĭ în depărtata „Europă“ turburată de războaie, până „în ţeara Brandiburuluĭ“, adecă în Prusia. Un al treilea se raportă la una din cumpărăturile de sate ale luı Mihaĭ-Vodă, făcută aceasta în clipa „ieşiriĭ din Domnia acesteĭ ţărĭ, în timpurĭ de multă strîmtoare şi scîrbă de toate părţile“, cu banĭ din leafa ostaşilor, ce se învoiră la această jertfă, întru iertarea păcatelor prin rugăciunile călugărilor la Bistriţa, care primise darul. Cf. însă, pentru acesta, o întărire anterioară în *Tesaurul* luĭ Papiu, I, pp. 391—3.

dată Discursul introductiv de la Academia Mihăileană, publicat și în această revistă, era gata tipărit în fruntea volumuluĭ I-iŭ din Cronicĭ, ce trebuia să apară abia mult maĭ tîrziŭ: în adevăr, hîrtia de la foaia de titlu (1) și de la Prefață e alta, maĭ rea decît pentru restul volumuluĭ, pe cînd litera e maĭ bună, maĭ nouă; la sfîrșit, Apendicele — cuprinzînd adausurile luĭ Nicolae Costin și ale compilatorilor maĭ înainte de dînsul se daŭ în litere ca ale Prefețeĭ, dar pe o urîtă hîrtie albăstruie. De altmintrelea, pe foaia care precede titlul interior al acestuĭ volum I-iŭ, ieșit însa dupa celelalte, din causa greutățiĭ marĭ a lucruluĭ, se cetește această însemnare: „textul tomuluĭ I este tipărit la Cantora Foieĭ săteștĭ și Institutul Albineĭ Româneștĭ, acum întrunite; prefața și apendicele la Tipografia Buciumuluĭ Romîn". Cum ieșia ceva din *Letopisiți* se trimeteaŭ exemplare din fa ciculă vol. II a ieșit astfel în două fascicule și la Bucureștĭ, *Magazinuluĭ istoric*, care era magazin și în alt sens decît cel științific și cuprindea un slab germene de librărie curat românească: astfel se anunță apariția uneĭ parțĭ din culegere și punerea eĭ în vînzare „la redacția" din Bucureștĭ, în vol. IV, din 1847, al revisteĭ luĭ Bălcescu și Laurian. Cetind discursul, și înnălțător și plin de învățăminte, al luĭ Kogalniceanu, se lămuri istoricul muntean asupra faptuluĭ că izvoarele externe ale istorieĭ noastre se află „prin bibliotecele și archivele publice și private ale Transilvanieĭ, Ungarieĭ, Polonieĭ, Venețieĭ, Moscveĭ, Petersburguluĭ și Stockolmuluĭ".

Cîteva din aceste izvoare se comunicară de străiniĭ cu

(1) Care nu fu însă suprimată pentru aceasta, ci maĭ ieși cîtva timp. Cf. discursul d-luĭ A. D. Xenopol despre M. Kogălniceanu (Discursurile de recepție la Academia Romînă).

cari, prin Laurian, revista stătea în legătură. Romînul ardelean anunţă pe rînd în buletinul bibliografic al „Magazinuluĭ" culegerile de izvoare, pe care pe întrecutele le dădeaŭ la lumină Saşiĭ şi Unguriĭ din Ardeal, cuprinşĭ de un zel ştiinţific şi patriotic în apropierea mareluĭ an de regenerare sîngeroasă: 1848. Prin notiţele luĭ Laurian aflară doritoriĭ de cetire şi cunoscătoriĭ de nemţeşte — aceştia maĭ rarĭ — de publicarea *Magazinuluĭ* luĭ Kurz, a uneĭ alte reviste, care era menită la o viaţă lungă şi foarte folositoare: „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", precum şi despre tipărirea colecţieĭ luĭ Kemény, cel maĭ mare colecţionator de documente din întregul Ardeal şi unul din ceĭ maĭ luminaţĭ, maĭ pricepuţĭ şi maĭ lipsiţĭ de părtenire dintre istoriciĭ, ce se tot înmulţiaŭ, aĭ acesteĭ provinciĭ, — colecţie pe care, supt titlul de „Erdélyország történetei tára", o scotea împreună cu Kovács. În ajunul lunilor de luptă înverşunată, se părea că se deschide o nouă epocă de lucru comun pentru cultură, de recunoaştere şi preţuire a naţionalităţilor, duşmane în trecut şi menite să fie încă maĭ duşmane în viitor, între sine. Kurz, care dăduse în *Magazin*, în *Spicilegium* mărturiĭ străine de cea maĭ mare importanţă pentru istoria noastră, se făcu şi colaborator la *Magazinul istoric* şi donator al Museuluĭ nostru, ce începea să se alcătuiască, în acelaşĭ roiŭ de muncă civilisatoare, care era Colegiul Naţional supt direcţia unuĭ om ca Petru Poenaru, unul dintre eleviĭ luĭ Lazăr şi unul dintre secretariĭ luĭ Tudor Vladimirescu. Kurz dădu un portret în uleiŭ al luĭ Mihaĭ Viteazul, în care Bălcescu nu recunoscu pe eroul săŭ, dar care făcu să se adune multă lume pentru a-l vedea în odăile directoruluĭ Poenaru: un German,

dr. Meyer, in pector al carantinelor (1), ce se afla de treĭsprezece anĭ în ţară, aduse cu dînsul dania, şi foaia germană din Bucureştĭ, „Bukarester deutsche Zeitung“, care se tipăria la Winterhalder, publicâ scrisorile de donaţie. Un articol, foarte frumos documentat şi lucrat cu o îngrijire deosebită, luminà în paginile *Magazinuluĭ* publicul românesc asupra vicisitudinilor uneĭ căsătoriĭ de tinereţă a luĭ Petru Şchiopul, Domn muntean, cu o Unguroaică din Ardeal, fata luĭ Nicolae Cherepovich şi ocrotita „Craiuluĭ“ Ioan-Sigismund. Din Kemény şi Kovács traduse un „Cost. Romanŭ“ cîteva acte ungureştĭ de la Mihaĭ Viteazul şi un protocol de dietă a luĭ, pe cînd el era acuma „Craiul“ de peste munţĭ.

Dar Laurian, cît stătuse în Viena, văzuse deschizîndu-i-se, ca şi luĭ Eudoxiu Hurmuzaki, porţile, pecetluite pentru cercetăoriĭ obişnuiţĭ, ale Archivelor în care Casa de Austria păstra, în nesfîrşit de multe documente, amintirea trecutuluĭ eĭ. În 1847, „Magazinul“ tipări, din această recoltă a „inginerului-architect“ de odinioară, un şir de acte privitoare la cucerirea şi alipirea Olteniei către provinciile austriace şi la dorinţile boierilor munteni iubitorĭ de creştinătate aĭ timpuluĭ, în fruntea cărora s'a găsit într'un moment cronicarul Radu Popescu, un Mare-Vornic al luĭ Nicolae Mavrocordat; urmară documente privitoare la politica imperială a luĭ Şerban Cantacuzino şi a urmaşilor săĭ (2). Se maĭ făgăduia o serie de *Acta Extera* lămurind iarăşĭ asupra dezbaterilor cu boieriĭ în privinţa viitoareĭ organisaţiĭ a

(1) V. *Bukarester deutsche Zeitung*, nl. din 1-iŭ Novembre 1845.
(2) Vol. IV şi V din „Magazin“.

noueĭ „Valachiĭ Austriace“. Dar această parte din lucrurile adunate de Laurian n'a maĭ văzut lumina în revistă.

Cu atîta însă nu era mulțămit Bălcescu. El ar fi voit o cercetare deplină și în toate părțile, care să dea viitoruluĭ istoric al poporuluĭ romănesc putința de a vorbi despre toate în cunoștința desăvîrșită a împrejurărilor. Şi el înțelegea în ce chip s'ar putea îndeplini această sarcina pregătitoare, care cerea imense cheltuielĭ de călătoriĭ și tipărire și silințile de jertfă îndelungate ale maĭ multor oamenĭ stăpînițĭ de dorul științiĭ și de iubirea pentru neam. „Mijloacele noastre nu ne iartă a întreprinde călătoriĭ prea depărtate ca să adunăm toate cîte se pot găsi. Spre aceasta părerea noastră și a maĭ multor Romînĭ ce se interesează la istoria națieĭ este de a se întocmi o soțietate istorică, care să aibă fondurile trebuincioase ca să poată trimite oamenĭ în deosebite părțĭ după asemenea descoperirĭ. Peste puțin vom publicà un plan pentru o aseamene asoțiație. Noĭ nădăjduim că și guvernele romîne vor îmbrățișa cu inimă această lucrare folositoare și vor înlesni mijloacele pentru culegerea documentelor.“ Cuvinte patriotice, înțelepte și, cînd ne gîndim la cele ce aŭ devenit astăzĭ o realitate binecuvîntată, profetice. Pare că oamenii cari, ca Bălcescu, mor tinerĭ, văd maĭ departe cu sufletul în viitorul care pentru viața lor e închis.

Bălcescu, care recomanda o mare culegere de documente interne, pe care o așteptăm încă astăzĭ, după ce atîtea s'aŭ înstrăinat, risipit și distrus — „o adunare de hrisoave“, scria el, „este dar neapărată“ —, strînsese și cronicile Țeriĭ-Romăneștĭ, încă o categorie de izvoare, pentru a le publicà în revistă, necrezînd că poate încerca o ediție complectă ca

a luĭ Kogălniceanu. Se dădură pe rînd în *Magazin:* Cronica luĭ Stoica Ludescu, a luĭ Constantin Căpitanul, un răspuns polemic, pe lîngă o prelucrare, în care însă editoruluĭ îĭ era iertat să vadă un original, apoĭ Memoriile luĭ Radu Popescu, fără a se stabili însă autorul lor,— Cronica aceluiașĭ boier, ca scriitor oficial de letopiseț, altă Cronică oficială, anterioară, a luĭ Greceanu. Pe lîngă aceste scrierĭ privitoare la trecutul muntean, o variantă a așa-ziseĭ Cronicĭ a luĭ Mustea, pe care Bălcescu se gîndi să o tipărească tocmaĭ pentru că o văzuse că lipsește din colecția tovarășuluĭ, și înnaintașuluĭ săŭ, de lucru din Iașĭ. Cu aceasta nu se istovia materialul narativ cuprins în manuscriptele de care putea să dispuie tipăritorul cel d'intăiŭ al povestirilor vechĭ despre principatul Țeriĭ-Româneștĭ; în Prefață, Bălcescu pomenește și opusculul luĭ Nicolae Ruset catre Nicolae Mavrocordat, a căruĭ domnească spiță de neam o lămuria arătîndu-l ca pe un vechiŭ consîngean al supușilor săĭ, și Genealogia Cantacuzinilor de Banul Mihaĭ din această familie, Genealogie din care a scos lămurirĭ pentru anumite din micile lucrărĭ biografice cuprinse în *Magazin*, precum pentru altele a fost inspirat și susținut de cronicile moldoveneștĭ, acum tipărite; și lucrarea de laudă închinată luĭ Constantin Mavrocordat de doctorul Depasta, și „Cronologia" Clucneruluĭ Dumitrache — care s'ar putea să fie deosebită de istoria răzmerițiĭ de la 1768-74 a acestuĭ boier cu carte, dar fără multă pricepere. Pe lîngă aceste isvoare care s'aŭ tipărit pe urmă și despre care s'a vorbit maĭ pe larg (1), Bălcescu maĭ pomenește și al-

1) V. *Ist lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, la numele autorilor,

tele, ce nu se maĭ pot găsi acuma saŭ de rostul cărora nu s'a dat încă: aşa „Cronologia de la Vîrşeţ", despre care nu se arată nimic maĭ mult, „Cronologia Iancului Vodă", a luĭ *Iancu* Hunyady, un „Vodă" și el în Ardeal; cronicĭ care nu pot fi vechĭ, dar ar folosi, fără îndoială fiind cunoscute: Bălcescu însușĭ nu le văzuse poate, și existenţa lor îĭ va fi fost revelată de Laurian, care nu le întrebuințează însă în Istoria Romînilor ce a scris pe urmă. Printre aceleașĭ manuscripte ascunse încă saŭ pierdute sînt a se socoti „cronica anonimă a Țeriĭ-Româneştĭ de la 1595 până la 1730", de sigur însă o compilație, fără însemnătate pentru tot timpul maĭ vechiŭ, prelucrarea în grecește care expunea, „după cronicele străine și naționale", istoria Țeriĭ-Româneştĭ de la 1200 pănă la 1618 și care ar putea fi de o mare însemnătate dacă s'ar răzima pe partea de după Attila a mareĭ opere redactate de Stolnicul Cantacuzino; parte care exista pe la începutul secoluluĭ al XIX-lea, căcĭ Naum Rîmniceanu citează pe Constantin Cantacuzino pentru vremile Imperiuluĭ vlacho-bulgar (1) Apoĭ scrierĭ maĭ îndoielnice saŭ maĭ puţin importante decît acestea: o „Cronologie" a luĭ Pîrvu Cantacuzino și aceia a luĭ Naum Clococeanu ierodiaconul (2).

Bălcescu doria să maĭ adune în noua revistă inscripțiĭ, monumente și „scrierĭ care zugrăvesc obiceiurile private", izvoare pentru cultura poporuluĭ nostru în trecut. Inscripțiĭ

(1) C. Erbiceanu, *Cron. grecĭ*, p. 245: μήτε γὰρ Ἀσὰν καὶ Πέτρος, τῆς Κραϊόβας οἱ ἀρχαῖοι, εἶχον τίνα ἐξουσίαν, κατὰ τὴν τάξιν δεσποτείας; Νικ. Χον. καὶ πρόβ. Καντ. Tot așa, la p. 246, se citează și Cantacuzino peutru Scaunele vechĭ ale Băniei Oltene.

(2) *Magazin*, I, p. 11.

e păriră de Laurian, care poate fi socotit ca întemeie- t rul epig afieĭ româneștĭ, cu toate protestările luĭ Bolliac, și-a fi însușit bucuros el această calitate (1). Cît pri- veș e monumentele, urmele materiale, ele aŭ fost descrise ot î ı ar 'colele luĭ Laurian. În privința izvoarelor relative a cul u ă, Bălcescu trimetea în prefață la traducerea de urînd apărută a călătorieĭ luĭ Macarie de Antiochia, fără a menționa însă articolul luĭ Negruzzi din „Archiva ro- manească".

Editorul de căpetenie al „Magazinuluĭ" găsi în 1847 pri- ejul de a se duce la Paris, nu pentru studiĭ — diplome nu se cereaŭ pe atuncĭ pentru situatiĭ sociale, și decĭ că- pătarea lor nu formà mobilul de căpetenie al expatrieriĭ 'nerilor, — ci pentru cercetărĭ de bibliotece, la care ar fi adaos și explorarea Archivelor, dacă ele ar fi fost deschise pe această vreme. Articolul despre lupta de la Călugărenĭ, î fațișată în deosebĭ, și nu ca un capitol desfăcut din ma- rea Istorie a luĭ Mihaĭ Viteazul, e datat din 5 și 23 Ia- nuar 1847, Paris. La Bellevue, în August, fu ıedactat un alt articol, apărut în volumul al VI-lea din *Magazin*, acel deѕpre portretele luĭ Mihaĭ, descoperite de Bălcescu la Bi- blioteca Imperială. Anul al V-lea nu maĭ dă nimic de la dînsul, decît cronicĭ pe care el le comunicase. Sarcina pu- blicăriĭ „Magazinuluĭ", această întăie revistă pur istorică a Romînilor — și nu numaĭ atîta: *singura,* fiind-că de atuncĭ pănă în zilele noastre de lumină nu s'a maĭ încercat o pu-

(1) Articolele de anticitățĭ ale luĭ Laurian se traduceaŭ și în nemțește și apăreaŭ în foaia germană din Bucureștĭ: *Bukarester deutsche Zeitung,* la care Bolliac trimese într'un rînd o întîmpinare, din care, cel puțin în traducerea nemțească, nu se înțelege nimic.

blicaţie periodică avînd de scop numaĭ primirea studiilor despre istoria naţională, — această sarcină cade exclusiv asupra luĭ Laurian. Acesta introduce literele latine încă din al IV-lea volum, după tipărirea în cirilice a cronicii de la început; traduce un articol trimes de Kurz, dă o notiţă despre Scrisorile principeluĭ de Ligne, iscălită „E. P.“, ceia ce înseamnă: Eugeniu Predescu, un colaborator încă la întăiul volum — d. Predescu, maĭ tîrziŭ membru la Curtea de Casaţie, a ajutat apoĭ şi la *Tesaurul* luĭ Papiu —; scoase la lumină documentele sale copiate în Viena, reproduse din Engel importantul memoriu pe care l-am atribuit (1) călugăruluĭ Del Monte, agent imperial în Ţara-Românească, şi adause notiţe bibliografice despre cărţĭ ieşite în străinătate, atingînd trecutul saŭ presentul românesc. Apoĭ, în ajunul mişcăriĭ din 1848, *Magazinul* îşĭ opri pentru totdeauna apariţia, după ce arătase că o revistă istorică e cu putinţă şi la Romînĭ şi că sînt forţele trebuitoare ca s'o hrănească. Tot o dată, tipărind şi materiale moldoveneştĭ, luînd de la Costachi Negruzzi o notă despre ştirile privitoare la noĭ ce se află în Istoria Rusieĭ de Caramzin, primind documente din Moldova de la A. D. Sturdza, colaboratorul *Archiveĭ Româneştĭ*, ajutînd la cunoaşterea lucruluĭ istoric ce se îndeplinia în ţara vecină, el ajutase, ca şi *Dacia literară*, ca şi *Foaia ştiinţifică şi literară*, ambele din Iaşĭ, ale luĭ Kogălniceanu, ca şi *Foaia pentru minte, inimă şi literatură* a luĭ Bariţ din Braşov, Unirea de ierĭ şi — cine ştie? — poate Unirea de mîne.

E interesant şi titlul „Magazinuluĭ“: el e consacrat stu-

---

(1) *Cronicele muntene*, pp. 127—9; *Ist. lit. rom.*, I, p. 162.

diu uĭ ce or petrecute în întreaga „Dacie“: el răspunde astfel „Dacieı li erare“ a luĭ Kogălniceanu, care arată și în Cuvîntul de introducere al revisteĭ sale că o înțelege ca un centru de adunare, prin trimeterĭ directe saŭ prin reproducerĭ, a celor maĭ bune lucrărĭ literare produse în toată Romînimea, şi care dădu în Buletine informațiĭ despre întreaga mişcare culturală a neamuluĭ. Inginerul Popovicĭ se gîndise, cum am văzut, să dea la lumină o revistă istorică purtînd iarășĭ titlul Dacieĭ, care stătea în gîndul tuturora și însemna alt ceva decît odinioară pentru un Sulzer saŭ un Fotinò, la cari ea nu era decît o reminiscență archeologică.

Acelașĭ cuget, aceiașĭ simțire precede la toate popoarele, în timpurile nouă, de conştiință, alcătuirea materială, desăvîrşirea visibilă a aceluiașĭ corp politic. Între 1830 și 1859 aŭ existat un Domn moldovean şi un Domn muntean, o capitală la Bucureștĭ şi una la Iașĭ, un steag la dreapta și altul la stînga Milcovuluĭ, dar aleșiĭ sufletuluĭ romănesc s'aŭ adunat în aceleașĭ societățĭ, aŭ condus aceiașĭ mişcare culturală, aŭ urmat aceleași norme de limbă și de ortografie, aŭ scris pentru acelașĭ public, care în opere literare și științifice n'a vrut să cunoască granița,—nicĭ aceia, stîlpită cu munțĭ veşnicĭ, aĭ Carpaților. În treacăt, e bine să se însemne acest punct de vedere.

III.

După Revoluție, care-ĭ dădu la iveală boala ascunsă pănă atuncĭ, Bălcescu nu maĭ tipări decît puțin. Astfel, răzimîndu-se pe cunoştințile sale despre trecut, el trată chestia socială a ţerănimiĭ în *Question économique*, tipărită în Paris

la 1850 şi trimese în 1855 pentru *România literară* a luĭ Vasile Alecsandri *Răzvan-Vodă*, un capitol din Istoria luĭ Mihaĭ : cu alcătuirea acesteĭ opere de căpetenie, pe care n'o putu mîntui, necum s'o vadă tipărită, îşĭ cheltui el ultimele luĭ silinţe de bolnav, lovit de moarte.

Laurian, care nu se amestecâ de loc în întîmplările de la 1848, fiind un revoluţionar, şi încă unul din ceĭ maĭ necruţătorĭ, din ceĭ maĭ utopicĭ, numaĭ pe terenul ştiinţific, al prefaceriĭ limbiĭ după norme radicale, trecu în Moldova, unde avu supt Grigore Ghica, un patriot înnaintat şi o nobilă figură, rolul de conducător al şcolilor, cu titlul de „inspector general al şcolilor din principatul Moldavieĭ", pe care rol îl ţinuse supt Mihaĭ Sturdza, ca sfătuitor şi ca membru în Comisia şcolară, cumpănitul statistician Nicolae Suţu, un „Fanariot" prudent, un iubitor de autoritate şi un luminat beizadeà. Postul cel noŭ fusese creat, probabil, în urma dezbaterilor uneĭ nouă Comisiunĭ de organisare a învăţămîntuluĭ, formată după ocupaţia rusoturcească, în 1850 (1).

Pănă atuncĭ istoria Romînilor nu se predase în Moldova, cursul luĭ Kogălniceanu la Academia Mihăileană fiind îndată întrerupt. În Ţara-Romănească, în *Romănia*, cum începuse a se zice, cunoaşterea trecutuluĭ ţeriĭ se socotia maĭ de nevoie şi maĭ puţin periculoasă. Încă de la 1828, unul din învăţătoriĭ după metoda nouă lancasteriană în provincia principatuluĭ, Gr. P. Pleşoianu, care, gîndindu-se la caracterul alilodidactic al sistemeĭ luĭ Lancaster, se intitula

(1) *Memoires du prince Nicolas Soutzo*, Viena, Gerold, 1899, pp 122—3, 187.

„profesor de împrumutata învătătură al școalelorŭ națio-nale din Craiova“, făcuse loc în cărticica luĭ ilustrată: „Cele dintîiŭ cunoștințe“, și istorieĭ Romînilor, pe care o povesti în vre-o zece paginĭ, cu multă bunăvoință, însă alandala. Lucrul era totușĭ așa de rar, încît Kogălniceanu trecu pe „istoricul“ Pleșoianu în lista bibliografică a lucrăriĭ sale istorice în franțuzește, tipărită puțin după aceasta la Berlin.

Peste cîțĭva anĭ, împărția un apel pentru tipărirea uneĭ întinse Istoriĭ a Țeriĭ-Româneștĭ profesorul de istorie *universală* de la Colegiul Național, Florian Aaron, despre care descopăr în *Enciclopedia Romînă* că venise din Ardeal ca dascăl la Craiova, înnainte de Pleșoianu, că-șĭ ocupâ locul din Bucureștĭ până la mișcarea revoluționară și, întorcîndu-se după potolirea turburărilor, trecu maĭ tărziŭ la Universitate, unde, peste un alt „învățat“: Cernătescu, fu predecesorul mieŭ ca profesor de istorie generală (1). I se răspunse destul de bine, într'un timp cînd Lesviodax găsia amatorĭ, plătind înnainte, pentru Istoria sa bisericească pînă și între zețariĭ „Paharniculuĭ I. Eliade“ și aceia din „tipografia Curțiĭ a dumnealuĭ Pitaruluĭ Zaharia Carcalechi“ și s recura întreaga ediție cu maĭ bine de jumătate de secol înnaintea timpurilor cînd n'am ajuns a vinde *douăzecĭ de exemplare* — cetițĭ bine: *douăzecĭ* — din „Acte și Fragmente cu privire la Istoria Romînilor“, și din „Studiĭ și documente“. La 1835, din tipografia luĭ Eliad, apărea întăiul volum din „Idee repede de istoria prințipatuluĭ Țăriĭ-Ro-

(1) Aaron ar fi murit în 1877. Articolul despre el e pus în *Enciclopedie* greșit la «Aron cînd trebuia la «Aaron .

mîneștĭ“. În Prefață, cîmpul de tratat era împărțit destul de bine: o epocă „veche“, de la ,descălecarea coloniilor romane în Dacia“, pănă la întemeiarea Statuluĭ muntean; o epocă „mijlocie“, mergînd de la această dată, pe care fireşte că Aaron nu putea s'o fixeze cum trebuia, pană la 1520, începutul, după dînsul, al cufundariĭ maĭ adîncĭ în tirania turcească; apoĭ, într'o a doua subîmpărțire, păna la era «Fanariotismuluĭ», deschisă la 1716; era nouă se opria pentru o divisie secundară la data de reorganisare de 1830. Cartea era fără îndoială însuflețıta de patriotism, și mulțĭ vor fi ceti mișcațĭ în sufletele lor naive paginile, nesfîrșitele paginĭ goale, în care curgea ca un izvor de monotonie stilul incolor și silit, ținut cu intenție la entusiasmul fix, al luĭ Aaron. Profesorul de la Sf. Sava avuse ambiția de a face multe volume, care se și desfăceaŭ bine, și astfel el ajungea să scrie un capitol destul de lung despre ilustrațiĭ ale neamuluĭ romănesc ca un Moise-Vodă, despre care se știe ceva maĭ mult a tăzĭ chiar decît că l-a chemat Moise și că a domnit: un volum întreg era ocupat de stăpînirile luĭ Radu Șerban și luĭ Radu Mihnea întăia oară; și, cînd autorul spunea că i-ar maĭ trebui „cincĭ tomurĭ marĭ“ pentru a încheia după ce se întinsese atîta, el făcea de sigur o socoteală greșită: cu o asemenea orînduire trebuiaŭ vre-o cincĭzecĭ! Și neputința de a se mărgeni a luĭ Aaron, limbuția luĭ scrisă, se vede și maĭ bine cînd ne gîndim că el știa numaĭ ce este în Engel, pe care se ferește a-l pomeni, că nicĭ-odată nu se îndrepta la izvoare și că tot ce spune despre Greceanu și nepotrivirea „hronografurilor“ cu cronicile străine, sînt numaĭ cuvinte fără însemnătate. La 1839, Aaron, care scosese treĭ tomurĭ

din cartea luĭ cea mare, dădu şi un „Manual de istoria principatuluĭ Romanieĭ de la cele d'întîĭ vremĭ istorice pînă în zilele de acum", carte de şcoală foarte bine alcătuită, plăcută la cetire şi care trebuie să fi adus pe acea vreme mult folos.

În tot ce a scris Bălcescu, nu se pomeneşte nicĭ-o singură dată numele acestuĭ precursor aşa de puţin asemenea cu istoricul luĭ Mihaĭ Viteazul: pentru Bălcescu, Aaron nu exista, pentru că profesorul de odinioară al luĭ nu culesese informaţia acolo unde se găseşte totdeauna curată şi din bielşug, fiindcă forma luĭ n'avea nicĭ măsură, nicĭ eleganţă şi, în sfîrşit, şi pentru că acest închinător al luĭ Moise-Vodă ca şi al luĭ Mihaĭ Viteazul, se inspira din cale afară de mult, cînd ajungea să vorbească —şi prilejul îl căuta totdeauna — despre Tablele legiĭ date prooroculuĭ Chiselev pe muntele Ocupaţieĭ militare, fiind-că nu stătea la îndoială, aşa bun patriot, cu leafă de la Cîrmuire, cum era, să amintească poporuluĭ romănesc despre „sfintele întocmirĭ ale Regulamentuluĭ Organic", care aŭ adus „renaşterea" principatelor, — de fapt pe terenul cancelariilor, şoselelor şi felinarelor, maĭ ales. Ca şi Kogălniceanu, Bălcescu visa, pentru a trezi conştiinţa între Romînĭ, pe un istoric, în cel maĭ înnalt şi maĭ nobil înţeles al cuvîntuluĭ: avînd ştiinţa unuĭ învăţat, cumpănita judecată a înţeleptuluĭ, graiul de foc al unuĭ poet şi ţinta luminoasă a unuĭ îndreptător de vremurĭ. Am spus că el nu se credea chemat să scrie biblia istorică a poporuluĭ sĕŭ.

Laurian, un om de fapte precise, de date exacte, un filolog maĭ mult decît un istoric, n'avea astfel de nesiguranţe. După reforma din 1850 a învăţămîntuluĭ moldove-

nesc, se cereaŭ nouă cărţĭ de şcoală. Neofit Scriban, pentru care Alexandre de Stourdza, rudă bună a luĭ Mihaĭ-Vodă Sturdza, avea o consideraţie deosebită, ca pentru un distins elev al seminariilor ruseştĭ, alcătui cea d'întăiŭ istorie universală pentru şcolĭ şi cea d'intăiŭ operă, cea maĭ originală, pe terenul istorieĭ generale: „Urzirile istorice saŭ curs metodic de istorie", tipărit la 1851, carte menită pentru eleviĭ Seminariuluĭ din Socola, unde archiereul Neofit era profesor de istorie şi retorică, în acelaşĭ timp. Scriban adunase acte relative la ţerile romîne şi la Biserica lor, în Archivele ruseştĭ, de care se găsia aproape, şi el poate fi privit decĭ şi ca primul cercetător în această direcţie al documentelor noastre străine; d. C. Erbiceanu, în notiţa ce a tipărit asupra luĭ Scriban, arată că la d-sa se află astăḑĭ „culegerile de documente" ale luĭ Neofit (1); dar adunătorul nicĭ nu le-a întrebuinţat, şi cu atît maĭ puţin le-a tipărit vre-o dată, pe vremea cînd era trimes în pocăianie la Neamţ, pentru că „ar avea cărţile luĭ Volter", saŭ pe urmă, cînd căpătă catedra de Seminariŭ, supt un Domn maĭ bun. „Urzirile", lucrate după Alvarès Lévy, n'aŭ decît o însemnătate didactică, în seria noastră de împrumuturĭ făcute străinătăţiĭ pe acest teren. Un tratat polemic despre Mitropolia Moldoveĭ, care nu s'a tipărit, n'are importanţă.

Inspectorul Laurian voi să dea şcolarilor din Moldova, din amîndouă principatele chiar, un tratat pe larg despre Istoria Romînilor, în spiritul noŭ pe care căuta să-l răspîndească: al latinităţiĭ intransigente şi imutabile, şi pe

(1) *Viaţa şi activitatea prea-sfinţituluĭ Neofit Scriban, episcop de Edesa*, Bucureştĭ, 1888, p. 13.

temeiul s gur al cercetării directe a izvoarelor cunocsute și a celor pe care el, Laurian, și colaboratorul său le dăduseră abia la iveală în „Magazin.“ Cartea, împărțită în treĭ volume, poartă titlul de „Istoria Romînilor“: ea apăru întreagă în 1853, „cu cheltuiala Departamentuluĭ averilor bisericeștĭ și al Învățămîntuluĭ“. Ca o carte de școală, această lucrare de învățat e de sigur inferioară încercăriĭ dibuitoruluĭ autodidact Aaron: ea cuprinde, în adevăr, un număr înspăimîntător de mare de amănunte, condensate, până la culmea absurduluĭ, în proposițiĭ scurte, bune pentru a fi memorisate de elevĭ cu o memorie monstruoasă. Ideile generale se desfac din carte pentru un critic, pentru un istoric literar si cultural; dar ele nu sînt nicăirĭ exprimate pentru elevĭ saŭ pentru un cetitor oarecare dintr'o epocă de trezire a civilisațieĭ. În sfîrșit, planul e fundamental greșit, tot așa de greșit cum a fost maĭ tărziŭ acela al opereĭ a doua, și maĭ marĭ, alcătuită încă și maĭ din greŭ, a vieții acestuĭ străduitor pa riot: *Dicționariul.* Partea I-iŭ, ce se întinde peste întreg întăiul volum, merge în adevăr de la Fundația Romeĭ, a careĭ eră se păstrează necontenit, pînă la căderea Romeĭ: adecă a treia parte din operă nu privește cîtușĭ de puțin poporul romănesc, care nu exista, și atinge numaĭ în parte pregătirea etnografică și politică a acestuĭ popor. După aceasta urmează un volum despre istoria Imperiuluĭ Roman de Răsărit, până la căderea Constantinopoleĭ bizantine, grecești, în 1453: abia icĭ și colo expunerea se oprește asupra vieții romăneștĭ, în epoca de luptă. În sfîrșit, partea a treia grămădește toată dezvoltarea noastră pînă în zilele autoruluĭ. Limba era pe alocurea latinisată, dîndu-se și un lexicon explicativ la urmă,— pentru a corespunde acestuĭ sistem

care făcea dintr'un mic popor din Orientul Europeĭ moştenitorul direct al Romeĭ, alăturĭ cu Bizanţul, a căruĭ moştenire o culege, şi pe aceasta, la vremea eĭ. O strălucitoare ilusie zădarnică, răzimîndu-se pe o mare confusie, căcĭ, dacă, în afară de noĭ înşine, de trecutul celor ce aŭ avut limba noastră şi aŭ căzut la capătul brazdeĭ lor în ţarina noastră, represintăm ceva, nu e Roma, Statul, Republica saŭ Imperiul, călătorind de la Tibru la Bosfor pentru a decădea la Dunăre, ci alt ceva, tot aşa de mare în lumea popoarelor, nu a formelor trecătoare ce ele îmbracă: represintăm, aşa năvăliţĭ de buruiană, cum sîntem astăzĭ, rămăşiţa *latinităţiĭ* răsăritene, larga lume de cultură şi influenţă latină care s'a îngustat prin nepriinţa vremilor până la munţiĭ şi la apele noastre.

De aicĭ, de la acest gînd, ne-am fi putut îmbărbăta fără să cădem în pretenţia copilărească şi în ridiculul care o înneacă totdeauna. Laurian însă n'a prevăzut grabnicul sfîrşit al unor teoriĭ, ce nu stăteaŭ în trainică legătură organică cu adevărul, realitatea. Noĭ am văzut părerile luĭ spulberîndu-se în hohote de rîs nepioase şi în indiferenţa care îngroapă tot maĭ adînc opiniile asupra cărora s'a trecut. În copilăria oamenilor din generaţia mea, hărţile bine lucrate ale luĭ Laurian, în care Dacia se înfăţişa gata făcută înnaintea şcolarilor, cari nu se gîndiaŭ cîtă muncă şi cît noroc nebun trebuie pentru a o face în adevăr, împodobiaŭ încă păreţiĭ şcolilor şi, pe lîngă manualul aprobat de Ministeriŭ, profesoriĭ, şi eleviĭ doritorĭ de a şti maĭ mult decît se cere „la lecţie", căutaŭ ştirĭ despre Roma şi Romînĭ în cartea, ajunsă la a treia ediţie, a „bătrînuluĭ Laurian". Astăzĭ s'a mîntuit definitiv cu dînsele. Dar am fi nerecu-

noscătorĭ dacă am trece cu vederea intențiile acestuĭ apostol, și am fi neînțelegătorĭ saŭ nedrepțĭ, dacă n'am mărturisi că rare orĭ s'aŭ cercetat pentru o lucrare maĭ sîrguitor izvoarele, rare orĭ s'aŭ prins faptele maĭ corespunzător cu adevărul, rare orĭ s'a dat maĭ multă îngrijire uneĭ cărțĭ menite școlarilor, cari trebuie înșelațĭ maĭ puțin decît orĭcine (1).

Între istoriciĭ aceșteĭ generațiĭ maĭ trebuie pomenit unul, de care se leagă multe amintirĭ rele, pe lîngă aceia a uneĭ frumoase poesiĭ, cîntînd durerea smeriților de la țară: *Sila*. E vorba de Boliac, devenit într'o epocă de corectare a numelor, alăturĭ de corectarea limbiĭ, Bolliac, ceia ce se potrivia și maĭ bine cu numele de Cesar al poetuluĭ-istoric. Bolliac, decĭ, e maĭ cunoscut ca personagiu politic cu un rol dubios în Revoluția de la 1848, ca un archeolog fantesist și interesat în fantasiile sale descoperitoare, ca un ziarist foarte ambițios și ca un om care a făcut mare gălăgie în viața luĭ, de altfel harnică și, în unele privințĭ, folositoare (2). Bolliac s'a manifestat tărziŭ pe terenul istoric și a început răŭ, certîndu-se cu Laurian pentru în-

(1) E interesant a se semnala care e cea d'intăiŭ lucrare istorică a luĭ Laurian. În 1839 a apărut în *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, o notiță asupra unuĭ studiu al vestituluĭ geograf frances d'Anville relativ la noĭ, notiță iscălită de „A. Trebonie", care, dupa obiceiul timpuluĭ — cele treı nume latine: *nomen, pronomen, cognomen*, deveni pe urmă și Laurian. — O apreciare pătimașă și nedreapta asupra luĭ Laurian, în Memoriile luĭ N. Suțu, pp. 187—9.

(2) V. și Xenopol, *Domnia luĭ Cuza-Vodă*, I, 1903, pp. 152—3. Pentru acusația adusă acolo luĭ Bolliac, cf. *Amintirile din pribegie* ale luĭ Ion Ghica.

tăietatea unor descoperirĭ relative la epoca romană; apoĭ, în pribegie, atins şi el de slăbiciunea de a se manifesta în franţuzeşte cu un subiect la modă, asupra căruia însă nimenĭ n'avea ideĭ precise şi astfel calitatea de a fi Romîn dădea şi dreptul de a fi crezut, el dădu la lumină o haotică broşură, de cuprins geografic-istoric, intitulată *Mémoires pour servir à l'histoire de la Roumanie (Provinces danubiennes,* Paris, 1856), în titlul căreia literatul, revoluţionarul îşĭ adăuga la nume titlul de „ancien Vornic" Dar, după ce anumite bănuielĭ îl aruncară pentru totdeauna în gazetărie, el, care n'ar fi fost în stare să alcătuiască o singură lucrare în adevăr bună — cea maĭ bună operă *redactată* a luĭ ar putea fi cartea asupra *Mănăstirilor închinate*, din 1862, basată pe multe documente date atuncĭ la lumină în dezbaterile greleĭ probleme —, a devenit un util publicator de documente. Nu că ar fi scos însuşĭ o colecţie: îĭ lipsia pentru aceasta şi vremea şi planul, noţiunea lucruluĭ. Dar, avînd un ziar de format mare şi lipsindu-ĭ redactoriĭ, cunoscînd multe curiosităţĭ istorice, avînd manuscripte şi note personale, după izvoare străine acestea, el le-a prefăcut într'o *umplutură* maĭ durabilă decît textul care putea pasiona timp de cîteva zile publicul momentuluĭ. În *Buciumul* său, în *Trompeta Carpaţilor* aŭ ieşit astfel izvoare, uneorĭ de mare însemnătate, care meritaŭ să fie inventariate şi extrase de acolo în ediţiĭ noĭ. Astfel, *Genealogia Cantacuzinilor,* afară de anexe, prelucrarea de letopiseţ al amînduror principatelor alcătuită în secolul al XVIII-lea, aşa numita Cronică a luĭ Ştefan Logofătul, pe care şi astăzĭ se maĭ află oamenĭ s'o citeze supt acest nume şi s'o întrebuinţeze ca izvor ; Viţa

u Nicolae Mavrocordat, de boierul Nicolae Ruset (1); Memoriĭ asupra Revoluțieĭ de la 1821, ca al luĭ Dîrzeanu, tipărit în 1868 — pe cînd Memoriul luĭ Chiriac Popescu ieși în *Romînul* luĭ C. A. Rosetti la 1862, iar al luĭ Cioranu încă din 1859 în acelașĭ ziar —. un întreg șir de acte relative la ocupatiunea rusească din 1768-74 în Țara-Romanească, după condicile boieruluĭ Pîrvu Cantacuzino, precum si acte din vremea cîrmuiriĭ aceluiașĭ principat de generalul aus riac de Coburg; cîteva bucățĭ mărunte privitoare la Mihaĭ Viteazul, ceva din opera luĭ „Teodor“ Fotino, pe care l-ar fi copiat în parte cunoscutul istoric grec al „Dacieĭ“, Dionisie Fotino. O activitate de care nu s'a ținut sama până acum, izvoarele date la lumină de Bolliac fiind m ĭ mul uitate, împreună cu distrugerea ziaruluĭ și risip'rea colecțiilor.

IV.

După aceasta decadența e răpede și desăvîrșită, fruntașiĭ mișcăriĭ istorice fiind îns răinațĭ, absorbițĭ de alte grijĭ saŭ îndrepta ĭ în altă direcție științifică. Grija tipăririĭ documentelor istorice cade pe sama luĭ Teodor Codrescu, care n avea o no iune maĭ înnaltă a lucruluĭ, precum îĭ lipsiaŭ spiritul de ordine și cunoștințile pregătitoare (2). Codrescu a putut tipări 25 de volume din *Uricariŭ* fără să fi dovedit că poate adnota cu pricepere un singur act saŭ că poate scrie ceva de pret asupra unuĭ subiect istoric, orĭcare ar fi el.

(1 V. *I t. lit. rom.,* tabla și vol. III, de tablă, p. 50.

(2) V. studiul mieŭ: *Note asupra tipăririĭ de acte interne româneștĭ* supt presă.

Fără dată, într'un volumaş cu litere urîte, de tăietura ardeleană, se tipăriaŭ, supt titlul de „Unele documente din Moldova“, cîteva acte de la Mihaĭ Racoviţă, privitoare la năvălirea luĭ Ferencz şi peirea luĭ supt Cetăţuia, vestita anaforà a Divanuluĭ Moldoveĭ, afirmînd vechile libertăţĭ istorice ale moşnenilor din Vrancea şi, în sfîrşit, plîngerea, puţin cam interesa ă şi destul de naivă, a boierilor Moldoveĭ după smulgerea Basarabieĭ: editorul nu se numia, şi lipsia şi numele tipografieĭ, pentru că broşura avea de ce să se furişeze de censură; în adevăr, notele ce întovărăşiaŭ documentele, loviaŭ de la un capăt la altul în păcatele Grecilor impuşĭ de Turcĭ şi în dorinţile de a ferici prin cucerire ale uneĭ „Puterĭ ce se îndesa la stapînire“ (1). Faptul că în nota de la p. 10 se vorbeşte cu laude de Costăcheştĭ — Mitropolitul Veniamin, care muri la 1846, e arătat ca aflîndu-se încă în surgunul săŭ de mănăstire, început la 1842, — că se afirmă legătura dintre dînsiĭ şi boierul Boldur al luĭ Ştefan-cel-Mare (2), pun în legătură această cărticică din 1842-6 cu vestita falsificaţie a Croniciĭ luĭ Huru, menită între altele să înnalţe şi trecutul familieĭ luĭ G. Boldur Costachi, comandantul miciĭ oştirĭ a Moldoveĭ (3).

(1) Toata broşura, care e foarte rară a fost apoĭ reprodusa în *Uricariul*, IV, p. 310 şi urm. Codrescu o atribuie, cu dreptul, luı Nicolae Istrati.

(2) Pentru origina Costăcheştilor, v. partea I-iŭ din Iorga, *Studii şi documente*, VI.

(3) În 1841 apăru genealogia Sturdzeştilor, comandată de Mihaĭ Sturdza; în 1842, Boldur Costachi răspunde în „Gazeta Transilvanieı“ No. 12, prin propria sa spiţă a neamuluĭ.

Se admite astăzĭ că „Izvodul luĭ Clănăŭ“, tipărit în 1856 ca anexă la „Gazeta de Moldavia“ a luĭ Asachi, un om care pe atuncĭ primia toate de la ceĭ marĭ, a resultat din colaborația fraților Sion, falsificatorĭ din interes și din vocație (1). Pentru noĭ aicĭ e interesant că această plăzmuire grosolană și neghioabă n'a întîmpinat, într'un timp cînd scriitoriĭ se îndepărtaŭ de cercetările istorice, primirea pe care o merita și că, fără a găsi sprijinitorĭ, „Izvodul“ n'a trezit în clipa publicăriĭ sale un răspuns competent, care să-l facă pulbere. Totușĭ Grigore Ghica, Domnul de atuncĭ, care se interesa de istoria națională și puse a se tipări Cronica luĭ Șincaĭ, numi o comisiune pentru cercetarea actului, alcătuită din Kogălniceanu și Laurian, din Costachi Negruzzi, — care, pe cînd era plănuită abia o culegere a Letopisiților româneștĭ în șase volume (2), tipăria în *Dacia Literară*, alăturĭ de un foarte frumos studiu asupra poesieĭ populare (3), admirabilele sale nuvele istorice, cu știrĭ din Cronicĭ, îmbrăcate în haina timpuluĭ lor, cu un mare meșteșug de invietor, — Asachi, indispensabil orĭ-unde, Săulescu, începător fantastic al studiilor de filologie în Moldova, ș. a. (4). Dar în scris nu ieși nimic din chibzuirile, cu resultat negativ, ale învățateĭ Comisiunĭ.

Decăderea se maĭ vede și într'aceia că, în mijlocul lau-

(1) V. Ghibanescu, în *Uricariul*, XVII, p. 353 și urm. și Tanoviceanu, în *Arch. soc. șt. și lit.*, III, p. 70 și urm.; Tocilescu în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, IV, p. 464 și urm.

(2) *Dacia Literară*, p. 299.

(3) Precedat numaĭ de ale luĭ Al. Hasdeu, în Вѣстникъ Европы din 1833; — *ibid.*, p. 480.

(4) Papadopol-Calimah, în *Analele Academieĭ*, IV, p. 97.

delor nepricepute intonate de ziare, librarul Gheorghe Ioanid putu să publice la 1858 ca o mare descoperire, ca o basă necunoscută până atuncĭ a istorieĭ naționale, nişte cronicĭ ale principatelor, care, privite de aproape, se dovediaŭ că nu sînt alte decît, pentru Moldova, letopisețul luĭ Nicolae Costin și pentru Țara-Românească povestirea analistică făcută de Radu Popescu,d in ale sale și din ale altora, maĭ vechĭ, pentru Nicolae Mavrocordat, care i-o ceruse.

Şi merită a se însemna și aceia că, odată cu decadența studiilor istorice, cu părăsirea îngrijiriĭ pentru urmele pline de învățăminte ale trecutuluĭ, limba literară ea însășĭ, hrănită, în scrisul dătător de norme al unuĭ Kogălniceanu, Bălcescu și Negruzzi, singuriĭ prosatorĭ aĭ timpuluĭ, din graiul viŭ, popular al cronicilor, se conrupse prin amestecurĭ nesăbuite și netrainice, care păreaŭ menite să creeze și o limbă românească deosebită pentru boieriĭ înstrăinațĭ de popor; gustul se falsifică, urmărindu-se imitarea slugarnică a unor vechĭ literaturĭ cu alte tradițiĭ și desvoltate în alt mediu de viață socială și politică. Atuncĭ Eliad, pe care rolul de Mazzini, jucat la 1848, îl făcuse să se închine luĭ însuși ca înnaintea unuĭ geniu tutelar al națiuniĭ romîne, pe care civilisația europeană, văzută în față, îl făcuse a-șĭ pierde cumpătul, care se trezi de-odată filosof mistic și filolog reformator, începu să scrie italienește, deschizînd calea poetastrilor de la 1860—70, carĭ ciripiră în cuvinte franțuzeștĭ localisate. O rătăcire pe care o nouă renaștere istorică trebuia s'o înlăture.

Cam de aceiașĭ vrîstă cu un Bălcescu, cu un Bolliac, dar maĭ tînăr decît Kogălniceanu și Laurian, era A. Papiu

larian — nume alcătuit după «A. Treboniu Laurian» —, și el un fecior de popă din Ardeal, care luptase pentru Împăratul și pentru viitorul poporuluĭ săŭ, în crunta revoluție din 1848, în țara vechilor urĭ îngrămădite; fusese răsplătit, după norma obișnuită pentru fapte ca a luĭ, cu o decorație care merse să-l caute la Viena, la studiĭ, și cu care el declară solemn că nu se va împodobi spre mîndrie pe cînd aĭ luĭ degeraŭ în cenușa bordeielor arse, avînd, ca și maĭ înainte, drepturile munciĭ și ale uneĭ răsplătirĭ în viata viitoare (1). Papiu făcu solide studiĭ de drept în Viena; maĭ tîrziŭ el avu prilejul de a sta la Berlin maĭ mult timp, cîștigînd prețioasa cunoștință a luĭ Zinkeisen, istor'cul Imperiuluĭ Otoman; din Viena el căpătă metoda științifică, în fond aceiașĭ pentru toate domeniile cercetărilor asupra vieții generale, din care fac parte faptele și gîndurile omeneștĭ, ca material de știință saŭ ca amintirĭ de povestit în legătură unele cu altele și de lămurit unele prin altele. Din Berlin se alese cu descoperirea unuĭ mare număr de cărțĭ rare privitoare la istoria noastră și pe care străiniĭ le maĭ citase, ce e dreptul, dar fără ca ele să fie întrebuințate pe urmă de istoriciĭ noștri. Apoĭ, ca al treilea dintre Romîniĭ epoceĭ nouă, după Laurian care lucrase în Viena — lucra acum și un altul, despre care se va vorbi maĭ departe —, după studentul în teologie Scriban, care căpătase intrarea în Archivele rusești, el, Papiu, putu pătrunde, prin Zinkeisen, în *Königliches Geheimarchiv* din Berlin. Fiind în Germania, el maĭ dobîndi voie să vadă actele foarte

(1) V. articolele d-lor V. Pîrvan și dr. Raț, în *Convorbirĭ literare* pe 1902—3; *Luceafărul* din Pesta, aceiașĭ anĭ.

numeroase cuprinse în Biblioteca de la Kornik, în Polonia prusiană, a conteluĭ Dzialyński. Merse şi în Italia, de unde-şĭ căpătă titlul de doctor din Padova, însă aicĭ făcu, poate din scurtimea timpuluĭ şi din mărgenirea într'un oraş care posedă numaĭ documente de o importanță locală, o recoltă maĭ puțin bogată. În acelaşĭ timp cînd scotea saŭ punea să-ĭ scoată còpiĭ, Papiu cumpăra cărțĭ rare, şi astfel el ajunse să aibă în scurt timp una din cele maĭ bogate bib ioteci relative la istoria Romînilor, bibliotecă ce se con- opi apoĭ, înnavuțind-o esențial, cu Biblioteca Academieĭ R mîne.

Multe din ve e broşurĭ, rarităţĭ de bibliofil şi biblioman, meritaŭ să fie tipărite din noŭ pentru publicul ştiințific de orĭunde. Dar maĭ ales pentru publicul nostru. În adevăr, pe atuncea, la 1860, bibliotecile nu existaŭ încă, şi t ate bunele măsurĭ luate la Iaşĭ prin regulamentul de fundaţie al luĭ Mihaĭ Sturdza nu izbutiră să adune încă operele de nevoie pentru ca prin întrebuințarea lor să poată scrie cineva la fața loculuĭ istoria parțială saŭ totală a trecutuluĭ nostru. La Bucureştĭ, o colectie istorică îndestulătoare nu exista maĭ mult decît pe vremea luĭ Bălcescu. Decĭ cine reproducea asemenea tipăriturĭ rare, aducea— cînd ele eraŭ în adevăr rare şi în adevăr utile—un mare serviciu puținilor cercetătorĭ istoricĭ.

Iată ce adună Papiu pe timpul călătoriilor şi şederilor sale în străinătate, din izvoarele inedite, alcătuindu-şĭ scumpele caiete, care se păstrează astăzĭ la Academia Romînă.

În Biblioteca Regală Publică din Berlin, el se adresâ, lăsînd la o parte un mare număr de manuscripte, unde putea găsi o

informație maĭ puțin abundentă, dar maĭ variată,— la volumele de Miscelanee italiane, cuprinzînd rapoartele, maĭ mult vene iene, pe care orĭ-ce principe saŭ om politic maĭ însemnat din veacul al XVI-lea se silia, pe căĭ piezișe, să și le capete în còpiĭ, pe care le păstra în biblioteca sa, căutînd în ele informatie, puncte de vedere, prezicerĭ ale viitoruluĭ şı îndreptărĭ, așa numitele *Informazioni politiche*, *Relazioni*, *Ragguagli*, — care se află tot așa în bibliotecile numeroase ale Italieĭ, ca și în depositele de manuscripte ale Berlinuluĭ, Parisuluĭ, Copenhageĭ, etc., și pe care, cetindu-le și copiindu-le, începătoriĭ îșĭ fac practica de urmăritorĭ aĭ ineditului, lucrînd în zădar. Daru, în Istoria sa a Republiciĭ venețiene, fu cel d'intăiŭ dintre istoriciĭ modernĭ care se îndreptă la acest izvor. După dînsul, Ranke, cel maĭ mare dintre mariĭ istoricĭ germanĭ aĭ secoluluĭ al XIX-lea, răzimă pe observațiile fine, constatările exacte ale acestor rapoarte generale presintate de ambasadoriĭ vențienĭ la întoarcerea lor în patrie, către Senatul conducător al Statuluĭ, frumoasele și adîncile sale studiĭ din: *Fürsten und Völker von Süd-Europa*, care începură să apară la Perthes, în Hamburg, la 1827. Nu trecu multă vreme, și Albèri dădu o ediție a celor maĭ multe din aceste expunerĭ de ambasadorĭ pentru secolul al XVI-lea (1). Peste cîțĭva anĭ, Barozzi și Berchet duseră maĭ departe marea operă de adunare a acestor izvoare de căpetenie, înfățișînd publiculuĭ științific european rapoartele din secolul al XVII-lea (2). Încă din 1838 însă, Niccolò Tommasèo, un

(1) *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*. Începe a se publicà în Florența de la 1839 înainte.

(2) *Le relationi degli Stati europei . . . nel secolo XVII°*; Veneția.

poet, un lexicograf şi un om politic, dăduse pentru colecţia francesă „de documents inédits" două volume de rapoarte veneţiene. În prefaţa volumuluĭ al II-lea din *Geschichte des Osmanischen Reiches*, apărută la 1854, Zinkeisen arăta însemnătatea culegeriĭ luĭ Albèri, şi în acest volum, pe basa eĭ şi a unor relaţiunĭ ce fusese scăpate din vedere de culegătorul italian, dădea o expunere a vieţiĭ de cultură în Împărăţia Osmană a secoluluĭ al XVI-lea. Papiu fu îndreptat, de sigur, de Zinkeisen în cercetarea acestuĭ izvor, care, în rapoartele baililor veneţienĭ de la Constantinopol, dădea ceva şi despre noĭ: generalităţĭ asupra situaţieĭ Domnuluĭ, tributuluĭ, contingentuluĭ militar, provisiilor, etc. (1).

La Archivele din Berlin, unde acest tînăr romîn din Ardeal căpătă voia de lucru, în 1860, în al doilea an al Domnieĭ luĭ Cuza, de la principele de Hohenzollern, pe atuncĭ ministru prusian, — tatăl Regeluĭ Carol,— Papiu transcrise următoarele grupe de acte: dosariul relativ la împrumutul făcut de Petru Rareş Electoruluĭ Ioachim de Brandenburg ca şef al armateĭ creştine strînse împotriva Turcilor (2); partea relativă la cedarea Bucovineĭ de către Turcĭ din corespondenţa ambasadoruluĭ prusian la Constantinopol şi, în sfîrşit, o parte din actele relative la stabilirea unuĭ consulat al regeluĭ Prusieĭ în capitala Moldoveĭ, iar apoĭ şi în Bucureştĭ. La contele Dzyaliński, în sfîrşit, Papiu nu putea găsi acte de familie în legătură cu istoria noastră,

(1) Ca probă, poate servi ce am tipărit din relaţiile luĭ Ottaviano Bon şi Cristoforo Valiero,— pentru interesul variantelor din manuscriptele întrebuinţate, — în *Acte şi fragmente*, I, pp. 50—2.

(2) V. toate lămuririle şi bibliografia maĭ nouă în partea I-iŭ a prefeţeĭ volumuluĭ X din Colecţia Hurmuzaki.

ci st curĭ de acte cumpărate într'un timp cînd cucerirea rusească împreună cu toate corolarele eĭ de revoluţiĭ înnabuşite salbatec, spulberase în toată lumea, spre marea împiedecare şi, adesea, spre paguba ireparabilă a ştiinţiĭ, archivele îmbielşugate ale regatuluĭ polon.

La Viena, Papiu văzuse în fondul *Hungarica*, cuprinzînd, după o normă de alegere destul de arbitrară, acte relative la politica ungurească a Caseĭ de Austria, cîteva din rapoartele „comisarilor" Ungnad şi Mihaĭ Székely, trimeşĭ de Împaratul Rudolf al II-lea pe lîngă Mihaĭ Viteazul pentru negocierĭ imposibile, care aduseră numaĭ un serviciu de spionagiŭ; el copiase de aicĭ si durerosul Memoriu de îndreptare presintat de Mihaĭ în 1601, cînd i se îngadui sa se înfăţişeze ca fugar şi pribeag înnaintea Împăratuluĭ, care avea iarăşĭ nevoie de dînsul.

De prin deosebite ziare *tipărite* — alăturĭ cu care existaŭ însă şi ziare netipărite, care, dacă eraŭ scrise de un întreprinzător ce stătea în legătură cu multă lume, şi cu lume oficială maĭ ales, puteaŭ fi foarte însemnate (1), Papiu, avînd cel d'intaiŭ această ideie, strînsese ştirĭ privitoare la istoria noastră de la Mihaĭ-Vodă încoace.

Toate aceste cercetărĭ le făcuse Papiu fără ajutorul nimănuĭ, guvern saŭ particularĭ. Pentru a-şĭ tipări colecţia,

(1) Astfel, aşa zisele Anale ale luĭ Fugger, publicate în vol. III, partea I, din Hurmuzaki, ziarele luĭ Wolckenstein asupra cîtorva anĭ din cariera luĭ Mihaĭ Viteazul, —ms. german, latin şi italian la Academia Romînă, — ziarele din care daŭ extrase în vol. XII din Hurmuzaki, — între altele, ziarele strînse de vestitul Bongars, editorul luĭ *Gesta Dei per Francos*, ce călători pe la noĭ supt Mihnea-Vodă al II-lea.

el întîlnia însă, natural, greutăţĭ încă maĭ marĭ decît la strîngerea eĭ. „Ajutoare de societătĭ", „ajutoare de principĭ şi regĭ" nu putea să aştepte de la noĭ. Încercă întăiŭ cu tipărirea în reviste, trimeţînd luĭ Laurian, care scotea *Instrucţiunea Publică*, o notă despre gramatica românească a luĭ Şincaĭ, saŭ luĭ Teodor Codrescu, care tipăria *Uricariul* (1), un articol despre tratatul din 1542 al luĭ Petru Rareş cu Electorul de Brandenburg: după rugămintea acestuĭ colaborator ocasional, Codrescu tipări studiul în litere latine şi cu ortografia personală a autoruluĭ. Papiu era atuncĭ, în Maiŭ 1860, la Berlin; peste doĭ anĭ el începu a tipări la Bucurestĭ, cu literile Tipografieĭ Naţionale a luĭ Ştefan Rasidescu, tatăl editoruluĭ volumuluĭ de faţă, *Tesaurul de Monumente istorice pentru România, atât din vechiŭ tipărite, cât şi manuscripte, cea maĭ mare parte streine.* Colecţia se înfăţişa în cele maĭ elegante condiţiĭ tipografice, si maĭ neobişnuite pentru ţara noastră: şi supt acest raport, ea poate fi considerată ca un model. Pentru ca să apropie cartea de înţelegerea orĭ-cuĭ, pentru ca să răspîndească astfel cunoştinţa istorieĭ naţionale şi să trezească prin ea anumite sentimente nobile pe care se razimă Statele puternice şi sigure, şi întru cîtva şi pentru ca să-şĭ poată sc ate cheltuiala printr'o vînzare maĭ întinsă a ope eĭ, Papiu dadu traducerea românească, foarte bine facută, a tuturor povestirelor şi documentel r străine cuprinse în *Tesaurul* săŭ Notele si Prefaţa, anunţate şi în titlu, se înfăţişaŭ atuncĭ pentru întăia oară într'o culegere românească şi eraŭ tot aşa de bune cum şi un învaţat din Apus

(1) *Uricariul*, V p. 282 şi urm.

ar fi fost în stare să le redacteze. Era fără îndoială cea maĭ frumoasă lucrare istorică ce apăruse până atuncĭ la noĭ, cea maĭ metodică, maĭ îngrijită, maĭ desăvîrșit executată.

Tesaurul ieșia în acelașĭ timp cu *Revista Romînă*, maĭ veche cu un an, și încă maĭ luxoasă, în care tineriĭ boierĭ întorșĭ de curînd din străinătate îșĭ tipăriaŭ cele d'intaiŭ studiĭ, dintre care multe de natură istorică. Alexandru Odobescu, sufletul publicațieĭ, se ocupa de *Poețiĭ Văcăreștı*— primul studiu serios de istorie literară care s'a scris la noĭ, căcĭ notițele luĭ Kogălniceanu asupra cronicarilor, atît de bine făcute, totușĭ, nu daŭ decît biografia, și în marginĭ restrînse; articolul aceluiașĭ despre *Poesia populara* era superior acelora scrise până atuncĭ de Costachi Negruzzi în *Dacia literară* de la 1840 saŭ de Al. Russo în *România literară;* notița asupra calendarelor pe care Brîncoveanu însemna întîmplările zileĭ, punea în lumină un izvor direct, de o raritate deosebită; însemnările asupra cărților și manuscriptelor din Bistrița, prin notele asupra legăturilor, punea temeiul archeologieĭ medievale româneștĭ, care, după Odobescu n'a maĭ găsit nicĭ un represintant de talent și de gust; pentru întâia oară în studiul luĭ D. Berendeiŭ despre Bucureștĭ se dădea istoria unuĭ oraș românesc, și critica pretinseĭ Cronicĭ a luĭ Huru de d. Gr. Lahovary, astăzĭ președintele Curțiĭ de Compturĭ, era prima analisă amănunțită a unuĭ izvor.

Uricariul luĭ Teodor Codrescu, al căruĭ volum al V-lea ieși la Iașĭ în 1862, un an după *Revista Romînă* și în acelașĭ timp cu *Tesaurul*, această publicație desordonată de lungĭ acte maĭ nouă, făcută de un om cu maĭ puțină școală, care nu-șĭ putea răscumpăra lipsurile prin tra-

gere de inimă, părea puţin demodată. De altfel, *Uricariul*, care începuse la 1852, anul terminării în aceiaşĭ tipografie a Buciumuluĭ, aparţinînd luĭ Codrescu, a volumuluĭ I-iŭ — şi, ca apariţie, ultimul din Letopisiţe —, şi tipărise maĭ mult materialul din nişte condicĭ domneştĭ ale epoceĭ fanariote, — se opri în loc, cu conştiinţă, pare-că, înnaintea vremiĭ nouă, şi un noŭ volum ieşi abia în 1875 cînd se observa în noua mişcare o oarecare încetineală.

Între representanţiĭ vechiĭ şcoale, cu bunăvoinţă multă, dar fără nicĭ-o pregătire, pe cari-ĭ înlocuia acum şi-ĭ reducea la o tăcere, care nu era totdeauna admirativă, noul curent învingător, trebuie să se numere şi P. Teulescu, director la Archivele Statuluĭ şi fost poet, ca mulţĭ alţiĭ. La 1860, el tipăria, supt titlul de *Archiva ramana*, o culegere care părea că vrea să se puie la întrecere cu *Uricariul*: şi aicĭ se dădeaŭ documente foarte preţioase, şi aicĭ lectura era fără greşală, dar nicĭ aicĭ nu se dădeaŭ note, lămurirĭ, prefeţe, nicĭ aicĭ nu exista un plan şi nu se urmà o anumită ordine. Publicaţia luĭ Teulescu a dispărut fără zgomot, şi nimenĭ n'a întrebuinţat-o, cînd alţiĭ veniaŭ cu altfel de culegerĭ; şi totuşĭ cuprinsul singuruluĭ volum apărut e de foarte mare însemnătate: se daŭ întâiŭ un număr de cărţĭ patriarchale din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea, traduse de Aristia, care era bun pentru *aceasta*, apoĭ o anaforà a boerilor muntenĭ către Constantin Mavrocordat, ale căruĭ reforme de căpetenie le înşiraŭ, actul prin care Ştefan Cantacuzino desfiinţează văcăritul — după forma grecească şi cea românească, ce s'a şi tipărit (1); mă-

(1) V. *Studiĭ şi documente*, III, pp. 95—6.

surĭ de înlăturare a birurilor urîte de ţară, hotărîrĭ domneştĭ în folosul şcolilor, privilegiĭ pentru săteniĭ fugarĭ ce s'ar întoarce; şi, pe lîngă acestea toate, corespondenţa rusească cu Cantacuziniĭ după 1711, scoasă din traducerile făcute pentru Grigore Cantacuzino (1).

Pentru a avea în minte toate semnele vremiĭ nouă, trebuia să ne amintim apoĭ că tocmaĭ în acest an 1862 un Ardelean strămutat în Bucovina, unde întemeiè o şcoală durabilă, Aron Pumnul, foarte bun cunoscător al vechiĭ literaturĭ româneştĭ, începea tipărirea *Lepturariuluĭ* săŭ, care, supt un titlu ce sună astăzĭ burlesc, dădea, cu notiţe explicative, probe de limbă şi decĭ îndreptare pentru limbă, scoase din vechĭ tipăriturĭ saŭ din manuscripte. În sfîrşit, canonicul Timoteiŭ Cipariu din Blaj, maĭ bătrîn decît Papiu, care prin *Organul luminăriĭ* (1847), prin *Crestomatia* din 1858, ce îndemnă şi pe Pumnul să alcătuiască o culegere analogă, de proporţiĭ maĭ marĭ, nu dăduse numaĭ sfaturĭ de scriere şi înţelegere a limbiĭ, care n'aŭ fost primite în afară de marginile generaţieĭ şi provincieĭ sale, ci revelase un mare număr de scrierĭ româneştĭ vechĭ, ajunse să-şĭ stabilească o autoritate fără păreche pe terenul filologieĭ romîne (2). Cipariu *trebuia* să fie şi un adunător de materiale istorice, care de atîtea orĭ nu eraŭ altele decît acelea din care cercetătorul limbiĭ îşĭ cu-

---

(1) V. *Documentele Cantacuzinilor*, tipărite de N. Iorga, p. 262 şi urm. Unul din documentele luĭ Teulescu, acel ce vorbeşte de exilul luĭ „Constantin-Vodă“ la Mitilene, e, nu din secolul al XVII-lea, ci din cel următor, cînd a domnit Constantin-Vodă Mavrocordat.

(2) V. schiţa d-luĭ I. Bianu, în *Rev. Nouă*, II.

legea formele și cuvintele sale: încă din 1855, marele adunător de izvoare dăduse în „Acte și fragmente“ bucăţĭ din scrierile inedite ale luĭ Clain, din Cronica luĭ Şincaĭ, tipărită în întregime la Iașĭ de Laurian, în anul 1853, din lucrările, ajunse rare saŭ netipărite încă, ale luĭ Petru Maior; apoĭ un întreg șir de acte privitoare la Biserica românească de peste munţĭ, al căreĭ trecut venia, pentru întăia oară după Maior însușĭ, să-l lumineze,—precum și multe extrase din manuscriptele uneĭ bibliotecĭ de cuprins universal,—de la poesia arabă pînă la Letopisețul moldovenesc,—care uimește pe visitatorul de astăzĭ prin gustul, priceperea și spiritul de jertfă cu care a fost adunată la un loc de acest călugăr sărac, trăind departe de marele centre de cultură (1). În 1867, Cipariu era să urmeze în „Archivul“ săŭ „pentru istorie și filologie“, admirabil tipărit și ingrijit, publicarea de materiale privitoare la istoria religioasă si culturală a Romînilor din Ardeal și din părţile vecine.

Nu trebuie să se piardă din vedere iarășĭ *Instrucţiunea publică* a luĭ Laurian, menită să dea stirĭ de școală, pe lîngă care se adauseră însă folositoare tipărirĭ de manuscripte ardelene din veacul al XVIII-lea — una din formele opereĭ istorice a luĭ Samuil Clain (2), — precum și contribuţiĭ străine, luate din alte reviste, cum s'a întîmplat cu articolul luĭ Papiu despre împrumutul făcut de Petru Rares căpeteniei ligeĭ creștine: după încheiarea acesteĭ publicaţiĭ oficiale, Laurian, ocupat, peste cîtva timp, exclusiv cu dicţionariul săŭ utopic, nu maĭ dadu decît vre-o notită de

(1) Orînduită și catalogată, această Bibliotecă, aflătoare și astăzĭ în casa luı Cipariu din Blaj, ar aduce marĭ serviciĭ. S'ar putea da și de la noĭ un ajutor pentru aceasta.

(2) V. *Ist. lit. rom.*, II.

archeologie, în revistele altora, precum acea despre Troesmis în *Tesaur*, III.

În sfîrșit, a se ţinea samă, în descoperirea și cîntărirea motivelor Renașterii istorice, care se manifestâ în opera luĭ Papiu Ilarian şi în activitatea, mult maĭ bogată și maĭ strălucitoare, a d-luĭ Bogdan Petriceicu Hasdeŭ, de influența pe care a trebuit s'o exercite răspîndirea celor două maĭ însemnate repertoriĭ de istorie națională alcătuite pe pămînt românesc.

La 1853, apărea în treĭ volume îngrijite, superioare retipăririĭ făcute, și după manuscript, la 1886, — Cronica luĭ Şincaĭ, a căreia imprimare, făcută cu cheltuiala Domnuluĭ Moldoveĭ, fusese supraveghiată de Laurian. Peste cîțĭva anĭ, poetul Gheorghe Sion, dintr'o familie unde gustul colecțiilor istorice, amestecat din nenorocire şi cu alte apucăturĭ, era ereditar, se gîndi a pune în mînile publiculuĭ românesc o operă de istorie a Romînilor din principate — nu şi a celor de peste hotarele Statelor autonome —, lucrată, în cunoştința destul de bună a izvoarelor de țară, de un Grec care trăise pe lîngă boieriĭ muntenĭ de la începutul veaculuĭ al XIX-lea. „Istoria vechiĭ Daciĭ", titlu în care se cuprindea şi Ardealul, care era numit și de fapt în subtitlu, apăru la Viena, unde pe acea vreme se formase un centru de cultură grecesc, la 1819, în ajunul Revoluțieĭ greceștĭ. Cartea dădea expunerea cronologică a Domniilor în amîndouă ţerile dunărene, fără cunoașterea, neapărată pentru Fotinò și pentru orĭ-cine pe acest timp, și până tîrziŭ chiar, a luĭ Engel; ultima parte cuprindea folositoare notițe statistice, luate în mare parte după memoriul luĭ Mihaĭ Banul Cantacuzino saŭ scoase, altele din

ele, din Condicĭ de obiceiurĭ (1). Cum făceaŭ mulţĭ pe atuncea, Fotinò pune la sfîrşitul textuluĭ săŭ lista de „prenumeranţĭ“, de abonaţĭ, cari, Grecĭ şi Romînĭ, sînt foarte mulţĭ, aşa încît trebuie să se creadă că lucrarea, ce se înfăţişa în limba savantă şi de salon a epoceĭ, va fi fost mult cetită. Dar ea avea, pe lîngă neajunsurile eĭ interne, defectul de a fi scrisă în greceşte: pe Grecĭ însă, de la 1821 înnainte, cînd între eĭ şi noĭ s'a rupt legătura Domniilor, dregătoriilor şi afacerilor, nu-ĭ maĭ interesaŭ „Moldavia“ şi „Valachia“; iar cunoştinţa limbiĭ greceştĭ se pierdu foarte repede în ţerile romîne, cu întinderea cuceritoare a influenţeĭ francese. Vasile Vîrnav tradusese şi pe Fotinò (2). E greŭ de văzut în potopul retoric al luĭ Aaron dacă el a întrebuinţat pe Fotinò; Kogălniceanu în opera sa francesă nu l-a trecut cu vederea însă, şi el figurează printre cărţile consultate de Bălcescu încă de pe cînd scria *Puterea armată* (3). La 1857, tipografia luĭ Asachi, a „Institutuluĭ Albineĭ“ tipăria în două volumaşe „Istorie Moldoveĭ pe timp de 500 anĭ, pănă în dzilele noastre“ a unuĭ bătrîn boier de modă veche, care-şĭ compilase opera, scrisă naiv, dar curgător, şi cuprinzînd şi elemente utile în partea maĭ nouă, saŭ în ştirile descriptive şi statistice de la început, înnainte de apariţia lucrăriĭ în-

(1) V. şi notele, de aceiaşĭ natură, luate din acelaşĭ izvor, de consulul prusian Kreuchely, în Hurmuzaki, X.

(2) *An. Ac. Rom.*, ser. I, XI, p. 249.

(3) Adaug aicĭ menţiunea unuĭ articol al luĭ Bălcescu, apărut în *Foaia ştiinţifică şi literară*, No. din 10 Septembre 1844 şi uitat cu totul, fără dreptate: „Comentariĭ asupra bătălieĭ de la Cîmpiĭ Rigăĭ saŭ Cosova“.

vățate și cu înnalte scopurĭ a luĭ Laurian, de care rămîne cu totul străin: Postelnicul Manolachi Drăghiciŭ, un traducător și editor de cărțĭ de rugăciunĭ, citează pe Fotinò și iea, ca un urmaș al tradițieĭ de copiare a cronicarilor de înnaintea sa, întregĭ capitole dintr'însul. Numaĭ peste doĭ anĭ, Sion, alt Moldovean, făcea să apară, cu sprijinul „prenumeranților", întăiul tom al traduceriĭ luĭ Fotinò, la Bucureștĭ, în tipografia Romanov (1); al doilea ieși în același an, desăvîrșind lucrarea. Peste cîțĭva anĭ, Sion credea că trebuie să-șĭ întregească traducerile sale de izvoare neo-greceștĭ ale istorieĭ Romînilor, dînd, tot fără prefețe bune, fără indice, fără note critice, ca un simplu poet ce era, Istoria Țeriĭ-Româneștĭ, tipărită la 1806 în Viena, de Tunusliĭ. Ceĭ foarte mulțĭ cari nu știaŭ grecește, se puteaŭ folosi acum și de aceste izvoare, dintre care cel din urmă, de si întrebuințat de Bălcescu, era o raritate bibliografică (2).

Revenind acuma la culegerile marĭ istorice ale epoceĭ, *Tesaurul* luĭ Papiu cuprinde în cele treĭ volume care ieșiră pană în 1864, cîte ceva din toate categoriile de izvoare. Cele maĭ bine represintate sînt cele narative: cronicĭ, memoriĭ, știrĭ de ziare, compilațiĭ istorice redactate în străinătate și cuprinzînd informațiĭ cu privire la Romînĭ. Printre ele, sînt unele ce fusese cunoscute numaĭ din nume de istoriciĭ de pănă atuncĭ saŭ fac parte din cele maĭ greŭ de

1 Înca de la 1835, „Iosif Romanov și tovărășia", tipografiĭ din 1859, eraŭ „librarĭ", alăturĭ de „Visarion Rusul"; Lesviodax, p. 481.

2 Sion el însuși condusese *Revista Carpaților*, în care, la 1860, tipari un a ticol despre *Lugubre monumentum* al Aneĭ Movilă, Papiu.

găsit cărticele vechĭ; altele, pentru care a și fost atacată culegerea, de acei cari aveaŭ interesui s'o coboare în judecata unuĭ public incompetent, se pot găsi maĭ lesne și nu pot servi decît prea puțin pentru reconstituirea trecutuluĭ nostru. Se daŭ, anume, în *Tesaur* aceste povestirĭ: *a)* o grupă care privește istoria luĭ Mihaĭ-Viteazul, pe care Papiu se pregătia s'o scrie: un narator direct ca Walter, traducătorul și întregitorul scurtelor însemnărĭ, de laconic viteaz, ale Logofătuluĭ Teodosie, Stavrinos, Vistierul grec al luĭ Mihaĭ-Vodă (1), iar, ca o urmare, tot grecească și tot în versurĭ, a lungiĭ cîntărĭ prosaice a acestuĭ boier, cronica versificată, de Mateĭ al Mirelor; istoricĭ ce stăteaŭ departe și scriaŭ după fel de fel de știrĭ, ca Iesuitul Bisselius saŭ învățatul humanist de Thou; *b)* cîteva narațiunĭ și descripțiĭ maĭ vechĭ: Sasul Reichersdorfer, sol trimes la Petru Rareș, Dalmatinul Verancsics, episcop unguresc și unul din ceĭ maĭ bunĭ represintanțĭ aĭ Renașteriĭ în aceste părțĭ de spre Orient, — amîndoĭ, izvoare sigure și bogate pentru vremea luĭ Petru-Vodă; biografiĭ polonĭ aĭ luĭ Ioan-Vodă cel Cumplit: Gorecki, Paprocki; Lasicki, scriitor despre aceleașĭ timpurĭ aproape; *c* povestirĭ maĭ nouă, ca Joppecourt, luptătorul frances, venit din depărtare, în luptele, care sfâșiară Moldova la începutul secoluluĭ al XVII-lea; d'Avril, călătorul prin aceiașĭ țară a Moldoveĭ, împărțită acum între regele Poloniei și bătrînul Cantemir-Vodă; ziariștiĭ carierei, de răzbunător nenorocit, a luĭ Horea Moțul, pentru care Papiu, ostaș și cîntăreț al Revoluțieĭ de la 1848 (2), tre-

(1) V. și Hurmuzaki, XII, tabla.

(2) V. *Istoria Românilor din Dacia superiore*, 2 vol., Viena 1852: maı mult amintirĭ.

buia să aibă o dragoste deosebită. Lîngă cronica, istoria, ziarul străin, letopiseţe saŭ izvodirĭ istorice din ţară, pe care tipărindu-le, cu îngrijirea luĭ exemplară, Papiu continuà tradiţia folositoare şi bună a *Magazinuluĭ:* Dionisie Eclesiarchul, smeritul călugăr, care căină suferinţele ţeriĭ supt ceĭ de pe urmă Fanarioţĭ şi îngînâ ca un poet ţeran isprăvile marĭ ce se petreceaŭ în Europa timpuluĭ săŭ; Ienăchiţă Văcărescu, un sec şi pretenţios istoriograf al Împărăţieĭ Osmane. O altă categorie de materiale o formează izvoarele subsidiare pentru scrierea istorieĭ: analisa gramaticeĭ luĭ Şincaĭ, reproducerea Catechismuluĭ cu litere latine al luĭ Vito Piluzio, misionariul din secolul al XVII-lea.

Papiu, care spusese că-şĭ destină culegerea maĭ ales pentru retipărirea izvoarelor străine şi rare, cunoştea totuşĭ, ca un viitor istoric al luĭ Mihaĭ Viteazul, şi documente interne, şi era gata să le şi publice, numaĭ să fie însemnate şi să ofere şi o legătură între ele. Din actele moşieĭ Micşuneştĭ şi din Archivele Statuluĭ, dădu el cîteva bucăţĭ, foarte bine imprìmate, cu privire la Mihaĭ şi la membriĭ familieĭ luĭ: coconul Nicolae-Vodă Pătraşcu şì mama Viteazuluĭ, călugăriţa Teofana; din Braşov căpătase editorul *Tesauruluĭ* două condice domneştĭ, strămutate acolo de pribegĭ boiereştĭ saŭ domneştĭ în vremĭ de fugă, care nu lipsiră în trecutul nostru, şi Papiu dădu o ediţie excelentă, într'ales, cum se şi cuvine, a registrelor de poruncĭ ale luĭ Constantin Ipsilanti şi Ioan Gheorghe Carageà, amîndoĭ Domnĭ muntenĭ; hotărîrea, „ponturile“ moldoveneştĭ pentru Ţiganĭ ale luĭ Grigore Ghica apărură tot în *Tesaur.* Dar documentele straine eraŭ iarăşĭ cele maĭ însemnate, precum eraŭ şi povestirile străine: Papiu împărtăşi cetitorilor săĭ: un şir de

documente asupra luĭ Petru Rareş şi banilor împrumutaţĭ de el Electoruluĭ de Brandenburg, o altă serie privitoare la luptele luĭ Mihaĭ-Vodă, o a treia din care se desluşiaŭ rătăcirile şi lipsa luĭ Gheorghe Ştefan-Vodă, pribeag în Germania şi, în sfîrşit, un ultim mănunchiŭ din care se puteaŭ urmări intrigile beizadeleĭ Radu Cantacuzin, fiul luĭ Ştefan-Vodă; toate eraŭ culese din Berlin, şi Memorialul luĭ Mihaĭ-Viteazul, care se păstra în Viena, nu era luat de-a dreptul ci printr'un articol din *Magyar Történelmi Tár*, III. Ca inscripţiĭ, se găsiaŭ numaĭ două: una de pe piatra supt care ar trebui să se odihnească în sfîrşit capul luĭ Mihaĭ şi alta care acoperia osămintele Teofaneĭ, mama luĭ nenorocită.

Prefeţele şi notele, de care aceste materiale eraŭ întovărăşite, întreceaŭ tot ce se maĭ dăduse până atuncĭ la noĭ şi arătaŭ în autorul lor un om extraordinar de bine informat, cunoscînd tot aşa de bine literatura naţională, ca şi cea germană, latină, ungurească a subiectuluĭ ce trata. În aceste contribuţiĭ personale la „Tesaur“, Papiu se arăta pe atît de concis în formă, de sigur în critică, pe cît de bine era stăpîn pe izvoare. Din tot scrisul luĭ de om cult şi nobil, de învăţat modern şi occidental, se desfăcea, în acelaşĭ timp, respectul pentru adevăr, uitarea de sine şi o respectare a munciĭ altora, care mergea până la iertare. El pomenia, fără nicĭ o încercare de a le micşora meritul, celelalte culegerĭ ce maĭ ieşise saŭ apăreaŭ odată cu a luĭ: „Magazinul“, pentru al căruĭ redactor din urmă, Laurian, avea un adevărat cult — tomul al III-lea din Tesaur e dedicat acestuia, bătrîn „încărunţit în virtute, ştiinţă şi patriotism“ —, Revista luĭ Odobescu, *Uricariul* luĭ Teodor Codrescu; din toate părţile, el cerea şi căpăta sprijin pen-

tru o colecție în care nădăjduia să-și strecoare toate multele materiale adunate. Astfel, Papiu reproducea un discurs al d-luĭ I. Pușcariu, care apără apoĭ în 1868 drepturile Siliștenilor printr'o broșură scrisă în ungurește și anunța încă d'innainte de această dată intenția de a studia istoria nobilimiĭ pierdute saŭ ungurite a Romînilor de peste munțĭ; el întrebuințează la traducerile sale din grecește de Massimu, cel maĭ bun discipol al luĭ Laurian, și la o ediție în franțuzește pe d. Predescu; Odobescu -ĭ semnalează maĭ multe acte interne, Al. Cantacuzino (Zizin) îĭ comunică ponturile Țiganilor; Constantin Hurmuzaki îĭ dă lucrurĭ rare relative la Horea; Laurian tipărește notița sa despre Troesmis în *Tesaur*; sînt unele știrĭ care vin de la Mitropolitul ardelean Șuluț; în sfîrșit, d. Șt. Greceanu, care, ca și Gr. N. Mano, mort acum de curînd, începuse să adune o frumoasă bibliotecă destinată maĭ ales a cuprinde urmele trecutuluĭ national, ajutase și d-sa pe editorul „Tesauruluĭ“, mijlocindu-ĭ comunicarea unor acte și dîndu-ĭ spre tipărire manuscriptul luĭ Ienăchiță Văcărescu.

La 1857 venia în Iașĭ un fost ofițer rus, fiul aceluĭ Alexandru Hasdeŭ, care se distinsese printr'o mare vioiciune de spirit și prin ușurința cu care se apropia de subiecte variate, pe care le trata cu avînt: d. Bogdan Petriceicu Hasdeŭ sosia în țară pentru a-șĭ întemeia o nouă viață și pentru a manifesta pe terenul literaturiĭ, politiceĭ și științiĭ istorice și filologice o personalitate marcantă, în care innalte însușirĭ eraŭ umbrite de marĭ defecte. D. Hasdeŭ apărea la noĭ într'un timp de lîncezire a mișcăriĭ culturale și în ajunul uneĭ Renașterĭ, la care și d-sa a contribuit foarte mult. Laurian, Ko-

gălniceanu tăcuse; Bălcescu nu maĭ era între ceĭ viĭ; harnicul Codrescu represinta încă străduința de a cunoaşte faptele şi obiceiurile dispărute; „Izvodul luĭ Clănăŭ“ îşĭ putea arăta în voie fața neruşinată. Printre tineriĭ Moldovenĭ, unul singur, „Aga“ Papadopul-Calimah, nepot de Domn prin mamă-sa Domnița Eufrosina (1), dădea speranțe de a fi un învățat. Tînărul *Agă*, un zelos cetitor, şi peste cîtva timp proprietarul uneĭ frumoase bibliotecĭ, avea o puternică memorie, multă dorință de a scrie şi un stil curgător, fără să unească însă puterile trebuitoare pentru a da o operă maĭ mare, din care să pornească apoĭ alte studiĭ, să se cucerească nouă terenurĭ pentru ştiință; culmea pănă la care s'a putut ridica, e broşura luĭ despre Gheorghe Ştefan, în care se întrebuințează cu îngrijire şi izvoarele ungureştĭ (2), dar căreia-ĭ lipseşte iarăşĭ ce n'a putut căpăta nicĭ-odată acest lucrător modest, care de la înnălțimea numeluĭ săŭ binevoise a se coborî la cercetarea pe româneşte a traiuluĭ din vremurĭ al poporuluĭ cu care se simția legat sufleteşte. Papadopol era unul din colaboratoriĭ ocasionalĭ aĭ luĭ Codrescu, căruia-ĭ dădea traducerĭ din greceşte şi-ĭ comunica documente; d. Hasdeŭ intră în relațiĭ cu tovarăşul săŭ de vrîstă şi, iarăşĭ, cu Codrescu: în acelaşĭ an cînd *Uricariul* dădea articolul luĭ Papiu, el tipăria şi un foarte interesant act al regeluĭ Polonieĭ prin care se întăriaŭ luĭ Ieremia Movilă, la 1597, condițiile ce i se impusese la aşezarea luĭ pe tron: tot d. Hasdeŭ îl întovărăşia de o tra-

(1) V. Hurmuzaki, X, p. 626, No. LXV; Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, Bucureştĭ, 1902, pp. 602—3, No. 60.

(2) *Despre Gheorghe Ştefan*, Bucureştĭ, 1886.

ducere (1), iscălind „B. P. H.“. Volumul al V-lea din *Uricariŭ* îşĭ zăbovi apariţia pînă în 1862, dar încă din 1858—9 d. Hasdeŭ întemeiase reviste ale sale propriĭ, care se tipăriaŭ la H. Goldner saŭ la Adolf Bermann, tipografiĭ ieşenĭ străinĭ aĭ timpuluĭ, saŭ, în sfîrşit, la Tipografia Buciumuluĭ, a luĭ Codrescu (2). Cea d'intăiŭ din aceste foĭ se numia *Romania*, şi ea nu se maĭ poate găsi astăzĭ; a doua era întitulată „Foaea de istoriă română“ şi se tipăria cu ortografia luĭ Pumnul; a treia ţinu ceva maĭ mult: *Foiţa de istorie şi literatură;* a a patra, *Lumina*, destinată istorieĭ, literaturiĭ şi criticeĭ, dispăru repede. În toate se dădeaŭ studiĭ, de multe orĭ cu vederĭ largĭ şi ingenioase, saŭ folositoare documente necunoscute, dar fără să se vadă, ca la Papiu, un plan bine tras şi mijloace strînse pentru a-l urmà. Faţă de învăţatul ardelean, d. Hasdeŭ avea superioritatea inteligenţiĭ sale puternice, spirituluĭ săŭ scînteietor şi cunoştinţiĭ maĭ multor limbĭ slave, cunoştinţă care lipsia luĭ Papiu, ce recunoştea bucuros (3) că d. Hasdeu e „poate“— de sigur, zicem noĭ — „unicul slavist ce avem în România“. Tăria Ardeleanuluĭ stătea, în schimb, într'aceia că el învătase, nu la Harcov, ci la Viena, la Berlin şi la Padova, că asocia cu studiile istorice, nu literatura serioasă saŭ uşoară, ci Dreptul înţeles ca un product social, ca o manifestaţie culturală, de şcoala de juriştĭ, filosofĭ şi istoricĭ, din Germania, că, avînd un spirit maĭ drept — şi iarăşĭ maĭ puţine disposiţiĭ spre poesie — nu se lăsa fermecat

(1) *Uricariul*, V, pp. 275—82.

(2) V. şi Prefaţa la vol. XII din *Uricariŭ*.

(3) *Tesaur*, I, p. 150, nota *.

de ipotese decît pe un singur teren, unde nu l-am căuta pentru a învăţa de la dînsul, ci pentru a-l înţelege ca om şi a-ĭ mulţămi pentru credinţa ce era în el: pe terenul naţional.

În 1865, d. Hasdeŭ dedică luĭ Papiu, ce ajunsese, oprindu-se aicĭ, la al treilea volum din *Tesaurul* ale căruĭ porţĭ fusese numaĭ întredeschise, — ca unuĭ „infatigabil colector de rarităţĭ bibliografice“, — *Ion-Vodă cel cumplit*, o cercetare foarte întinsă asupra erouluĭ moldovean. Era cea d'intăiŭ lucrare maĭ mare a d-luĭ Hasdeŭ în domeniul istoric, restul nefiind decît scurte broşurĭ, foarte bine scrise, asupra unor personalităţĭ ca Luca Stroicĭ, Ţepeş, al căror rol ni se pare astăzĭ exagerat, saŭ studiĭ critice asupra unor izvoare, — mult maĭ strălucitoare aceste studiĭ, dar mult maĭ puţin sobre şi solide decît prefeţele şi notele luĭ Papiu. Erudiţia, pe care teren d. Hasdeŭ dădea lupta cu Papiu, pe cînd Codreştiĭ şi Teuleştiĭ se ţineaŭ de-o parte în admiraţie, era extraordinar de bogată, dar nu totdeauna absolut necesară; iar conclusiile poeticeĭ naraţiunĭ, care dădea însă multe lucrurĭ nouă la iveală, puteaŭ fi contestate, cum aŭ şi fost. În stil se simţia influenţa, care n'a atins decît pe scriitoriĭ beletrişti, a romantismuluĭ frances, ce se întinsese, cu caracterele sale de formă cunoscute, şi în Rusia şi Polonia.

În acelaşĭ an şi pe cînd se tipăria „Ioan-Vodă cel Cumplit“, d. Hasdeŭ, strămutat ca profesor la Bucureştĭ, începea „Archiva istorică a Românieĭ“, al căruĭ întăiŭ volum îĭ este, vorbind fără nicĭ o influenţă a momentuluĭ, titlul de glorie. Pentru prima oară se dădeaŭ cu atîta îmbielşugare—căcĭ nu trebuie să uităm pe Venelin de la 1840,

pe Codrescu de la 1852 şi pe Teulescu de la 1860, nicĭ faptul ca încă de la 1862 „Moldowiza“ luĭ Franz-Adolf Wickenhauser, un funcționar din Cernăuțĭ, începea o lungă serie de traducerĭ vechĭ, îndreptate de editor, saŭ de traducerĭ nouă din bogatul material de acte slavo-romîne ale Bucovineĭ (1), — materiale istorice interne slavone și romîne; pentru întăia oară ele se înfățișaŭ bine tipărite și se dădea astfel o largă basă istorieĭ *culturale*. Apoĭ, de la vol. I-iŭ înainte, importanța și valoarea revisteĭ scăzu tot maĭ mult, pănă ce ea se stînse. De acuma d-l Hasdeŭ nu maĭ dădu documente decît în revistele sale *Traian* și *Columna luĭ Traian*, unde apăru, între altele, resultatul rodnic al uneĭ călătoriĭ în Ardeal saŭ seria de documente interne din epoca Mirceştilor. Activitatea d-luĭ Hasdeŭ se îndreptă din ce în ce maĭ mult către filologie, pentru înaintarea căreia, în cel d'întăiŭ loc, apărură în 1878—9 cele două volume de *Cuvente din bătrînĭ*, dintre care foarte multe materiale: inventariul de la Galata, *Codex Sturdzanus*, eraŭ date de d. D. A. Sturdza, căruia i se și închina volumul al II-lea: „ale tale dintru ale tale“. Nu trebuie să se uite că în Columnă s'a dat și ultima cronică munteană supt Fanarioțĭ, a luĭ „Zilot Romînul“.

În umbra operelor marĭ ale luĭ Papiu și Hasdeŭ, puterĭ ştiinţifice maĭ slabe dădeaŭ saŭ încercaŭ să dea contribuțiĭ la viitoarea istorie a poporuluĭ romănesc, pe care cel d'intăiŭ dintre mariĭ adunătorĭ de documente o zăbovia până

(1) V. Iorga, *Note critice;* unde și amănunte asupra colecțieĭ d-luĭ Hasdeŭ.

la strîngerea întreguluĭ material, — ceia ce era un desiderat ce nu se putea îndeplini. Încă la revistele mărunte ale d-luĭ Hasdeŭ colaborase V. A. Urechiă, pe care nu-l găsim şi între colaboratoriĭ luĭ Papiu, şi el dăduse, din copiile imperfecte pe care le avea după documente de provenienţă spaniolă, şi materiale „Archiveĭ istorice“, ce pierduse drumul drept pe care mersese volumul I-iŭ. În 1865, Urechiă, care avea cunoştinţă de multe acte inedite, întemeiè, ca secretar al ministeruluĭ de Instrucţie Publică, *Buletinul* ministeriuluĭ, unde se tipăriaŭ şi articole istorice, de director, de d. Hasdeŭ şi de alţiĭ. Dar răposatul scriitor, a căruia activitate se întindea maĭ mult pe terenul ziaristic şi beletristic, nu era privit ca un istoric de profesie.

Elev al seminariilor ruseştĭ, Melchisedec Ştefănescu, episcop de Huşĭ, apoĭ de Roman, ştia destul de bine limbile slavone, fără a se putea compara supt acest raport cu d. Hasdeŭ. Melchisedec găsi încă archive în reşedinţele sale, şi el se gîndi întăiŭ a tipări în *Archiva istorică* pe acele din Huşĭ; pe urmă, el preferâ să le scoată deosebit, ca o *cronică* a episcopieĭ (1869); peste cîţĭ va anĭ, în 1874—5, zelosul prelat dădu în două volumaşe şi o Cronică a Romanuluĭ (1). Ca tipăritor de documente, Melchisedec e exact, ca adnotator are şi vederĭ bune, dar îĭ lipseşte adevărata metodă; povestirea luĭ e curgătoare, însă fireşte că el era menit să sufere înfrîngerea cînd se atingea de o chestie aşa de delicată pentru un autodidact fără inteligenţă superioară, ca „Izvodul luĭ Clănăŭ“, de care se atinge, sprijinindu-l, în cea d'intăiŭ colecţie a sa.

(1) V. întregirĭ de preotul Al. Christea, în 1901.

Precum lumiĭ îĭ trebuie pentru fie care generație un noŭ sistem de filosofie generală, care să lege cîștigul în domeniile separate ale științiĭ și să încerce încă odată a da o lămurire vieţiĭ şi rostuluĭ silinţilor omeniriĭ, aşa la orĭ-ce popor cult din epoca modernă e de nevoie ca fiecare din generațiile ce se preschimbă să găsească într'o carte superioară o expunere însuflețită de ideile ce o stăpînesc atunce, a trecutuluĭ naţiuniĭ, din care se elaborează totdeauna un viitor trainic. Pentru generația ce lucrase literar până pe la 1860, o asemenea carte de amintire și îmbărbătare fusese opera luĭ Laurian. Noua generație, ce se ridicâ pe urmă, generaţie romantică şi încrezătoare, maĭ uşuratecă decît cealaltă, îșĭ ceru Biblia sa istorică de la d. Hasdeŭ. La 1872 apărea, salutată cu entusiasm de întreaga presă, „Istoria critică a Romînilor, vol. I-iŭ". Camerele votaŭ în 1873 un premiu pentru ca lucrarea să fie dusă maĭ departe, și fruntașiĭ politicĭ se uniaŭ în laude pentru noua operă de recunoaștere a poporuluĭ romîn; „marea medalie de aur pentru istoria națională" era dată de Domn fericituluĭ autor, a căruĭ glorie n'o maĭ avuse nimenĭ până atuncĭ pentru știință pe pămîntul romănesc; se desfăcea în clipă o întăie ediție, și cea de a doua rămînea să se tipărească, după ordinul primuluĭ-ministru, în Tipografia Statuluĭ; atacurile, venite de la persoane cu spiritul pătrunzător, dar nepregătite — d-l G. Panu, în „Convorbirile literare" —, cădeaŭ fără răsunet; cărțile de școală, manualul luĭ Florențiu, pe care am învățat încă în 1880, popularisaŭ noile teoriĭ, și un tînăr Frances, stabilit de curînd la noĭ, traducea în limba sa „Istoria critică"

„Istoria critică" nu era o operă națională însă, și poate

şi de aceia ea n'a trebuit să fie continuată *neapărat*. Întrebuinţînd izvoare foarte bogate, unic de bogate, faţă de ce se scrisese pănă atuncĭ, mişcîndu-se în mijlocul lor cu o libertate uimitoare, autorul dădea un şir de *essays*, de studiĭ asupra originilor, ajungînd la conclusiĭ, dintre care unele aŭ rămas, iar altele s'aŭ înlăturat pe urmă. Povestirea nu exista, şi nu se vedea o ţintă, — aşa încît lucrarea era menită să rămîie fragment, fragmentul simbolic al uneĭ epoce de silinţĭ titanice pentru a atinge culmĭ, către care ştiinţa n'are drumurĭ. Alăturĭ de „Istoria Critică", lucrarea luĭ Laurian, mult maĭ puţin învăţată şi pătrunzătoare, şi stăpînită de un punct de vedere fals, rămîne totuşĭ ca o operă bine concepută în felul eĭ, sistematic urmărită şi în adevăr folositoare pentru conştiinţa poporuluĭ căruia-ĭ era menită.

Aceasta era starea ştiinţiĭ istorice şi a colecţiilor de la noĭ cînd se întemeiè „Societatea Academică Română", în anul cînd se stabili dinastia străină.

V.

Maĭ de mult era vorba de o ast fel de societate de sprijin şi direcţie. Studiile asupra limbiĭ fură puse pe tapet prin zgomotoasele lupte ale luĭ Eliad pentru stabilirea uneĭ nouă ortografiĭ şi prin cercetările adîncĭ ale luĭ Cipariu, care văzu cel d'intăiŭ că nu e de ajuns a se şti începutul, limba latină, şi sfîrşitul, limba de astăzĭ, ci că trebuie urmărit cu sîrguinţă, pe temeiul monumentelor, tot ce s'a petrecut la mijloc, în mişcarea vie din adîncile strate populare. Alexandru Cihac, lucrînd la alcătuirea unuĭ dicţionar etimologic, fără nicĭ o prejudecată patriotică, fiind un străin,

făcuse elementuluĭ slav un loc, care, prin exagerarea neapărată a descoperitoruluĭ și luptătoruluĭ, se dovedi prea mare. De atîta vreme lucra Laurian în cealaltă direcție, preparînd un dicționar normal, purificat, în sensul celuĭ de la Buda. Ca un termen mediu între cele două curente se înfățișară ideile d-luĭ Hasdeŭ, răzimate pe o cercetare întinsă, pe o largă cunoștință a lucrurilor și pe o critică expusă să rătăcească totușĭ.

Dicționariul luĭ Cihac apăru însă abia prin aniĭ șaptezecĭ, și la 1866 era numaĭ dorința luĭ Laurian de a readuce romăneasca la origină. Pentru această misiune literară nu se gîndise el la activitatea comună a uneĭ societățĭ. Colaboratorul săŭ de odinioară însă, Bălcescu, vorbise, înțelegînd lucrurile maĭ bine, în specialitatea sa, de nevoia uneĭ „Soțietățĭ istorice“, pentru care făgăduia un plan ce n'a fost comunicat nicĭ-odată. Cu vre-o zece anĭ maĭ tîrziŭ, la 1850 d. D. A. Sturdza, ce învăța atuncĭ carte maĭ înnaltă în Germania, către care țară, unde ideile revoluționare nu stăpîniaŭ spiritul public, Domniĭ regulamentarĭ, îndreptaŭ maĭ bucuros, și cu deosebire în Moldova, pe tinerĭ, trimete la „Foaia pentru minte, inimă și literatură“și la alte ziare un proiect de Societate romănească *din toate părțile* (1) ne

(1) „Spre a deștepta activitatea literațilorŭ noștri în scopulŭ acesta, și a înlesni tipăritulŭ lucrărilorŭ lorŭ privitive la toate ramurile aceste de cultură, *s'au determinatŭ* a se da într'unŭ șiru de anı cate un premiŭ barbațilorŭ ce ar produce în operatele lorŭ ideele cele maĭ conforme cu adevarulu, cu spiritulŭ și necesitățile nıțiuneĭ, precum și cu geniulu și dorintele timpuluĭ. Începutul se va face în obieptulu limbeĭ. Loculu în care s'ar pute dejudeca operatele respeptive s'aŭ socotitŭ după toate împrejurările a fi celu maĭ nemeritŭ *Blajiulŭ*. La Comisiunea literaria, ce se împuternicește prin aceasta a dejudeca elabora-

apropiem deci mai mult de Academia generală a Romînilor decît cu planul, „Soţietăţii“ ciscarpatine a Bălcescului, care, cuprinzînd pe fruntaşii intelectuali ai timpului, s'ar ocupa întăiu de stabilirea uneia şi aceleaşi limbi pentru tot neamul, fixînd principiile ei fundamentale.

Ceia ce putea fi la noi un lucru folositor, era însă dincolo, între supuşii unei Coroane străine, o întrebare hotărîtoare, pentru Romînii cari trăiau numai prin graiul lor şi se înfrăţiau numai printr'însul cu noi. Inteligenţa şi poporul romănesc luptase la 1848 contra Ungurilor ce se răzvrătise, ca să se libereze pe dînşii şi ca să aibă voie a înjuga pe alţii la Statul şi cultura lor naţională; luptase pentru Împăratul, care nu voià iobăgia legală şi care nu cerea jertfa limbii strămoşeşti. Supt „absolutismul“ austriac, pe care-l aduseră şi ei, în vîrful suliţilor şi săbiilor, Romînilor credincioşi li era îngăduit să ceară o răsplată, care trebuia să li se dea măcar în parte. Ei căpătară astfel, la 1860, restituirea Mitropoliei de Alba-Iulia, în folosul Bisericii Unite.

Mitropolia lui Şaguna pentru Romînii neuniţi, ceva mai greu de dobîndit, trebuia să vie mai pe urmă numai.

Încă din 1861, Romînii cari cîştigase măcar pe una din instituţiile lor de căpetenie, din corpurile lor naţionale, se gîndiră la întemeiarea unei „Asociaţii“, pentru cultura limbii

---

tele acele şi a adjudeca premiu celui mai bunŭ, sîntŭ chemaţi şi rugaţi următorii bărbaţi ai năţiunei: ca *preşedinte* D. Canonicŭ *T. Ţiparîu;* ear ca membri D. D. — Canonicu *Alecsie, F. Aaron, G. Bariţiŭ, A. Hurmuzaki, A. T. Laurianŭ, I. Maiorescu, A. Pumnu, Dr. A. Şandorŭ, G. Seulescu, Dr. T. Stamati.* Înţelepciunea şi zelulŭ naţionalu alŭ Domnilorŭ acestora nici de cum nu mă lasă a mă îndoi că D-lor vorŭ priimi cu bucurie o chiemare naţională ca aceasta (după original).“

și literaturiĭ lor, pe care, înnainte de toate, li se răzima viața. La 10 Maiŭ, din Sibiiŭ, și prin îndemnul luĭ Șaguna, căruia se cerea a i se trimete și răspunsul, inteligența romănească, fără deosebire de confesie, avînd în capul tuturor iscăliturilor numele Mitropolituluĭ Șuluț, pe lîngă al episcopuluĭ inițiator, cereaŭ voie să convoace o adunare pentru stabilirea statutelor viitoareĭ „Asociațiunĭ transilvane pentru literatura romînă și cultura poporuluĭ romîn". Răspunsul fu neașteptat de protivnic: Locotenența Ardealuluĭ arăta că trebuie, înainte de aprobare, să cunoască statutele, și de la început se declara contra uneĭ reuniunĭ de cultură avînd maĭ pre sus de toate scopurĭ exclusiv naționale; pe urmă însă, după stăruințĭ personale ale luĭ Șaguna, ea cedă. Decĭ se adunară pentru înțelegerea asupra statutelor cerute o parte dintre semnatariĭ petițieĭ: se înfățișară patru proiecte, de Șaguna însușĭ, de Barit, fruntașul de atuncĭ al Romînimiĭ din Ardeal, de Cipariu, cel maĭ însemnat om de știință al eĭ, și de d. I. Pușcariu. Comisiunea aleasă dădu forma definitivă a Statutelor, dintre care al doilea punct pune ca scop nouăĭ Adunărĭ permanente, ce reunia singură pe Romîniĭ amînduror Bisericilor, „înnaintarea literaturiĭ romîne și cultura poporuluĭ romîn în deosebitele ramurĭ, prin studie, elaborarea și edarea de opurĭ, prin premiĭ și stipendiĭ pentru diferitele specialitățĭ de știință și arte, și altele asemenea". Devenia cineva membru printr'o simplă contribuție bănească, așa de mică, încît orĭ-cine putea să aibă bucuria de a se număra între sprijinitoriĭ culturiĭ poporuluĭ săŭ: „oficialiĭ" eraŭ să fie plătițĭ în banul de aur fără amestec al recunoștințiĭ sincere. Era de acum înnainte cine să îngrijească în Ardeal de „sunetele dulcĭ ale limbiĭ materne", cum se exprimă, la sfîrșitul plin de avînt al cuvîntăriĭ sale, Șaguna.

La 4 Novembre st. n. 1861, Asociaţia-şĭ deschidea pentru întăia oară şedinţile: Mitropolitul Şuluţ şi Şaguna se înscriaŭ înnaintea celorlalţĭ membri fondatorĭ cu sumele de 2.000 şi 1.500 de florinĭ. Cel din urmă fu ales şi Preşedinte, cu o foarte mare majoritate; ca vice-preşedinte fiindu-ĭ dat Cipariu, „cu vot unanim". De o mare însemnătate e şi faptul că, Adunarea hotărînd putinţa alegeriĭ de membri onorarĭ şi în afară de hotarele provincieĭ, ea cuprindea între aceştia Ardelenĭ înstrăinaţĭ, ca Aaron, Bărnuţ, ce stătea în fruntea uneĭ şcolĭ juristice şi politice, ca profesor la noua Universitate din Iaşĭ, Bojinca, fost profesor şi predecesorul luĭ Papiu ca „jurisconsult" al Moldoveĭ, ce-şĭ păstra după Unire forme de viaţă separată, pe Fontanini, latinisatorul din Craiova, pe marele Laurian, pe Ioan Maiorescu, „profesor de istoria generală şi naţională în Bucureştĭ" pe Papiu, ce era încă la Iaşĭ, pe Pumnul, trezitorul de viaţă românească în Bucovina, pe dr. Al. Teodori din Roman, lucrător la dicţionariul din Buda (1), pe Suciu, profesor de drept la Universitatea moldoveană; pe oamenĭ cunoscuţĭ pentru generositatea lor, ca pe contele Scarlat Rosetti şi pe Basarab Brîncoveanu; dar dintre scriitoriĭ noştri de aicĭ numaĭ pe ceĭ doĭ Scribanĭ. Bariţ maĭ propunea încă, printre istoriofilĭ şi istoriografĭ, pe generalul Mavros, un strîngător de monumente archeologice, pe Eudoxiu de Hurmuzaki, despre lucrul căruia ştiaŭ deocamdată numaĭ prieteniĭ, printre cari se număra şi Bariţ (2), şi recomanda ca misiune ştiin-

(1) Preotul Teodorovicĭ era tatăl, nu fratele săŭ, cum am scris, din greşeală, în *Ist. lit. rom.*

(2) Prefaţa luĭ la traducerea românească a celuĭ d'intăiŭ volum din „Fragmente".

tifică a Asociaţieĭ maĭ multe cercetărĭ şi opere de adunare, care, din nenorocire, n'aŭ fost îndeplinite nicĭ pănă astăzĭ, ba nicĭ chiar începute; precum: colecţie de balade ardelene, culegerea de inscripţiĭ romane din Ardeal „şi din ţerile vecine cu dînsul“, un conspect al floreĭ ardelene, bănăţene şi bucovinene, iar, spre „a complini lacunele din istoria patrieĭ şi a naţiuniĭ“, tipărirea manuscriptelor luĭ Şincaĭ si Clain, „adunarea documentelor pentru istoria bisericească“ şi darea unuĭ larg loc documentelor, ce sînt a se tipări şi pe romăneşte, în „foaia periodică“ ce va ieşi, ca organ al Asocia¸ieĭ. Acest din urmă lucru se şi făcu prin tipărirea unui lung şir de importante documente în această foaie, *Transilvania*. Tîrziŭ de tot, Asociaţia dădu la iveală notele d-luĭ I. Puşcariu, „Datele istorice“, asupra familiilor nobile din Ardeal (1).

„Un razim naţionalităţiĭ romîne“, vorbia Cipariu în întăia sesiune a Asociaţieĭ, „se implîntă astăzĭ, ci sperăm că asemenea razime, de astă şi de alte forme, se vor împlînta şi de-aicĭ înnainte, şi maĭ multe, şi maĭ puternice.“ Asocia iile, ıntemeiate îndată după aceasta, la 1860 şi 1861 (2), în Ardeal şi şi Maramureş, se ocupaŭ maĭ mult cu darea de stipendiĭ şi întemeiarea de şcolĭ, cum era, de altmintrelea, şi firesc, decît cu interesele superioare, literare şi ştiinţifice, ale poporuluĭ romănesc de acolo şi de pretutindenĭ. Dar la 1 April 1866, se întemeia în Bucureştĭ, pe base mult maĭ largĭ şi cu scopurĭ mult maĭ înnalte, „Societa-

(1) Cf. *Actele privitoare la urzirea şi înfiinţarea Asociaţiuniĭ*, Sibiiŭ, 1862 şi Bariţiu, *Părţĭ alese din istoria Transilvanieĭ*, III.

(2) *Enciclopedia Română*, I, p. 292.

tea Academică Română" (1), ca o depărtată urmașă, mult maĭ vrednică, a „Comitetuluĭ literal" muntean întemeiat la 1836, pentru a desăvîrși limba prin împrumuturĭ și fabricațiĭ, în loc de a face aceasta prin studiul graiuluĭ popular și al monumentelor istorice (2).

Încă de la 1860 „Macedoneanul" din Epir Vanghelie Zappa — și Șaguna era tot un Macedonean, din Gabrova, prin părințiĭ săĭ,—dăduse 5.000 de galbenĭ guvernuluĭ principatelor, „ca fond pentru limba și literatura romînă", maĭ adăugînd apoĭ încă o mie prin testamentul săŭ: el se gîndia, ca toată lumea pe atuncĭ, la alcătuirea uneĭ norme a limbiĭ literare și vedea mijlocul în traducerĭ din literatura clasică și în tipărirea de opere originale. După răsturnarea luĭ Cuza, fiind Ministru de Instrucție publică C. A. Rosetti, secretariul acestuia, V. A. Urechiă, îĭ propuse întemeiarea, pentru a se urmări, cu fondul luĭ Zappa, scopurile fixate de dînsul, a uneĭ „Societățĭ Academice", care ar lucra sistematic dicționariul romîn și „definitiva gramatică romînă", pe care nu le puteaŭ da învățațiĭ isolațĭ, chemațĭ de maĭ multe orĭ în zădar la concursurĭ fără garanție. Se prevede de la început, prin hotărîrea Consiliuluĭ de Miniștri, că vor fi chemațĭ pentru ajutor la lucru — ceia ce, cu o astfel de misiune, era și neapărat — oamenĭ de știință saŭ de carte din toate provinciile Romînimiĭ. Astfel fură numițĭ membri de peste hotarele Statuluĭ Cipariu și Bariț, Alexandru

(1) Actele întemeierii Asociațieĭ s'au tipărit îndată; ale Societățiĭ Academice, aŭ văzut lumina de la început, adunate cu aceiașĭ îngrijire. Unele dintre ele se daŭ de d. D. A. Sturdza, cu prilejul jubileuluĭ de 25 anĭ al Instituțieĭ, în *An. Ac. Rom.*, XIII, p. 193 și urm.

(2) Sturdza, *l. c.*, p. 194.

Hurmuzaki și Iosif Hodoș, precum și cîțiva alțiĭ maĭ puțin cunoscuțĭ ; din țară, se alese un poet, Alecsandri, doĭ prosatorĭ din generatia veche : Costachi Negruzzi și Eliad, care nu maĭ putea servi, doĭ filologĭ: Laurian și elevul săŭ Massimu, și doĭ oamenĭ politicĭ, ce se ocupase și cu literatura, Rosetti și Urechiă, inițiatoriĭ Societățiĭ. În ajunul întaiĭ sesiunĭ, Ministerul numia pe aceștĭ membri din țară, și el recunoscu însemnătatea nouluĭ curent, realist si *poporanist*, influențat de cultura germană modernă, care pornise din societatea „Junimea“ de la Iașĭ, represintată în presa revistelor prin „Convorbirile literare“ ce apăruse tocmaĭ la 1867, și adause la membriĭ de până atuncĭ aĭ Societățiĭ pentru ortografie, gramatică și dicționar pe conducătorul grupuluĭ, d. Titu Maiorescu. Ședințele se deschiseră abia în 1867 la Universitate, și Cipariu care veni — cred că a doua oară — în Bucureștĭ, salută în noua Societate reformatoarea limbiĭ în sensul luĭ.

Mult timp, Societatea Academică, reorganisată ca *Academ'e* în 1879, nu se ocupâ, potrivit cu statutele, eĭ de altmintrelea, și cu studiile și ocupațiile de predilecție ale membrilor eĭ, decît cu filologia și cu traducerile de clasicĭ. Cipariu îșĭ văzu ortografia primită dincoace de munțĭ, precum de mult timp fusese introdusă dincolo, de guvernul imperial și de particularĭ; gramatica luĭ, plină de știrĭ folositoare și de conclusiĭ greșite, fu premiată și tipărită de Societate. Dicționariul și Glosariul fură încredințate luĭ Laurian, despre care se putea ști cu siguranță că va să-l faca și în ce sens îl va face. Monstruositatea lucrăriĭ aduse, ca și influenta luĭ Cipariu, hotărîrea de a se tipări vechĭ

texte, ceia ce se făcu, însă fără plan, dîndu-se după hasardul descoperirilor şi ofertelor *Codicele Voronețian*, tipărit de d. I. Sbiera, Psaltirea luĭ Coresi, îngrijită de d. Hasdeŭ—ediția e încă neterminată —, Catechismul calvinesc dat de Bariț, Pravila de la Govora, simplă reproducere fără nume de editor, Psaltirea luĭ Dosofteiŭ şi cea de la Şcheia precum şi Predicele luĭ Antim Ivireanul, tipărite toate trele de d. I. Bianu, un elev al şcoliĭ nouă de filologie întemeiată în Bucureştĭ. Academia maĭ premiă *Cuventele den bătrânĭ* ale d-luĭ Hasdeŭ, şeful acesteĭ şcolĭ. Cît despre traducerile din clasicĭ, părerea mea şi a tuturora e că ele ar trebui părăsite cu totul: unele pot fi exacte — d. Anghel Demetriescu a tradus foarte bine pe Dio Cassius —; dar nicĭ-una n'are valoare ştiințifică şi nicĭ una, prin frumuseța superioară a graiuluĭ, n'a influențat cîtuşĭ de puțin dezvoltarea limbiĭ, precum n'aŭ influențat-o nicĭ traducerile, destul de bune, din Homer, pe care le a făcut în afară de Academie membrul eĭ d. I. Caragiani. Cele d'intăiŭ traducerĭ din clasicĭ care s'aŭ cetit în adevăr, sînt ale d-luĭ D. Ollănescu din Horațiu şi ale d-luĭ G. Murnu din Homer, care, acestea din urmă, înfățişează ce s'a dat maĭ bun la noĭ pe acest greŭ teren.

În vechia serie a Analelor, o raritate bibliografică, răŭ tipărită, într'o ortografie care a fost cu totul învinsă şi pare foarte ciudată chiar celor deprinşĭ să o vadă maĭ ades, s'aŭ tipărit maĭ mult dezbaterĭ relative la marile lucrărĭ linguistice începute saŭ la premiile ce eraŭ să se împartă; elementul istoric curat nu e represintat decît prin cîte un discurs de intrare, ca al luĭ Petru Poenaru despre Lazăr, al luĭ Papiu — ales la 1868 — despre Şincaĭ, saŭ prin no-

tele unuĭ Odobescu — ales, împreună cu Poenaru, la 1870 (1)— despre unele mănăstirĭ (2).

Dar, în acelașĭ timp, se scriaŭ, de d-l D. A. Sturdza, care începuse, odată cu activitatea sa politică, și una literară, traducînd o parte din minunata lucrare a luĭ Felix Colson (3), și care deveni membru al Societățiĭ Academice la 1871, cele d'intăiŭ studiĭ generale despre monedele Domnilor romînĭ și despre portretele lor, studiĭ care adăugeaŭ foarte mult pe lîngă puținul ce se știa înnainte, prin Bolliac și Bălcescu: cercetarea asupra portretelor e din 1870; la 1872 apare în *Numismatische Zeitschrift* a luĭ Karabaček *Uebersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romanien* și la 1878 *Numismatica Romînă,* expunere supt formă de conferință a resultatelor dobîndite în această știință ajutătoare a istorieĭ naționale.

În această d'intăiŭ serie se maĭ tipăriră unele lucrărĭ venite de la tinerĭ ce nu eraŭ să devie decît mult maĭ

(1) Odobescu a vorbit la sărbătoarea jubilară de 25 de anĭ a Universitățiĭ din Bucureștĭ despre viața și activitatea luĭ Poenaru: discursul s'a și tipărit în broșură.

(2) Chestia manăstirilor închinate fusese din noŭ pusă în discuție și dăduse naștere uneĭ întregĭ literaturĭ. Afară de Bolliac, care tipări două scrierĭ: *Mănăst'rile din România* și *Mănăstirile zise Brîncoveneștĭ.* 1862 și 1863, Nicolae Istrati publică la Iașĭ, *Questia monastirilor inkinate din Moldova,* 1860 — cu treĭ însemnate documente inedite, dintre care unul de la Doamna Safta a luĭ Gheorghe Ștefan. Studiile archeologice româneștĭ ale luĭ Odobescu sînt, la începutul lor, în legătură cu această dezbatere pasionată a întrebăriĭ mănăstirilor.

(3) „Scurta descriere a drepturilor Moldoveniloru si a Munteniloru fundate pe dreptul gintelor si pe trataturĭ; Iașĭ, Tip. Buciumuluĭ Roman. 1856.

tărziŭ, peste douăzecĭ saŭ treĭzecĭ de anĭ, membri aĭ Instituțieĭ. Monografia d-luĭ I. Bianu despre Clain apăru astfel în Analele Societățiĭ, și tot acolo se cuprinse voluminoasa compilație a d-luĭ Gr. G. Tocilescu, un elev al d-luĭ Hasdeŭ, care publicase icĭ și colo documente, notițe și studiĭ critice, asupra „Dacieĭ înnainte de Romînĭ“, cu care cîștigase un premiu propus de Odobescu.

Textele linguistice date de Societatea Academică de la o vreme încoace, de cînd se convinsese că redactarea Dicționariuluĭ nu e terminată și că ea nicĭ nu poate fi începută din noŭ în chip serios, eraŭ și materiale istorice Pe lîngă ele, Societatea se gîndi la editarea de cronice. Dintre acestea, cele moldoveneștĭ ieșise aproape toate, și din cele muntene lipsiaŭ numaĭ foarte puține. O sarcină de căpetenie pentru Academie, dacă ea ar fi căpătat de la început o îndreptare maĭ puțin unilaterală dacă fantasma reformeĭ limbiĭ ar fi vrăjit-o maĭ puțin spre lucrărĭ grele și inutile, ar fi fost strîngerea din noŭ a cronicilor în acel corp general pe care-l visase Kogălniceanu — membru încă din 1868, pe cînd trebuia să fie de la 1867, ca toțĭ ceĭlalțĭ membri din țară — și care se putea îndeplini acum în condițiĭ maĭ științifice. Ideia nu fu însă exprimată de nimenĭ, și criticile d-luĭ Hasdeŭ contra *Letopisiților* nu răsunară și în Academie, unde conducătorul noueĭ mișcărĭ în istorie și filologie nu-șĭ găsi locul decît abia în 1877; ediția cu litere latine a Cronicilor moldoveneștĭ părea a corespunde nevoilor timpuluĭ. Poate din îndemnul luĭ Papiu se hotărî atuncĭ a se da *Operele complecte* ale luĭ Dimitrie Cantemir, de care, în marea luĭ parte, istoriografia romînă fusese lipsită până atuncĭ. Învățatul Domn moldo-

vean din secolul al XVIII-lea își propusese, după îndemnul Academieĭ din Berlin, din care făcea parte, a-șĭ zugrăvi țara supt toate raporturile, într'o lucrare statistică și istorică, atingînd și lămurind orĭ-ce punct privitor la Moldova. Înnainte de aceasta, el dăduse, în *Istoria ieroglifică*, netipărită încă până la hotărîrea Societățiĭ Academice, un roman istoric, cu scopurĭ de satiră: acum, el zugrăvi împrejurările de actualitate ale principatuluĭ în *Descriptio Moldaviae*, scrisă în latinește, cum trebuia să fie întregul monument stiințific; el urmări originile până în veacul al XIII-lea, redactă ceva din memoriile sale, vorbind despre Constantin-Vodă, tatăl săŭ, și depre intrigile muntene din această epocă: așa numitele „Evenimente ale Cantacuzinilor și Brîncoveanuluĭ“; din partea veche a *Hroniculuĭ*, el dădu și o versiune românească. Afară de aceste lucrărĭ, Cantemir compusese un tratat de filosofie morală, „Divanul“, în care părerĭ curente despre om și viață se exprimaŭ în „gîlceava înțeleptuluĭ cu lumea“ — o lucrare foarte seacă, din care nu putea trage oare-care folos decît cercetătorul limbiĭ și care fusese, de altfel, reprodusă pe de-a'ntregul în *Archiva istorică*; o Istorie a Imperiuluĭ Otoman, din care ni se păstrase forma originală latină, dar care nu fusese nicĭ-odată prefăcută pe românește de însușĭ autorul eĭ, și maĭ multe tratate și note despre Orient. De interes era numaĭ publicarea operelor istorice, care se aflaŭ inedite în textul lor original: în adevăr, noĭ n'aveam din Cantemir decît o traducere nouă a „Descripțieĭ“, făcută după versiunea germană din 1806 de Vasile Vîrnav, un cunoscut traducător, de care am maĭ vorbit; apoĭ ediția, dată de Săulescu, un filolog autodidact, căruia-ĭ plăcea să „îndrepte“, a formeĭ

româneştĭ din „Hronicul“ cel vechiŭ, în Iaşĭ, la 1835 6, cu un amestec al censureĭ imbecile din Moldova; în sfîrşit, traducerea din greceşte, tot de Vîrnav, a „Evenimentelor“, traducere rămasă mult timp în manuscript şi comunicată apoĭ de Kogălniceanu în *Archiva Românească.* Pentru restul operelor mareluĭ scriitor al poporuluĭ nostru, existaŭ fel de fel de traducerĭ în limbĭ străine, saŭ numaĭ manuscriptele, până atuncĭ inedite.

Societatea Academică avea un om în stare să ducă la bun capăt o astfel de lucrare, delicată şi grea, pe membrul eĭ Papiu, care ştia tot aşa de bine latineşte ca şi Laurian, care avea cunoştinţĭ enciclopedice asupra istorieĭ noastre şi dovedise, prin cele treĭ volume ale Tesauruluĭ, că e în stare să dea ediţiĭ tot aşa de bune ca şi un tovarăş de ocupaţie din Apus. Pentru a se avea manuscriptele, se începu prin cererea celor două din „Descripţie“, care se păstraŭ la Museul Asiatic din Petersburg, şi guvernul rusesc, care trimesese altă dată Mitropolituluĭ Veniamin forma românească şi forma latină a „Hroniculuĭ“, se arătă şi acum foarte îndatoritor, şi astfel Academia de Ştiinţe putu să trimeată Societăţiĭ noastre Academice manuscriptele pe basa cărora Papiu dădu o excelentă ediţie a textuluĭ Descripţieĭ, în 1872, ca volumul I-iŭ al Operelor luĭ Cantemir. Editorul începuse şi traducerea românească a opereĭ, dar boala, de care nu maĭ scăpă, îĭ stînsese sufletul iubitor de adevăr şi de lumină, sufletul de harnic muncitor pentru binele neamuluĭ săŭ rămas în urma celorlalte. Iosif Hodoş, care nu era un istoric, terminâ traducerea, care apăru abia în 1875.

După aceasta, se făcu greşeala de a se încredinţa urmarea

ediţieĭ „Operelor“, luĭ Gh. Sion, care dovedise prin traducerile sale istorice din greceşte că nu era chemat de loc pentru o misiune ca aceasta. „Evenimentele“ fură scoase în româneşte după versiunea greacă din secolul al XVIII-lea, în chip cu totul insuficient, şi fără să se bage de seamă că o parte din ele se înfăţişa maĭ bine, tot în româneşte, ca parte din „Genealogia Cantacuzinilor“, pe care Bolliac apucase acum să o tipărească: aicĭ se întrebuinţa traducerea rusească contemporană, pe cînd cea greacă era luată de pe una germană, avînd probabil la basă tot pe aceasta în ruseşte (1). În acelaşĭ volum se dădea reproducerea, nefolositoare după aceia din «Archiva istorică», a „Divanuluĭ lumiĭ“.

Dar încă din 1877 se încredinţa d-luĭ Gr. G. Tocilescu, care făcuse studiĭ slave la Praga şi începuse a tipări (2) „Catalogul monumentelor epigrafice din Museul Naţional“, din care partea I-iŭ a ieşit în 1902 (3), misiunea de a cerceta manuscriptele luĭ Dimitrie Cantemir aflătoare în Rusia.

D. Tocilescu visitâ Museul din Odesa, unde maĭ făcuse cercetărĭ C. Hurmuzaki şi de unde începuse a se da contribuţiĭ la istoria noastră, nouă şi veche, inscripţiĭ şi documente, de Societatea de acolo, care-şĭ tipăria „Memoriĭ“ foarte bine redactate; constatâ în Chiev folosul ce pot să aibă pentru istoria românească *Civilia*, hotărîrile Tribunaluluĭ Civil al provincieĭ polone Podolia, ce se întindea până

(1) V. noua ediţie ce am dat din *Genealogie*, Bucureştĭ, 1902, p. 290 şi urm.

2 *An. Ac. Rom.*, seria I, XI, p. 7.

(3) Din *An. Ac. Rom.* ser. I, XI, se vede că din însărcinarea Academiei s'a redactat, de d. Eugeniu Costinescu, şi Catalogul Biblioteciĭ Centrale.

la Nistru, şi comandâ să se copie actele ce ne privesc—ele aŭ rămas însă inedite—pentru ca, ajungînd la Moscova, să-şĭ înceapă cercetările pentru care fusese trimes. Aicĭ d-sa găsi la Museul Romanţov, manuscriptul Hronografuluĭ romănesc din secolul al XVII-lea al luĭ Mihail Moxa, din care V. Gregorovicĭ dăduse o parte într'o cărticică publicată la Cazan în 1859 (1): copia d-luĭ Tocilescu fu comunicată d-luĭ Hasdeŭ, care o tipări la sfîrşitul celuĭ d'intîiŭ volum (1878) al „Cuventelor". Din ale luĭ Cantemir, d-sa copiè saŭ puse să se copie cele două forme ale „Hroniculuĭ", care călătorise maĭ de mult pe la Iaşĭ, Istoria Ieroglifică, Viaţa luĭ Constantin Cantemir şi notele, a căror indicaţie se dăduse în modul cel maĭ complet în instrucţiile sale iscălite de Ion Ghica, şi adause la manuscriptele cunoscute încă două caiete, ce nu se cunoşteaŭ la noĭ. Din Biblioteca Sinodală din Moscova, d-sa notează în raportul către Societate două traducerĭ ale Mitropolituluĭ Dosofteĭ, din greceşte în slavoneşte, „Hrismologhiul" luĭ Nicolae Milescu, de care Milescu era să se ocupe în curînd Sion, tipărind traducerea călătorieĭ Spătaruluĭ în *Analele Academieĭ* (2), lauda Mitropolituluĭ Ştefan al Ţeriĭ-Româneştĭ, în sfîrşit, care n'a fost nicĭ tipărită, nicĭ descrisă undeva; aceste cărţĭ eraŭ cunoscute prin catalogul tipărit la 1855 al manuscriptelor biblioteceĭ, de Gorschi şi Nevostruiev. De mare interes era semnalarea, care n'a adus încă nicĭ un rod pănă astăzĭ, a „celor douăzecĭ şi două de cartoane pline cu acte privi-

(1) Gregorovicĭ colaborase şi la *Magazinul istoric,* trimeţînd traducerea scrisorilor schimbate între Ştefan-cel-Mare şi patriarchul din Ohrida.

(2) T. X, pp. 89—191.

toare la afacerile diplomatice dintre Rusia și Țerile Romîne“: în ele ni se spune anume că se cuprind scrisorĭ de la Domniĭ noștri din secolul al XVII-lea, si de la boierĭ cari aŭ jucat un rol atît de însemnat saŭ atît de vrednic de cercetare ca Radu Greceanu, David și Sevastian Corbea, Nicolae Milescu și un fiŭ al luĭĭ Maxim, despre care nu se știe nimic de aiurea, fraţiĭ Cantacuzini, cari întrebuințaŭ pe Corbea pentru uneltirĭ cu Petru-cel-Mare, Constantin Turculeț, vestitul viteaz moldovean, care în luptele dintre Turcĭ și Polonĭ de la sfîrșitul secoluluĭ al XVII-lea si-a cîștigat un nume de eroic ostaș fără teamă, în slujba altora decît a Domnuluĭ și țeriĭ sale, Banul Savin, fugarul la Muscalĭ după neizbînda luĭ Cantemir, ș. a.

Din resultatul misiuniĭ d-luĭ Tocilescu în Rusia editia operelor luĭ Cantemir s'a folosit pentru moment prea puțin. O greșeală mare se făcuse tipărindu-se Istoria Imperiuluĭ Otoman numaĭ în traducere românească, după cea germană din secolul al XVIII-lea, pe cînd originalul latin din Moscova aștepta, și așteaptă încă, tipărirea, pentru folosul întregiĭ istoriĭ a Orientuluĭ. Ediția aceasta răŭ plănuită se termină în 1878, în anul cînd sosiaŭ materialele din Rusia, și asupra eĭ nu se maĭ putea reveni. Volumele VI si VII, compuse din aceste materiale, nu se pot compara nicĭ pe de parte cu volumul I-iŭ, editat de Papiu: lipsite de aparatul științific trebuitor, prefață, note și indice, ele dădeaŭ și un text incorect, așa încît, la cel din urmă, pentru optzecĭ și patru de paginĭ de text latin aŭ trebuit să se adauge treĭ altele de erată. Volumul VIII, care dă *Hronicul*, a eșit abia de supt tipar, în condițiĭ care se pot judeca, față de

ce se poate da astăzĭ, ca şi faţă de ce dădeaŭ un Papiu, un Hasdeŭ, la 1860 70, ca puţin satisfăcătoare (1).

O misiune mult maĭ bogată în foloase a fost aceia ce s'a încredinţat peste puţin, în 1878 încă. d-luĭ N. Densuşianu, un tînăr Ardelean, care înfăţişase spre publicare un studiu asupra Revolutieĭ luĭ Horea. Pentru a-şĭ putea redacta lucrarea din noŭ, pe base maĭ largĭ si maĭ sigure, i se dădură mijloacele trebuitoare spre a explora cu deamănuntul Archivele şi Bibliotecile publice şi private din Transilvania şi Ungaria. D-luĭ Densuşianu nu i se încredinţase însă o misiune de copiat, şi nu i se fixase cu de-amăruntul punctele ce trebuia să cerceteze. D-sa se întoarse nu numaĭ cu o foarte însemnată recoltă de documente privitoare la Horea, pe care le întrebuinţă în monografia sa refăcută, care monografie e vrednică de pus alăturĭ cu „Ioan-Vodă cel Cumplit" al d-luĭ Hasdeŭ în ceia ce priveşte întinderea informaţieĭ, ci şi o sumă de caiete cuprinzînd fel de fel de ştirĭ noĭ asupra istorieĭ, încă aşa de puţin studiate, a Ardealuluĭ: note despre tipăriturĭ rare, însemnărĭ despre manuscripte ce se găsesc în Braşov, Cluj, Oradea, Pesta şi aiurea, liste şi còpiĭ de documente. Un foarte întins raport, pe care-l întrebuinţăm adesea, s'a comunicat în *Analele Academieĭ*, în tomul I-iŭ al serieĭ nouă D. Densusianu şi-a depus caietele la Academie, unde ele se pot consulta în secţia manuscriptelor. Ceva maĭ tîrziŭ, în „Columna luĭ Traian", care se dezvoltă tot maĭ bine, fiind reorganisată de cîtva timp, cercetătorul ardelean tipăria un şir de documente relative la viaţa Romînilor,

(1) V. *Convorbirile Literare* pe 1901

maĭ al s la viața *boierilor* romînĭ din părțile Făgărașuluĭ, unde succesele militare ale Domnilor muntenĭ întemeiase în al XIV-lea veac o colonie, în actele căreia se pot studia, maĭ bine decît în actele noastre de țară, vechile datinĭ și obicei ırĭ de la noĭ, în vremile de activitate militară predomni are (1).

D. Tocilescu merse, din îndemnul Academieĭ, și la Viena, unde copiè manuscripte în Biblioteca Imperială; și fusese vorba (2) și de o misiune la Londra.

În același timp, odată cu începerea serieĭ nouă, cercetările istorice eraŭ tot maĭ bine represintate în Anale, Academia avînd acuma în mijlocul eĭ pe toțĭ cercetătoriĭ maĭ seriosĭ aĭ trecutuluĭ eriĭ. S'aŭ răspîndit astfel prin această revistă a noueĭ Academiĭ studiĭ de archeologie ale luĭ Odobescu, articole de cuprins variat ale luĭ Papadopol-Calimah, ales la 1876, și ale episcopuluĭ Melchisedec, membru al institutieĭ încă din 1870; de la o vreme, comunicărĭ asupra unor foarte însemnate documente inedite de V. A. Urechiă, care se fixase întru cîtva în studiile istorice; maĭ tîrziŭ, Analele aŭ primit de la același contribuțiĭ documentare din secolul al XVIII-lea, care ar fi cîștigat să înfățișeze maĭ mult pe maĭ puține paginĭ, și chiar unele croni ĭ, ca a luĭ Dumitrachi Varlaam, despre care de la Bălcescu încoace nu vorbise nimenĭ. *Bibliografia Numismaticeĭ Romîne* de D. Sturdza aparuse încă în ultimul volum al întăiĭ seriĭ. Cîte ceva se maĭ dădea de cercetătorĭ

(1) Colecția s'a tras și aparte, supt titlul de „Monumente pentru istoria țareĭ Făgărașuluĭ", Bucureștĭ, 1883.

(2) Seria I, XI, pp. 206-7.

străinĭ de Academie: aşa, părintele S. Fl. Marian din Suceava completâ notele luĭ Melhisedec asupra bisericilor şi mănăstirilor bucovinene, şi d. Tocilescu dădu un memoriu de acelaşĭ fel asupra unora din edificiile religioase din România, memoriŭ ce aduce încă folos studiilor istorice.

Părintele Marian se dovedi un foarte harnic iubitor de datine vechĭ, şĭ le culese de pretutindenĭ cu o minunată îngrijire şi cu un mare spirit de jertfă. Cu timpul, S. S. ajunse membru al Academieĭ, şi acest meritos folklorist bucovinean, care începuse cu un volum de poesiĭ populare, luă pe rînd în cercetare viaţa ţeranuluĭ romîn în legătură cu actele marĭ ale vieţiĭ saŭ cu sărbătorile cele marĭ ale Bisericiĭ. Astfel ieşiră, una după alta, dînd, tocmaĭ la timp, cînd limba poporuluĭ era admisă de toţĭ ca limba ce trebuie a fi scrisă, cînd istoriciĭ lăsaŭ une orĭ pe eroiĭ şi fruntaşiĭ epocelor pentru a căuta lămurirĭ fundamentale în stratele adîncĭ ale multimilor fără nume, cînd „civilisaţia“ străină a oraşelor începea să dezrădăcineze floarea sălbatecă a cîmpiilor, poesia datineĭ,—lucrărĭ temeinice, neclintite pe basa lor de muncă onestă: *Naşterea la Romînĭ*, 1892, *Nunta la Romînĭ*, 1890, *Înmormîntarea la Romînĭ*, 1892, şi, la sfîrşit, după *Vrăjĭ, farmece şi desfacerĭ* din 1893, cele treĭ volume ale *Serbătorilor la Romînĭ*, pe lîngă care trebuia să se adauge studiĭ, ieşite în tipăriturile Academieĭ saŭ aiurea, asupra Cromaticeĭ, asupra Ornitologieĭ şi Zoologieĭ populare (1).

(1) „Ornitologia populară“, tipărită în Suceava, de autorĭ a eşit şi supt titlul de *Păserile noastre* în „Biblioteca pentru toţĭ“, Müller; studiile de Zoologie populară s'ar fi cuvenit să se tragă aparte din *Noua Revistă Romînă*. Cromatica e obiectul discursuluĭ de intrare al păr. Marian.

Cu tipărirea lucrărilor părintelui Marian, se făcu un bun început în susținerea de Academie a studiilor de acest fel, atît de folositoare și pentru istorici. În 1889, se publica altă lucrare asupra „Nunții la Romînĭ“, de d-ra Elena Sevastos. O altă operă învingătoare la premiĭ fu aceia a d-luĭ Lazăr Șăineanu, care-șĭ propuse a da basmele caracteristice în întregul lor — ceia ce se poate socoti ca nefolositor — și a stabili o teorie a basmuluĭ romîn privit din toate punctele de vedere: o carte enormă, terminată cu un indice foarte îngrijit, dar în care carte se poate criticà puțina precisiune și exactitate a conclusiilor, expuse, de altfel, într'o formă curgătoare, pentru un străin. Maĭ în urma, încă un volum de preț se adause la frumoasa culegere de cercetărĭ etnografice naționale prin editarea de Academie a Cimiliturilor, strînse cu o grijă deosebită de d. Artur Goroveĭ, care le-a dat la lumină și în condițiĭ științifice cu totul moderne. Studiile d-luĭ Pericle Papahagì asupra Megleno-Romînilor, cuprinse în ultimele fascicole ale *Analelor*, partea științifică — d. Papahagì e și autorul volumuluĭ II din „Materialurile folkloristice“ apărute supt auspiciile Ministeruluĭ de Instrucție (1), volum îmbrățișînd toată viața intimă a Romînilor din Macedonia — duc tot maĭ departe cunoașterea sufletuluĭ Romînimiĭ de pretutindenĭ. Nu trebuie uitat nicĭ studiul luĭ Lupașcu despre *Medicina babelor*, primit tot în *Anale* (2).

O descriere amănunțită a Romăniei, a pămîntuluĭ, bogățieĭ, oamenilor de astăzĭ și a celor ce s'aŭ perîndat în

(1 V. ultimul număr din *Noua Revistă Romînă*.

2) Vol. XII, partea literară.

alte vremurĭ prin cîmpiile şi munţiĭ eĭ, o astfel de carte ni lipseşte şi stăm din acest punct de vedere mult maĭ răŭ decît veciniĭ noştri, asupra cărora şi-aŭ îndreptat atenţia, pentru scopurĭ care nu eraŭ totdeauna numaĭ stiinţifice, învăţaţiĭ străinĭ, dînd asupra lor opere marĭ şi trainice. Alcătuindu-se de maĭ mulţĭ oamenĭ pricepătorĭ o asemenea vastă operă, care ni-ar revela nouă înşine ce e şi ce a fost ţara noastră, ridicîndu-se de mînĭ harnice şi pioase acest monument naţional, el ar putea fi pus pe urmă, în deosebite forme, la îndămîna orĭ-cuĭ, şi s'ar cuveni să se dea şi traducerĭ în una saŭ maĭ multe limbĭ de cultură pentru ca să figurăm în mintea omeniriĭ culte supt altă înfăţişare decît cea schimonosită şi injurioasă de astăzĭ. Şi aicĭ se poate zice că un bun început a fost pus de Academie: la un concurs menit să aleagă cea maĭ bună scriere asupra igieneĭ ţeranuluĭ, se presintară două manuscripte, dintre care nicĭ unul nu merita să fie respins. Autoriĭ lor eraŭ dr. N. Manolescu, profesor la Universitatea din Bucureştĭ, actualul director al serviciuluĭ sanitar, şi dr. N. Crăiniceanu, medic militar, şi amîndoĭ şi-aŭ văzut lucrările tipărite, în 1895. Academia a premiat apoĭ bogata culegere de proverbe a d-luĭ Iuliu Zanne. E de nădăjduit că se va merge maĭ departe şi pe această cale, şi unele din premiile puse în ultimiĭ anĭ pentru monografiĭ de comune rurale întăresc această speranţă. Prin astfel de lucrărĭ pregătitoare s'ar apropia timpul cînd marea operă asupra Romînimiĭ se va putea scrie. Opera *Ţeranul Romîn*, premiată de Academie, n'a apărut şi, apărînd, ea n'ar putea răspunde cererilor timpuluĭ.

Pentru studiul dialectelor s'a făcut numaĭ foarte puţin,

prin editarea, după manuscriptele dr. Obedenaru, de I. Bianu, a *Textelor macedo-romîne*, în 1891, şi apoĭ prin sprijinirea activităţiĭ serioase a d-luĭ Papahagi. De o importanţă nepreţuită pentru filologie, un astfel de studiu, pornit şi urmat sistematic, ar aduce marĭ foloase şi ştiinţiĭ istorice, care poate urmări faptele şi cultura şi în schimbările deosebitoare ale unuia şi aceluiaşĭ graiŭ.

Cînd secţia literară se va înţelege, cum şi trebuie, ca o secţie de *filologie*, — Academia fiind o instituţie ştiinţifică şi avînd scopurĭ bine definite, — acest drum de cercetărĭ va fi maĭ bătut decît astăzĭ, cînd secţia literară nu e încă pe deplin şi definitiv organisată.

De la culegerea idealisată, împodobită şi corectată a luĭ Vasile Alecsandri apărură la scurte intervale colecţiĭ de poesiĭ populare, dintre care unele, ca ale d-luĭ Bibicescu, ale d-reĭ Sevastos, eraŭ bune, iar marea adunare a luĭ G. Dem. Teodorescu poate fi judecată chiar ca foarte bună. Încă maĭ într'ales e însă colecţia făcută cu gust şi ştiinţă, în cele maĭ bune împrejurărĭ, de dd. Andreĭ Bîrseanu şi I. Urban Jarník, o colecţie model, căreia Academia, după recomandaţia luĭ Alecsandri însuşĭ, îĭ dădu tiparul (1) în 1885. Ar fi vremea acum ca o comisiune de folkloriştĭ cari să-şĭ fi dat dovezile să facă un repertoriu general al poesieĭ populare şi o alegere care să poată influenţà în bine literatura cultă, ce va trebui, ca să capete o adevărată viaţă, să se inspire din gîndurile şi sentimentele, încercate de veacurĭ, ale maselor adevărat româneştĭ, în care trăieşte sufletul neamuluĭ. Academia are şi puterile şi datoria de a face această operă de subsumare, întregire şi explicaţie.

1) *Doine şi strigăturĭ din Ardeal.*

Prin multe darurĭ, unele foarte bogate,—cele maĭ multe pornesc direct saŭ indirect de la d. D. Sturdza,—prin cumpărăturĭ în margenile unuĭ budget tot maĭ solid, Academia Romînă a ajuns să poseadă astăzĭ o foarte frumoasă bibliotecă de manuscripte, alăturĭ cu tipăriturile rare, luminînd orĭ-ce punct al istorieĭ noastre, ce vin la origine din darul unuĭ Papiu, din cumpărătura Biblioteciĭ d-luĭ D. Sturdza-Şcheianu şi a Episcopuluĭ Dionisie de Buzăŭ, prin cedarea de Stat a Biblioteciĭ Nifon Bălăşescu, prin dăruirea de răp. Mitropolit Iosif a multor din cărţile sale şi, în sfîrşit, prin fericita reunire, în anumite condiţiĭ, a Biblioteciĭ Sf. Sava, devenită Bibliotecă Centrală şi mult timp închisă publiculuĭ, de fapt, saŭ şi formal. D. I. Bianu a primit misiunea de a da un catalog analitic al manuscriptelor, şi din acest catalog aŭ ieşit până acum treĭ fascicule: e cel d'intăiŭ catalog bun care s'a redactat la noĭ. În 1900, d. C. Litzica a tipărit în *Anale* un catalog al manuscriptelor greceştĭ. Aş cataloga, din parte-mĭ, bucuros pe cele scrise în alte limbĭ.

Între cărţile Academieĭ sînt unele tipăriturĭ vechĭ pe pămînt romănesc, de o extremă raritate. De ele se ocupase d-l Hasdeŭ, în „Columnă“, unul din eleviĭ d-sale, d. Gr. Creţu într'o revistă de care vom vorbi îndata. Altele apăruse, de la hotărîrea din 1878 a Societăţiĭ Academice (1), în ediţiĭ nouă. Era de nevoie însă, chiar după asigurarea, prin prefacerea noiĭ clădirĭ a Academieĭ, a preţioaselor volume, de un catalog ştiinţific, de o bibliografie analitică, în care să se facă reproducerĭ în facsimile şi să se dea Prefeţele

(1) V. *Anale*, seria I, t. XI.

Într'un articol tipărit în publicația festivă a Școliĭ Limbilor Orientale din Paris, d. Émile Picot, profesor de limba romînă la acea școală, descriind unele din aceste vechĭ produse ale tiparniților trecutuluı, insistase asupra necesitățiĭ uneĭ „bibliografiĭ româneștĭ vechĭ“, care să facă accesibilă unuĭ public maĭ larg cunoștința comorilor în stăpînirea cărora se găsia Academia (1). Academia luă hotărîrea de-a împlini această lipsă, și *Bibliografia românească* a d-lor I. Bianu și Nerva Hodoș formează astăzĭ una din temeliile sigure ale studiilor relative la cultura românească de altă dată: publicația a trecut de pragul secoluluĭ al XVIII-lea și, cu toată îmbulzirea cărților de la această dată înnainte, ea va fi de sigur continuată.

Dintre manuscripte, cele maĭ însemnate sînt, firește, ale Cronicilor, din care Academia are cu mult cele maĭ multe,— altele se află la biblioteca Museuluĭ Național, întemeiat maĭ ales din colecția Mavros și îmbogățit prin săpăturile ulterioare ale d-luĭ Gr. G. Tocilescu, saŭ în mica secție a manuscriptelor de la Biblioteca din Iașĭ, iar cîteva în Biblioteca Cipariu și pe la particularĭ. O ediție nouă a celor maĭ multe cronicĭ se impune astăzĭ. O ediție a celeĭ maĭ vechĭ, scrisă de Grigore Ureche în secolul al XVII-lea, — din următoarele motive: întăiŭ, un învățat frances, care s'a ocupat de Romîniĭ din Serbia, de genealogia unor familiĭ româneștĭ, de epoca luĭ Alexandru cel Bun (2), aducînd pentru

(1) *Coup d'œil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumains*, Paris, 1895.

(2) Excelenta mică monografie a d-lor G. Picot și G. Bengescu : *Alexandre le Bon, prince de Moldavie*, Viena, 1882, in 8°.

cursul său de istorie românească la școala de limbĭ orientale și frumoase materiale din tot ce se tipărise pînă atuncĭ asupra istorieĭ maĭ vechĭ a Moldoveĭ, d. Émile Picot, dădu la 1878, în anul cînd Academia edita fără note, ca text de limbă, supt îngrijirea luĭ Odobescu, „Istoria luĭ Mihaĭ Viteazul" de Bălcescu,—cea d'intăiŭ ediție adnotată a uneĭ Cronicĭ româneștĭ. Textul din *Chronique d'Uréchi*, splendid imprimată cu „buchĭ", e tot al luĭ Kogălniceanu, dar lămuririle sînt de o neobișnuită bogăție și formează de fapt o istorie a Moldoveĭ, în sens modern, supt textul naiv saŭ împrumutat al vechiuluĭ compilator. Ureche însușĭ mărturisia caracterul de compilatie al cărțiĭ sale, care începea sirul cronicilor scrise în limba țeriĭ, dar, afară de Cronica moldo-polonă, o prelucrare în polonește, din secolul al XVI-lea încă, a vechilor letopisețe slavone, — nu se cunoștea nicĭ-unul din originale. În aniĭ optzecĭ, Ministeriul, pe un timp cînd necesitatea studiuluĭ limbilor slave se impusese și celor maĭ intransigențĭ patrioțĭ, afară de excepțiĭ extrem de rare, trimese în străinătate pentru acest scop pe d. Ioan Bogdan, care terminase, scriind o tesă clară și bine concepută asupra Sarmisagetuzeĭ, Universitatea din Iașĭ. D. Bogdan găsi într'un Sbornic din Chiev o parte din izvoarele slavone ale luĭ Ureche, altă parte, dar nu întreg restul, se găsi tot de d. Bogdan, într'un manuscript al clubuluĭ bulgar din Tulcea: Cronica putneană, Cronica bistrițeană, operele de istorie retorică ale luĭ Macarie episcopul și luĭ Eftimie, și el episcop, măcar în Ardealul romănesc, îșĭ luară locul în fruntea vechilor noastre izvoare. D. Bogdan trimesese Academieĭ un studiu în care se dovedia falșitatea vestiteĭ diplome a principeluĭ rusesc din

Bîrladul secoluluĭ al XII-lea, şi altul în care tipăria, cu comentariĭ, vechĭ tratate slavone din al XV-lea veac ale Domnilor noştri saŭ descria unele manuscripte slavoneştĭ,—pe cînd de acelaşĭ tînăr învăţat, care dovedia de la începutul carierei sale un spirit metodic, o înţelegere largă a subiectelor şi stăpînirea pe o formă de o claritate deosebită, se tipăriaŭ notiţe despre izvoare necunoscute şi cercetărĭ critice în „Convorbirile literare", pe care le conduce astăzĭ. Memoriile d-luĭ Bogdan apăruse în „Anale", dar în privinţa ediţieĭ Cronicilor el întîmpină oarecare resistenţă, care se manifestâ prin zăbăvĭ. Atuncĭ d. D. A. Sturdza, care de mult era sufletul Academieĭ, sufletul eĭ de muncă şi de jertfă, luă asupră-şĭ tipărirea celuĭ d'intăiŭ volum de cronicĭ slavone ale Moldoveĭ: „Cronicile moldoveneştĭ înainte de Urechiă" (1891). Un lucru pe care Bogdan nu-l uită, nu-l uităm noi, cari pornim de la aceste texte, şi n'ar trebui să-l uite nimenĭ.

Nicĭ-o-dată nu se maĭ tipărise la noĭ o cronică aşa de îngrijit ca această publicaţie de texte istorice din 1891: se vedea în grija de a lămuri toate punctele de critică literară şi toate nesiguranţele de fapte, pe lîngă nevoia de lumină a cercetătoruluĭ ştiinţific de vocaţie, influenţa uneĭ bune şcolĭ apusene şi modelul, supt cel din urmă raport, al Cronicíĭ editate de d. Picot. Însă o ediţie de cronică, dăduse cu cîţĭva anĭ înnainte şi Academia, prin publicarea *Operelor complecte* ale luĭ Miron Costin, de V. A. Urechiă. Urechiă cunoştea nesfîrşit de multe acte inedite şi scotocise pentru Costineştĭ, maĭ ales, în toate colecţiile publice şi private; dar lucrarea sa păcătuieşte prin credinţa greşită că la un text de letopiseţ romănesc, pe care orĭ-ce copist

îl schimbă, se poate proceda cu clase de manuscripte şi cu variante, puse fără nicĭ-o lipsă, în note, cît şi prin aşezarea materialuluĭ cu totul în desordine: indicele ce se promisese şi ar fi putut conduce întru cîtva n'a apărut; şi poate ar trebui ca Academia, maĭ cheltuind ceva, să-l dea în mîna cercetătorilor.

Alăturĭ de cronicariĭ slavonĭ şi romînĭ, ţerile noastre aŭ avut încă de pe vremea luĭ Mihaĭ Viteazul şi cronicarĭ grecĭ, cari aŭ expus în proză saŭ aŭ cîntat în versurĭ, călugărĭ şi laicĭ, faptele Domnilor, din iubirea pentru învăţaţĭ a cărora eĭ trăiaŭ. Cronicariĭ epoceĭ luĭ Mihaĭ: Stavrinos şi Mateĭ al Mirelor, publicaţĭ în cărticele din secolul XVIII-lea, fusese editaţĭ apoĭ în *Tesaurul* luĭ Papiu. Eĭ aŭ intrat apoĭ, împreună cu poemul luĭ Palamed, tot despre Mihaĭ-Vodă, în culegerile de texte neo-grece, multe dintre dînsele privitoare şi la noĭ, pe care le-a dat cu un zel neobosit şi cu o îngrijire neîntrecută un coleg al d-luĭ Picot, d. Émile Legrand, căruia studiile neo-elenice îĭ datoresc foarte mult. Tot d. Legrand făcu cunoscută întinsa povestire a luĭ Chesarie Daponte, Efemeridele dace, tipărindu-le într'o ediţie specială, cu traducere francesă, prefaţă şi note: o contribuţie de căpetenie la istoria noastră în veacul al XVIII-lea Dar maĭ eraŭ încă anale şi povestirĭ istorice, opere de laudă a Domnilor, care nu văzuse lumina, ci se găsiaŭ în manuscripte din ţară. De maĭ mult timp, începător în această direcţie, d. C. Erbiceanu, profesor la Seminariul din Iaşĭ, apoĭ la Facultatea de teologie întemeiată în Bucureştĭ, se ocupa cu pasiune de studiul acestor manuscripte, căutîndu-le în principalele deposite ce le cuprindeaŭ: resultatul

cercetărilor sale apărea în *Revista teologică* din Iașĭ, întemeiată de Mitropolitul Iosif pentru a combate anumite doctrine ce prinsese a se răspîndi acolo. La 1887, se sfinți noul și mărețul edificiu al Mitropolieĭ Moldoveĭ și, știind bine că la asemenea clădirĭ în legătură cu un îmbielșugat trecut, se vine totdeauna și cu un prinos literar,—d. Sturdza, pe atuncĭ Ministru de Instrucție, îndemnă pe d. Erbiceanu să cerceteze multele documente ce se aflaŭ încă în Archivele metropolitane, pentru a lumină dezvoltarea eĭ: în *Istoria Mitropolieĭ Moldoveĭ și Suceveĭ*, se dădu o sumă de acte, relative maĭ ales la împrejurările din 1821, și, împreună cu ele, cronica greacă a luĭ Naum Rîmniceanu. Îndemnat tot de d. Sturdza, același cercetător începu să adune și să traducă toate cronicile grecestĭ maĭ importante din epoca fanariotă, și tot în 1888 apăreaŭ *Cronicariĭ grecĭ cariĭ aŭ scris despre Romînĭ;* adecă: Cronica luĭ Daponte, povestirea luĭ Nicolae Chiparisa, care se găsește și în *Archiva* Societățiĭ științifice și literare, fundată la Iașĭ în 1889; Catalogul istoric, în care tot Daponte strînse fără ordine fel de fel de știrĭ privitoare la personalitățile importante din Orientul grec saŭ grecisant, Viața luĭ Mavrogheni de dascălul școliĭ luĭ, lucrările istorice ale luĭ Naum Rîmniceanu și, în sfîrșit Lauda luĭ Constantin Mavrocordat, de Daponte, cunoscută și luĭ Bălcescu: opera se termină, ca și Mitropolia, cu un indice.

De atuncĭ nu s'aŭ maĭ găsit cronicĭ nouă, decît povestirile despre Eterie și mișcarea românească din același timp, saŭ unele scrierĭ ale luĭ „Zilot Romînul", pe care Urechiă, Aricescu și d. Gr. G. Tocilescu le dădură în *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, întemeiată în condițiĭ neo-

bişnuite de luxoase de acesta din urmă,—care dăduse şi un manual de Istoria Romînilor, fără multă originalitate,—la 1882. În această revistă, d-l Tocilescu propuse, într'un lung studiu de comparaţie a textelor tipărite cu acele date de cîteva manuscripte, retipărirea cronicilor, în special a celor muntene. Un plan care n'a fost executat.

Din parte-mi am dat în 1901, „Fragmente de cronici“, în acelaşi timp cu „Istoria literaturii în secolul al XVIII-lea“ şi, în acelaşi an, o nouă ediţie a operei lui Constantin Stolnicul Cantacuzino, împreună cu nişte date cronologice şi statistice, în italieneşte, ale acestui luminat boier, cu o descriere de călătorie la Veneţia şi cu Cronologia Tabelară atribuită prea mult timp lui Radu Greceanu. Această din urmă publicaţie ieşi cu cheltuiala d-lui G. Gr. Cantacuzino, şi tot d-sa suportâ cheltuiala celei d'intăiu ediţii complecte a *Genealogiei Cantacuzinilor* apărută în 1902. Tot în anul trecut am reeditat, mulţămită liberalităţii d-lui N. Filipescu, *Cronica lui Constantin Căpitanul.* Acum lucrez la o ediţie a Cronicii „Anonime“, care s'a dovedit a fi fost scrisă de Stoica Ludescu: pe rînd vor iesi şi celelalte cronici muntene. Pentru cele moldoveneşti însă, e de nevoie ca Academia să iea iniţiativa.

Întinsa colecţie de documente din secolul al XVIII-lea tipărită de V. A. Urechiă în *Istoria Romînilor*, împreună cu o expunere fără importanţă, nu cuprinde mai de loc documente din tesaurul Academiei, ci reproduce condicile domneşti de la 1774 până după 1821, condici ce se păstrează la Archivele Statului, unde le cunoscuse Bălcescu şi le copià de mai mult timp bătrînul funcţionar Mănărezeanu, mo-

destul ajutător al luĭ Urechiă. Încă de prin 1900, era vorba, şi se şi anunţase planul în Raportul pentru sesiunea generală, a uneĭ ediţiĭ a vechilor documente, care ediţie s'ar încredinţa d-luĭ I. Bogdan şi Onciul, membri corespondenţĭ aĭ Academieĭ, dintre cari cel d'intâiŭ e un slavist cu cultură sistematică, iar cel de-al doilea, de cînd răpusese în „Convorbirĭ literare“ *Teoria luĭ Rössler* de profesorul ieşan d. A. Xenopol, îşĭ făcuse o specialitate din studiile relative la originile poporuluĭ şi Statelor româneştĭ. Dar propuneriĭ nu i s'a dat o urmare. După încetarea *Uricariuluĭ*, care merse pînă la al XXV-lea volum, întrecînd *Buciumul romîn*, scos de alt Codrescu, I. M. Codrescu, şi dispărut după cîteva lume,—după încheiarea vechiĭ ere în publicaţiile de documente, am dat materiale interne, în întregime saŭ ca regeste, în toate cele cincĭ volume din *Studiĭ şi documente cu privire la istoria Romînilor*, create de ministrul C. C. Arion, într'un timp cînd nu-mĭ maĭ era îngăduit să public nicăirĭ, la 1900. Volumele V şi VI nu cuprind alt ceva decît astfel de acte, şi ele se vor mîntui cu un dicţionar de instituţiĭ. În sfîrşit, acum în urmă, în prefaţa *Documentelor şi regestelor privitoare la relaţiile Ţeriĭ-Româneştĭ cu Braşovul şi Ungaria*, d. I. Bogdan a amintit îndemnul, făcut încă maĭ de mult de Jireček, de a începe publicaţia ştiinţifică a vechilor noastre documente şi s'a oferit pentru a o face, Materialele ar fi luate şi din Archivele Statuluĭ, reorganisate de d. Onciul, după normele obişnuite acum în depositele Apusuluĭ. Rolul de a sprijini o asemenea mare publicaţie revine Academieĭ.

Istoria contemporană era prea mult lăsată judecăţiĭ in-

teresate şi necompetente a ziariştilor şi amintirilor, care, cercetate maĭ de aproape, se dovediaŭ răzimate pe o legendă. D. D. Sturdza s'a gîndit la alcătuirea unuĭ corp de izvoare, prin care să se poată urmări, pe mărturiĭ sigure, dezvoltarea principatelor către România de astăzĭ. La 1888 apărea volumul I-iŭ din *Acte şi Documente relative la istoria Renascereĭ Românieĭ.*

Colecţia apăru în parte din fondul Alina Ştirbeĭ, menit şi pentru tipărirea de opere istorice şi prin care vor ieşi la lumină şi alte culegerĭ saŭ scrierĭ relative la trecutul nostru. De toate, avem astăzĭ nouă volume, cuprinzînd tratatele încheiate de Domniĭ noştri saŭ privitoare la Ţara-Românească şi Moldova, acte relative la chestia Orientuluĭ pînă la 1821 şi un lung şir de reproducerĭ din ziare, broşurĭ, alăturĭ de maĭ rare materiale netipărite încă. Răp. Colescu-Vartic şi d. J. Skupiewski aŭ lucrat pe rînd la pregătirea şi supraveghiarea tiparuluĭ acesteĭ colecţiĭ, care s'a întrebuinţat prea puţin pînă astăzĭ.

Ea-şĭ găseşte întregirea în *Anul 1848*, publicaţie făcută din fondul pentru ridicarea uneĭ statuĭ luĭ I. C. Brătianu. Lucrată cu cea maĭ mare îngrijire, de maĭ multe persoane, care n'aŭ vrut să-şĭ însemne numele în titlu, această nouă culegere cuprinde un mult maĭ mare număr de acte şi scrisorĭ inedite, oficiale şi particulare, strînse cu pricepere şi osteneală de la oamenĭ cari uitase că le maĭ aŭ şi din dosare ale Statuluĭ, pe care le ascundeaŭ deosebite administraţiĭ. Pentru întăia oară pe basa eĭ se poate da o judecată *istorică*, sigură, iar nu o şovăitoare judecată de cercetător răŭ informat saŭ o apreciare pătimaşă, de om de partid, asupra uneĭ mişcărĭ, ce va ieşi astfel din cercul

dezbaterilor interesate ale preseĭ și oratorieĭ zilnice, maĭ ales dacă, precum ni se făgăduiește, unul dintre colaboratoriĭ anonimĭ, dezvăluindu-șĭ, în sfîrșit, numele, va da și un studiu istoric asupra Revoluțieĭ, după materialele adunate

VI.

Venim acum la marea colectie Hurmuzaki, care a aruncat în urmă, ca povestirĭ fără valoare actuală tot ce se scrisese pînă atuncĭ, în monografiĭ saŭ în opere generale asupra istorieĭ Romînilor, fără a excepta lucrărĭ așa de „documentate“ pentru timpul lor ca *Ioan-Voda cel-Cumplit* al d-luĭ Hasdeŭ (1), saŭ „Mihaĭ Viteazul“ luĭ Bălcescu, care a rămas astăzĭ numaĭ un „text de limbă“, o lectură plăcută, pe care însă nu se poate răzima nicĭ-o afirmație de fapt și nicĭ-o judecată. Se poate zice că nicĭ-odată o dezvăluire de izvoare n'avuse un caracter așa de măreț prin proporțiile eĭ și nu influențase într'un chip asa de hotărîtor, preschimbînd tot, ca seria de volume care veșnicesc, înnaintînd necontenind, despicînd negurile necunoașteriĭ, numele baronuluĭ Eudoxiu de Hurmuzaki.

Încă la 1874, C. Esarcu, care era și unul din colaboratoriĭ *Revisteĭ Contimporane*, începută la 1873 și continuată pînă la 1877, își tipări acolo unele documente venetiene privitoare la interesantul aventurier domnesc Petru Cercel. El adună apoĭ în broșură, după *Columna luĭ Traian*, un număr de acte, de cea maĭ mare însemnătate, relative la Ștefan cel

(1) O nouă ediție a ieșit de puțină vreme, în 1894, și era așa de mult de schimbat acuma, încît d. Hasdeu s'a văzut silit a-șĭ lăsa scrierea cum fusese la început, ca o operă istorică trecută ea însășĭ în domeniul istoric.

Mare (1), acte scoase din marea Archivă a Republiceĭ venețiene, stăpîna mărilor din Răsărit și regina unor numeroase coloniĭ în aceste părțĭ. La 1878, Esarcu ținea la Ateneŭ o conferință despre „Documentele istorice descoperite în Archivele Italieĭ“, care apărea apoĭ și ca o elegantă broșură: în ea se vorbia de contribuțiile date la istoria luĭ Ștefan și a luĭ Petru Cercel, se maĭ indicaŭ actele privitoare la Domniĭ din veacul al XVII-lea, la Constantin Brîncoveanu, tot din *Archivio dei Frari* de la Veneția; se semnalaŭ cîteva acte din Milan, din Florența, se dădeaŭ știrĭ despre corespondența luĭ Veterani, generalul ce comandà pe Imperialiĭ intrațĭ în Țara-Romănească supt Șerban Cantacuzino și Brîncoveanu, și se termina iarășĭ cu lămurirĭ căpătate prin acte și corespondențe venețiene. Esarcu petrecuse maĭ mulțĭ anĭ în Italia, ca represintant al Romănieĭ în această țară și debutase pe terenul istoric trimețînd „Trompeteĭ Carpaților“ o notiță asupra săbieĭ luĭ Brîncoveanu, păstrată la *Armeria Reale* din Turin. În toată viața luĭ, Esarcu a fost foarte mîndru de partea pe care a luat-o la înnaintarea studiilor istorice privitoare la poporul săŭ; acum, cînd o astfel de mărturisire nu-l maĭ poate supăra, pot spune că în lista visitatorilor Archivelor venețiene, el figurează numaĭ pentru cîteva ceasurĭ; ministrul romîn se mulțămia să afle că sînt acte relative la poporul săŭ, dar copiarea lor o dădea totdeauna altora; ceia ce nu scade, fără îndoială, meritul săŭ de patriot și iubitor de cultură, care, în marile publicațiĭ cu materiale venețiene, ce se făceaŭ atuncĭ, găsise un îndemn pentru a căuta și el.

(1) *Ștefan cel Mare,* Bucureștĭ, 1874.

D. I. Bianu fusese trimes pe acelaşĭ timp în Italia şi aiurea pentru studiĭ filologice. Mişcarea către cercetările istorice era însă pe atuncĭ generală şi, dacă ea putea cuprinde şi înflăcăra pe un doctor în medicină, fost profesor de zoologie şi actual diplomat ca Esarcu, cu atît maĭ mult pe un cercetător al limbiĭ româneştĭ şi pe un Ardelean care învăţase la Blaj. Din Milan, unde lucrâ maĭ multă vreme în Biblioteca Ambrosiană, din Roma, unde—prietenul Bianu e unit cu Biserica Romeĭ—i se dădu voie, cum se dăduse voie şi studentuluĭ I. Ardeleanu din diocesa Oradieĭ-Marĭ, care tipări materiale din acelaşĭ deposit (1), a cerceta materialele de o bogăţie extraordinară: scrisorĭ, rapoarte maĭ mult saŭ maĭ puţin întinse, îngrămădite în Archiva Propagandeĭ pe urma misionarilor Misiuniĭ franciscane independente din Moldova şi Misiuniĭ franciscane bulgaro-valache din Ţara-Românească, oamenĭ cari convertiaŭ puţin, iar, în schimb, scriaŭ mult. Actele din Milan, de o mare importanţă pentru istoria luĭ Ştefan-cel-Mare, şi cele din Roma, care luminează simţitor, şi pentru întăia oară (2), istoria Bisericiĭ latine pe pămîntul principatelor, apărură în „Columna" pe 1883. Acum doĭ anĭ, d. Bianu, mi-a încre-

(1) *Istoria dieceseĭ române greco-catolice a Oradeĭ-Marĭ*, I, Gherla, 1883.

(2) Afară de materiale interne tipărite în *Uricariul*, V, şi de unele documente din Biblioteca Doria-pamfiliană, luate de d. Hasdeu după copiile Bibliotecei Bathyani din Alba-Iulia. Cartea luĭ W. Schmidt: *Romano-catolici per Moldaviam episcopatus et rei romano-catholicae res gestae* apăru, în Budapesta, abia la 1877, iar relaţia Misiuniĭ luĭ Bandini, încă un dar al luĭ Esarcu, într'o ediţie destul de rea, în vol. XIV al „Analelor Academieĭ Române".

dinţat caietele şi foile sale de note din aceştĭ anĭ de studiĭ în străinătate, şi ele cuprind încă multe lucrurĭ ce aŭ fost apoĭ tipărite de alţiĭ, după alte còpiĭ, saŭ sînt încă inedite: le-am întrebuinţat pe cele din Archivele Propagandeĭ în *Sate şi preoţĭ din Ardeal*, o carte pe care n'aŭ citit-o nicĭ Romîniĭ de dincoace, nicĭ ceĭ de dincolo şi care putrezeşte în podul Tipografieĭ Carol Göbl. Le-am trimes apoĭ părinteluĭ Augustin Bunea din Blaj, care, prin operele sale asupra luĭ Inochentie Klein, luĭ Petru Aron şi asupra celor d'intîiŭ episcopiĭ romăneştĭ din Ardeal, deschide acolo o nouă eră de solide cercetărĭ istorice şi trezeşte o nouă viaţă ştiinţifică în părţĭ unde de o bucată de vreme era numaĭ indiferenţă şi toropire intelectuală.

La 12 Septembre 1878, d-l D. Sturdza, cetia în Academia Romînă o expunere asupra mersuluĭ tipăririĭ documentelor istorice adunate de răposatul Eudoxiu de Humuzaki. Baronul Eudoxiu tot aşa de luminat, tot aşa de zelos şi de patriot ca şi fraţiĭ săĭ, jucase şi un rol de om politic bine privit la Curtea din Viena: astfel, el căpătase un drept pe care-l aveaŭ numaĭ foarte puţinĭ, acela, care-l bucura, de sigur, maĭ mult decît obişnuitele distincţiĭ oficiale, ce cad şi pe pepturĭ şi capete nevrednice, de a pătrunde în Archivele Caseĭ, Curţiĭ şi Statuluĭ, *Haus-,Hof- und Staatsarchiv*, unde publicul nu era admis încă. Timp de lungĭ anĭ de zile, fără a se spovedui nimănuĭ, fără a interveni cîtuşĭ de puţin, printr'un cuvînt, printr'o notiţă, printr'un singur act copiat în discuţiile timpuluĭ, Eudoxiu de Hurmuzaki străbătu la Viena două seriĭ de căpetenie: acea a actelor privitoare la Ungaria şi aceia consacrată ştirilor turceştĭ: *Hungarica* şi *Turcica*. Şi Archivele

de Războiŭ, bogate prin tot ce e relativ la luptele, cuceririle, organisarea teritoriilor anexate din trecutul monarchieĭ, se deschiseră înnaintea acesteĭ *persona grata*. Baronul şi membrul Parlamentuluĭ, bogatul nobil bucovinean, însemna cu creionul actele şi bucăţile de acte care-l interesaŭ, şi apoĭ ele eraŭ copiate pe cheltuiala luĭ, crescîndu-ĭ bogatele materiale adunate, de care însă nimenĭ n'avea încă nicĭ cea maĭ mică ideie. La capătul acesteĭ muncĭ, Hurmuzaki, care a devenit prin rodul eĭ „Hurmuzaki“ prin excelenţă. acum şi pururea, vedea o Istorie generală a Romînilor din toate părţile, scrisă în nemţeşte, o limbă de cultură, prin care puteaŭ să se răspîndească îndată resultatele dobîndite. Materialele apărînd însă necontenit, el începu să redacteze unele părţĭ, în privinţa cărora nu credea să se maĭ afle izvoare nouă; secolul al XVIII-lea, epoca luĭ Mihaĭ Viteazul, prefăcînd în naraţiune şi cuprinsul unor acte relative la secolul al XVII-lea. Iar, din partea despre originĭ, unde nu putea să fie vorba de inedit, el tratâ propaganda catolică din vechile timpurĭ, vicisitudinile imperiuluĭ vlacho-bulgar, cele d'intăiŭ timpurĭ din viaţa principatelor. Istoria Uniriĭ Romînilor din Ardeal e studiată de la un capăt pînă la altul. De obiceiŭ, cînd redacta pe basa unor documente, el nu le maĭ păstra cu aceiaşĭ îngrijire, aşa încît ele s'aŭ pierdut adesea.

La moartea luĭ Eudoxiu de Hurmuzaki, familia dădu d-luĭ D. A. Sturdza, cu care e înrudită, dreptul de a dispune asupra manuscriptelor de istorie şi documente ce rămăsese pe urma luĭ. D. Sturdza făcu Ministeruluĭ de Instrucţie propunerea de a tipări admirabila colecţie şi curgătoarea, bine informata povestire, ajutînd printr'o subvenţie Aca-

demia Romînă, care era încă pe atuncĭ destul de săracă. D. Titu Maiorescu, ministrul din 1875—6, îşĭ dădu cu bucurie învoirea, şi o comisiune fu alcătuită pentru a se îngriji de publicaţie. Ea se alcătuia din Kogălniceanu, care nu se amestecâ de loc, din Odobescu, care lucrâ maĭ tîrziŭ la complectarea colecţieĭ, şi din d. Teodor Rosetti, care ajutâ maĭ apoĭ Academia să se instaleze în localul eĭ de astăzĭ; ca secretariŭ se alese un luptător de peste munţĭ, care dădu şi un bun studiu în limba germană despre Romîniĭ din Ardeal şi tipărise în „Convorbirĭ literare" frumoase nuvele poporąne, d. I. Slavicĭ. Încă din 1875, actele relative la luarea Bucovineĭ de Austriacĭ se întrebuinţaŭ într'o broşură polemică: *Răpirea Bucovineĭ*, al căruĭ autor e, cred, Kogălniceanu. La 1876 ieşia, înnaintea tuturor celorlalte, tocmaĭ volumul VII din colecţia Hurmuzaki de „Documente privitoare la istoria Romînilor": în frunte stă chipul luĭ Grigore Ghica-Vodă decapitatul, în care se vedea pe atuncĭ o jertfă a resistenţeĭ sale faţă de cotropirea străină.

Pe rînd, ieşi cellalt material, alcătuind următoarele volume din acest *Corpus* de *Acta extera:* VI, acte din întăia jumătate a veaculuĭ al XVIII-lea; V, acele din a doua jumătate a secoluluĭ precedent; IV, începutul veaculuĭ acestuia; III, privitor la secolul al XVI-lea, de după Ioan-Vodă cel Cumplit pănă la 1600; II, ce maĭ era pănă la început maĭ ales foarte multe acte privitoare la cariera tragi-comică a luĭ Despot. Acesta din urmă, cu care se încheia culegerea luĭ Hurmuzaki, e din 1891. În acelaşĭ timp, apăreaŭ „Fragmente zur Geschichte der Rumänen", a căror traducere în românește nu e încă terminată, precum lip-

şeşte şi din „Fragmente“ cîte ceva, cum e schiţa despre Mihaĭ Cantacuzino Şaitanoglu, făcătorul de Domnĭ din secolul al XVI-lea, etc.

Cu o subvenţie, une orĭ suprimată, restabilită totdeauna de d. Sturdza, păzitorul neadormit al Colecţieĭ, Tesaurul cel noŭ de izvoare străine ajunsese în sfîrşit, la capăt Dar se produse neapărat dorinţa de a reuni cu această basă celelalte izvoare de aceiaşĭ natură, celelalte corespondenţe diplomatice şi documente de provenienţă externă.

Cea d’intăiŭ ofertă ce veni, fu a luĭ Esarcu, care-şĭ strecurâ în Apendicele volumuluĭ al III-lea o parte din materialele sale veneţiene şi florentine. Încă din 1883, Academia dădu luĭ B. Cecchetti, directorul de atuncĭ al Archivelor veneţiene, misiunea de-a continua cercetările făcute pînă atuncĭ pe socoteala şi supt numele luĭ Esarcu : Cecchetti alese, de altfel cu îngrijire, toate locurile din corespondenţa baililor de la Constantinopol, în care se vorbia despre *Valachia*, *Moldavia* saŭ vre-un *Vaivoda* şi, după aceleaşĭ criteriĭ, cîte ceva din marile seriĭ generale: ele trebuiaŭ să facă parte din vol. IV-lea, care ieşi la 1884, cuprinzînd aceste materiale pănă la 1650 ; de la această dată pănă la sfîrşitul seculuĭ, ele alcătuiră o a doua parte a volumuluĭ V, apărută îndată după aceasta. În 1883 încă, răp. Frollo, profesor de limbĭ romanice la Universitatea din Bucureştĭ, merse în Veneţia, patria sa, pentru a se căuta de o gravă boală de ochĭ, şi Ministeriul, care nu dăduse de mult timp — şi nicĭ Academia — misiunĭ ştiinţifice, prinse, în lipsă de alţĭ oamenĭ, această ocasie, de şi puţin favorabilă, pentru a da unuĭ om care nu putea

ceti din nenorocire decît până la două ceasurĭ pe zi, misiunea de a controla ceia ce se adunase: totuşĭ Frollo dădu în convorbirile sale cu Cecchetti multe îndreptărĭ folositoare (1). Din ele resultâ întăiŭ un volum III², care dădea extrase din corespondenţa Trimeşilor veneţienĭ în Germania, extrase prea întinse şi numaĭ în parte privitoare la noĭ; apoĭ volumele VIII, IX¹ şi IX², în care se înfăţişa restul acesteĭ corespondenţe veneţiene din Imperiu, urmarea după 1700 a rapoartelor din Constantinopol şi unele documente uitate, din epoca maĭ veche, precum şi copiile primite de la archivarul Odhner din Stockholm şi privitoare la Gheorghe Ştefan, refugiat la Stettin, saŭ la relaţiile agenţilor luĭ Carol al XII-lea cu Nicolae Mavrocordat şi Brîncoveanu.

Încă din 1886 apărea un întăiŭ volum de *Suplement*, cuprinzînd copiile luate de d. Gr. G. Tocilescu — insuficient ca lectură şi ca alegere — din Biblioteca Naţională din Paris şi alte còpiĭ făcute, supt supravegherea luĭ Odobescu, din Archivele Ministeriuluĭ Afacerilor Străine: toate făceaŭ parte din corespondenţa ambasadorilor Franciei la Constantinopol. Astfel se urmâ — dîndu-se şi memoriile generaluluĭ rus Langeron — încă în două volume ale Suplimentuluĭ acestuia, după hasardul sosiriĭ de materiale nouă.

Acte străine relative la istoria noastră în secolul al XIX-lea venind la Academie, din Archiva luĭ Mihaĭ-Vodă Sturdza şi de aiurea, se formară apoĭ, supt îngrijirea d-luĭ O. Lugoşianu şi a răp. Colescu-Vartic, încă două volume,

(1) V. *An. Ac. Rom.*, VI, pp. 12—21.

al IV-lea şi al V-lea din *Suplimentul* I-iŭ, care, dînd ştirĭ asupra Domnilor de supt Regulamentul Organic, se leagă de cealaltă culegere, iniţiată de d-l Sturdza: „Actele şi documentele".

Încă din 1876, d. Hasdeŭ avuse o misiune în Galiţia, care dădu însă puţine resultate directe saŭ indirecte, de còpiĭ propriĭ saŭ comandate. În 1885 şi 1886 d. Bianu merse tot în Galiţia şi în Litvania, pentru a căuta ce acte s'ar maĭ găsi, şi maĭ ales documentele luate din Moldova de Mitropolitul Dosofteĭ şi Archivele Radziwiłłilor, în familia căurora se măritase o fată a luĭ Vasile Lupu (1). De la Papiu rămăsese multe transcripţiĭ de acte aflătoare la Kornik. Unele acte trimese de Odhner eraŭ în limba polonă. Din ele toate scoase d-l I. Bogdan materialul pentru treĭ volume — al treilea e încă supt presă — de *Supliment* al II-lea, dînd documente polone — şi unele slavone, dar nu interne,— privitoare la istoria noastră. Sînt cele d'intăiŭ volume unde se vede o desăvîrşită ordine critică şi un text cu totul corect.

D. N. Densuşianu primi misiunea de a face în străinătate colaţiunea materialelor trebuitoare pentru a formà un întăiŭ volum relativ la viaţa poporuluĭ romîn în cele maĭ vechĭ timpurĭ. Volumul I-iŭ, astfel compus, din materiele colaţionate în Archivele Vaticanuluĭ, şi din altele luate aşa cum le oferiaŭ publicaţiile anterioare, apăru la 1887. În cincĭ alte volume d. Densuşianu, reuni ca adausurĭ la al doilea din seria de basă, ceia ce se afla relativ la Romînĭ pînă după răscoala luĭ Ioan-Vodă cel Cumplit prin tot fe-

(1) V. *Analele*, VIII şi IX.

lul de culegerĭ străine. Evident că prin această operă de adunare cercetările se uşurează, că ele devin posibile numaĭ astfel pentru orĭ-cine nu lucrează avînd la îndămînă Biblioteca Academieĭ; neajunsul stă însă în aceia că despoiarea marilor corpurĭ străine, a lucrărilor maĭ mărunte şi a articolelor de reviste şi ziare nu e făcută in chip deplin, aşa încît mulţĭ se pot înşela, lăsînd la o parte materiale preţioase, care aŭ scăpat din vedere d-luĭ Densuşianu, chiar în cărţile pe care d-sa le utilisează.

În 1893 încă, autorul acestor studiĭ începuse, alăturĭ de lucrările sale de Istorie Universală, care-l ocupaŭ atuncĭ înnainte de toate, cercetărĭ de izvoare inedite, privitoare la Istoria Romînilor. În Paris am cules ceva din fondurile noĭ ale Biblioteciĭ Naţionale, fără a lucra în Archivele Ministeriuluĭ de Afacerĭ Străine, unde, slab orientat încă, socotiam lucrul terminat de predecesoriĭ meĭ pe acest teren. În cele cîteva lunĭ ce am stat la Berlin, am copiat, întregind pe Papiu, ceia ce ne priveşte din corespondenţa ambasadorilor prusienĭ la Constantinopol, precum şi din cea de la Petersburg în timpurĭ de războiŭ cu Turciĭ, adăugind şi acte culese din alte fondurĭ; am transcris apoĭ toată corespondenţa consulară prusiană din Iaşĭ şi Bucureştĭ, pînă unde-mĭ permitea regulamentul Archivelor să-mĭ întind cercetările. În Leipzig, Nürnberg şi München, am cercetat Bibliotecile locale şi principalele Archive, adunînd o bună parte din materialul ce se poate găsi pentru istoria Romînilor. În Innsbruck am copiat dosarele privitoare la surgunul luĭ Petru Şchiopul şi cea maĭ mare parte din ce e relativ la cariera luĭ Mihaĭ Viteazul în corespondenţa

Archiduceluĭ Maximilian, care se interesa de Ardeal, unde voi, în 1598 ca şi în 1600, să fie guvernator. În Veneţia, Milan, Genova am adunat încă acte relative la ţerile româneştĭ.

La 1895 Ministeriul de Instrucţie Publică, gata să tipărească orĭ-ce, a admis şi tipărirea colecţieĭ mele, şi în cel d'intăiŭ volum din „Acte şi Fragmente cu privire la istoria Romînilor, adunate din depositele de manuscrise ale Apusuluĭ“ anunţam intenţia, pe care n'am părăsit-o, de şi-ĭ simt astăzĭ maĭ mult greutatea, de a strînge *în întregime* — astăzĭ aş adăugi „pe cît se poate“ şi aş prevedea şi colaboraţia altora, pe cari i-aş îndrepta — izvoarele externe ale istorieĭ noastre. În vol. I-iŭ şi al II-lea, am dat extrasele din corespondenţa diplomatică prusiană; al III-lea pornise a da lucrnrile maĭ vechĭ.

În 1897 însă colecţia a fost suprimată de Ministeriŭ, pentru motive de economie, într'un timp, cînd, în adevăr, acest capitol al budgetuluĭ maĭ era împovărat prin cheltuielĭ pentru săpăturĭ şi prin tipărirea condicilor domneştĭ de V. A. Urechiă.

Încă din 1895 presintasem Academieĭ rapoartele consulare prusiane, pentru a fi publicate în „Hurmuzaki“. Cererea a fost admisă, şi ast fel s'a adaus un al X-lea volum, renunţîndu-se de acum înnainte la *Suplimente* şi la înmulţirea părţilor aceluiaşĭ volum: „Hurmuzaki“ rămînea un nume de omagiu, iar la urmarea colecţieĭ începute de dînsul era să fie admis orĭ-cine aducea un material în legătură, o despoiare sistematică a unuĭ fond de archive, şi oferia garanţiĭ pentru îngrijirea uneĭ ediţiĭ ştiinţifice. Am continuat în vol. XI cu seria ce nu se maĭ

putea tipări în „Acte şi fragmente“: cariera de Domn şi pribeag a luĭ Petru Şchiopul, vicisitudinile familieĭ Mirceştilor se lămuriaŭ prin acest volum. Dacă am putut adăugi un apendice de documente inedite, scoase tot din seriile văzute de Hurmuzaki saŭ din altele, la Viena, şi un altul care ducea pînă la 1600 socotelile Braşovuluĭ şi Sibiiuluĭ, din care se tipărise partea maĭ veche în aceste două oraşe, dacă am putut pregăti memoriile ce aŭ apărut în *Anale*, volumele XVIII-XXI, şi să culeg din Viena şi Innsbruck, din Cracovia materiale nouă, foarte nnmeroase, asupra luĭ Mihaĭ Viteazul, aceasta se datoreşte, o spun şi aicĭ— căcĭ nimenĭ n'are dreptul de a ascunde decît binele pe care-l face, nu şi pe acela ce i se face — faptuluĭ că d. Sturdza mi-a pus în două vacanţe consecutive cîte o mie de leĭ la disposiţie pentru cercetările mele: în data întăiŭ baniĭ fusese luaţĭ din salariul săŭ ca secretariŭ-general, din care, cum ştiŭ puţinĭ, se fac tot numaĭ cumpărăturĭ de cărţĭ şi documente pentru Academie.

La 1900, am început *Studiile şi documentele,* în ediţia Ministeriuluĭ de Instrucţie Publică, care cuprind şi documente externe, dar nu într'un număr aşa de îmbielşugat cum se poate aceasta în marile paginĭ ale colecţieĭ Hurmuzaki, în care aş fi dorit să lucrez şi maĭ departe. Unele documente externe sînt cuprinse apoĭ în *Documentele Callimachilor* şi în ale *Cantacuzinilor.*

În acest moment, perspectivele ce se deschid pentru viitor sînt largĭ, şi cer munca îndelungată a unuĭ şir de tinerĭ, cari, la noĭ ca şi în Ungaria, în Polonia, ar putea începe prin adunărĭ de documente, cu sprijinul Academieĭ,

ce ar putea organisa, ca și, în aceste țerĭ, Academiile din Budapesta și Cracovia, misiunĭ științifice menite a înlocui pe viitor bursele pentru studiĭ, care, în starea de dezvoltare a Universităților noastre, nu maĭ pot avea nicĭ un rost.

1). Din Ardeal s'a cules aproape tot materialul. Socotelile sînt date în întregime (1). Documentele slave din Brașov aŭ fost tipărite într'o frumoasă traducere românească și cu toate lămuririle trebuitoare de d. I. Bogdan: lipsesc din ele doar cele moldoveneștĭ, care s'ar putea reuni cu documentele slave din Sibiiŭ, într'o publicație făcută după aceleașĭ norme și de același învățat, siugurul care poate s'o dea. Documentele româneștĭ din Brașov le-am tipărit, împreună cu extrase din socotelile orașuluĭ de la 1600 înainte, în *Analele Academieĭ*, XXI; două volume apărute în 1900 cuprind documentele româneștĭ din Bistrița. Izvoare ardelene maĭ mărunte se află, icĭ și colo, în *Studiĭ și documente.* Cantitatea enormă de documente latine a fost copiată pentru Academie, supt conducerea d-lu Fr. Zimmermann, în toate archivele săseștĭ: unele aŭ apărut în vol. XI din Hurmuzaki saŭ pe aiurea; restul își va găsi locul treptat în publicațiile Academieĭ. În sfîrșit, d. Sterie Stinghe, d. Andreĭ Bârseanu aŭ tipărit documentele maĭ nouă ce se afla în așezămintele româneștĭ din Brașov: cel din urmă în folositoarea sa *Istorie a școalelor din Brașov*, cellalt supt titlul de *Documente privitoare la trecutul Romînilor din Șcheĭ*, două volume la care trebuie a se adăugi cronica, tipărită de același, a bisericiĭ sfîntuluĭ Nicolae al Șcheilor. Din archivele Mitropolieĭ din Sibiiŭ mi s'a spus că

(1) Ale Bistrițeĭ, în *Studiĭ si documente*, I-II.

n'ar fi maĭ nimic de scos; din acele ale Mitropolieĭ din Blaj s'aŭ dat acte în cărțile d-ruluĭ Bunea. Aicĭ însă ar fi un bogat cîmp de explorație, și s'ar putea acorda de Academie mijloacele trebuitoare pentru ca lucrurile maĭ însemnate din archivele bisericeștĭ și școlare să vadă lumina: Istoria Romînitățiĭ s'ar putea face atuncĭ cu maĭ multă lărgime și siguranță. În deosebĭ, sînt de semnalat izvoarele prețioase ce s'ar maĭ putea găsi în Oradea Mare.

2). În Polonia, cîmpul de cercetare e, se poate zice, nemărgenit. Bibliotecile publice, archivele regionale, archivele orășeneștĭ, Fundațiile, Ordinațiile aŭ tesaure în păstrarea lor. În cîteva ceasurĭ, un om bine orientat poate găsi singur, cu repertoriile bune ce există în multe părțĭ, o culegere utilă. La Lemberg, de cîtva timp caută d. Eugeniu de Barwiński, care pregătește pentru Academie o ediție a formeĭ latine din cronica luĭ Miron Costin. În atîtea alte părțĭ însă se aștepta munca sîrguĭtoare a cuiva care ar putea petrece lunĭ întregĭ în căutarea urmelor trecutuluĭ nostru: la Biblioteca Museuluĭ Czartoryski, pe lîngă ce daŭ în vol. II din „Documentele Callimachilor“, pe lîngă copiile ce am maĭ luat, sînt întregĭ volume pline de corespondențe oficiale din Constantinopol și din țerile noastre, care ar merita un studiu amănunțit.

3). În marile Archive din Moscova se păstrează cea maĭ însemnată parte din moștenirea documentară a regatuluĭ polon. Ce a publicat, destul de răŭ, Ulianițchi în *Materialele* sale de acum douăzecĭ de anĭ, e puțin lucru. Acum în urmă, un învățat sîrb vorbia unuĭ prieten al mieŭ de bogata corespondență a luĭ Constantin Ipsilant, ce a servit pe Rușĭ, ca Domn muntean, și a murit în mijlocul lor. În Odesa

maĭ sînt, de sigur, foarte multe lucrurĭ de copiat (1). În Chiev, archivele principale ale Podolieĭ așteaptă să-șĭ dea partea pentru istoria Romînilor. La Chișinăŭ, după mărturisirea luĭ Sion, mi se pare, e o bogăție de acte privitoare la principatele în vremea nouă.

4). În Bucovina poate stăruințĭ maĭ îndelungate ar fi maĭ fericite decît ale mele. Am acum voia de a studia în Archivele Mitropolieĭ; dar s'ar putea face stăruințĭ nouă pentru conținutul de documente româneștĭ ale Fonduluĭ Religionar, pentru Archivele Guvernuluĭ.

5). În Constantinopol, d. Manuil Ghedeon a făcut cercetărĭ pentru noĭ în Archivele Mitoculuĭ Sfîntuluĭ Mormînt: còpiĭ de ale sale se află la Academie; altele aŭ fost furnisate părinteluĭ L. Petit, directorul revisteĭ „Echos d'Orient". Părintele Petit ar fi dispus să-șĭ tipărească materialele într'o colecție a noastră. Inițiativa d-luĭ Sturdza a făcut să se înceapă explorarea fondurilor oficiale turceștĭ, de unde aŭ și venit documente foarte importante, maĭ ales din secolul al XVI-lea și din al XVIII-lea; și lucrul se urmează. Dar aicĭ o misiune ar avea de străbătut bisericile pentru a strînge inscripțiĭ — și poate și unele documente; dacă, aicĭ ca și la Athos, ale căruĭ bogățiĭ sînt cunoscute astăzĭ prin poblicațiile unuĭ Victor Langlois, unuĭ Uspenschi și Lampros, n'ar fi de așteptat față de învățațiĭ romînĭ oarecare resistență bănuitoare.

6). În Archivele balcanice nu se maĭ pot găsi alte lucrurĭ decît corespondența consulilor grecĭ ce se aflaŭ în prin-

(1) V. relația d-luĭ Emil Teodorescu, în *Rev. p. ist., arch și fil.*, întăia continuație.

cipate încă de pe vremea Domnilor Regulamentuluĭ Organic.

7). În Ungaria, Archivele dîn Buda aŭ căpătat din Viena un mare număr de acte privitoare la afacerĭ curat ungureştĭ. Între ele se află corespondenţa episcopuluĭ neunit din Ardeal, Dionisie Novacovicĭ, de care m'am servit în *Sate şi preoţi*, dînd unele acte în *Studiĭ şi doc.*, IV. D. G. Alexicĭ, profesor, a găsit încă multe altele relative la secularisarea mănăstirilor româneştĭ supt Iosif al II-lea (1): d-sa are de gînd a le tipări într'o carte. În privinţa acestor acte şi a tuturor celor ce privesc viaţa bisericească a Romînilor din Ardeal, am îndrumat la cercetarea şi eventuala lor tipărire pe d. N. Dobrescu, trimes de curînd în străinătate pentru studiĭ relative la istoria eclesiastică a Romînilor.

8). În Viena se impun cercetările următoare, în Archivele ce înşir:

a) În Archiva Statuluĭ, verificarea tuturor despoierilor luĭ Hurmuzaki. care nu sînt nicăirĭ complecte, în fondurile *Turcica* şi *Hungarica;* cercetarea rapoartelor de ambasadă din Constantinopol, maĭ ales, pe care Hurmuzaki le a lăsat la o parte cu totul pentru veacurile al XVIII-lea şi al XIX-lea şi care sînt îndesate de ştirĭ relative la Romînĭ; studiarea fonduluĭ *Polonica*, în afară de epocele pe care le-am cercetat; utilisarea altor fondurĭ maĭ micĭ, în care la anumite epoce pot fi şi acte ce ne privesc; copiarea tuturor ştirilor privitoare la noĭ în marea colecţie a rapoartelor din Petersburg, în *Russica ;* studiul actelor relative la administraţia Ardealuluĭ, Olteniei şi Bucovineĭ.

(1) Unele din ele se tipăresc în revista *Biserica şi şcoa'a* din Arad.

b În Archiva de Războiŭ o nouă revisie generală, oprindu-se maĭ ales asupra administrațieĭ militare în cele treĭ provinciĭ arătate maĭ sus ; cercetarea tuturor fascicolelor ce cuprind materiale privitoare la campaniĭ contra Turcilor, ce s'aŭ petrecut pe pămîntul nostru ;

c) Cercetărĭ în Archiva Cămereĭ Imperiale (*Kammerarchiv*) archiva financiară, și chiar :

d) În Archivele Ministeriilor celorlalte.

e În Archivele școlilor unde învățaŭ Romîniĭ, din secolul al XVIII-lea încoace.

9). În Italia descoperirĭ se pot face aproape orĭ-unde, maĭ ales în Bibliotecĭ. Dar în Genova, în Napoli, d. ex., n'ar maĭ fi aproape nimic de găsit. În schimb :

a În Veneția, trebuie văzute fondurile de corespondență din Polonia și Rusia, neatinse până azĭ; pe lîngă aceasta, unele acte de notarĭ orientalĭ ar putea cuprinde — cum s'a dovedit pentru ale luĭ Avonal — (1), lucrurĭ despre noĭ.

b Florența, al căreĭ Duce a avut relațiĭ cu Ardealul pe vremea luĭ Sigismund Báthory, ce-șĭ căuta și mireasă aicĭ; care a trimes o expediție anume în ajutorul acestuĭ principe contra Turcilor în 1595 (2), și se interesa de lupta creștinilor la Dunăre, — poate da știrĭ precum sînt cele citate în conferința luĭ Esarcu și reproduse în vol. III[1] din Hurmuzaki, Apendice, despre partea noastră în aceste lupte.

c) În Urbino, e corespondența generaluluĭ Veterani, ce corespunde corespondențiĭ luĭ Marsigli, pe care am întrebuințat-o în *Manuscripte din Bibliotecĭ străine*, II ;

---

(1) *Acte și fragm.*, III.

(2) V. Hurmuzaki, XII.

d În Roma, cu toate copiile făcute pentru Esarcu, pentru d. A. Em. Lahovary, ce i-a urmat, şi pentru Academie, trebuie o cercetare sistematică a rapoartelor de nuncii din Polonia şi Ardeal, observîndu-se cu luare aminte a nu se transcrie lucrurĭ ce se aflâ şi acum în colecţia Hurmuzaki. Am văzut în Bibl. Batthyáni din Alba-Iulia, unde condiţiile materiale nu permit însă un lucru maĭ îndelungat, còpiĭ scoase în secolul al XVIII lea de pe rapoartele nunciuluĭ Malaspina ce se afla în Ardeal încă la 1599 ; şi ele sînt de cea maĭ mare importanţă. Ar fi de încercat a se lucra iarăşĭ la Propaganda.

10). În Franţa — unde nu s'aŭ văzut în întregime decît fondul Misiuniĭ din Constantinopol, fondul consular din Iaşĭ şi Bucureştĭ, care a dat şi multe volume de còpiĭ încă inedite, şi foarte puţin din fondul de ambasade în Polonia—, ar fi de văzut ceresponden ţele polone şi ruseştĭ, cele vienese, pentru anumite epoce, ca a luĭ Mihaĭ Viteazul, a luăriĭ Bucovineĭ, d. ex., în întregime.

11). Din Anglia, d. Marin Demetrescu a dăruit unele còpiĭ de corespondenţe constantinopolitane maĭ nouă. Acolo, şi corespondenţa turcească, şi cea rusească, şi cea polonă şi -- ca maĭ sus — cea vienesă sînt de studiat anĭ de zile;

12). Tot aşa în Spania, de unde Archivele Generale, ca şi cele din Barcelona, ale Cataloniei, ce făcea negoţ cu Orientul în secolul al XIV-lea, n'aŭ dat încă nimic. Normele de urmărire ar fi ca la 11;

13). În Bruxelles, ar fi poate să se cerceteze fondurile de corespondenţă relativă la Orient a archiducilor ce guvernaŭ Ţerile-de-Jos: Unguriĭ aŭ scos din ele frumoase lucrurĭ pentru *Monumenta Hungariae Historica;*

14). În Ragusa, pe unde a trecut d. N. Densușianu, Directorul Archivelor, d. Gelcich, luase asupră-și a da transcrierea știrilor ce ne privesc: acolo ar trebui de văzut ce e făcut și ce maĭ trebuie făcut pentru a termina cu acest mic fond.

15). În Germania, sînt de văzut, în deosebitele capitale, corespondențe de natura celor de supt 16.

În Danzig, corespondența polonă, în parte numaĭ utilisată de mine, are o foarte mare importanță.

16). În sfîrșit, Suedia și Danemarca aŭ și ele seriile lor de rapoarte din Rusia, Polonia și Polia, și, într'o recentă călătorie, m'am convins de importanța lor, fără să-mĭ îngăduie timpul de a copià alt-ceva decît ceia ce se raportă la Domniĭ din familia Callimachi.

Aceste cercetărĭ, precum și ediția cronicilor și a documentelor interne, redactarea de repertoriĭ sînt astăzĭ misiunea secțieĭ istorice a Academieĭ Romîne. Ea singură dispune de mijloacele pentru a putea întreprinde lucrărĭ așa de grele, de îndelungate și de costisitoare. Nesuccesul „Revisteĭ pentru istorie, archeologie și filologie", răpedea ieșire din circulația științifică a cărțiĭ de Istoria Romînilor, în care totușĭ d. A. D. Xenopol a pus atîta pătrundere în ce privește liniile generale, atîta mlădiere de formă și atîta muncă, arată două lucrurĭ: că singură Academia poate organisa pentru maĭ multă vreme silințile individuale, și că sîntem departe de a fi mîntuit cu strîngerea materialelor, decĭ a fi ajuns posibilitatea redactăriĭ uneĭ durabile opere istorice mergînd pănă în micĭ amănunte. Zilnic trebuie de lucrat la scoaterea la lumină a izvoarelor, lucru pentru care

pregătim în Universitate tinerĭ competenţĭ, harnicĭ şi desinteresaţĭ.

Acesta e un mare scop naţional, şi Academia e datoare să nu se lase ademenită de sentimente ce n'aŭ a face cu ştiinţa, ci să unească în mijlocul eĭ toate forţele viĭ pentru urmărirea luĭ. Şi ea datoreşte mult, nesfîrşit de mult aceluĭ ce a dat avînt publicaţieĭ izvoarelor trecutuluĭ nostru, şi cel maĭ bun dar ce se poate face unuĭ om harnic ajuns la albe bătrîneţe fără să-şĭ îngăduie odihna în urmărirea celor ce le crede el bune şi folositoarea ţeriĭ, neamuluĭ săŭ, — e priveliştea munciĭ desfăşurîndu-se în jurul luĭ, munciĭ reale şi dătătoare de roade, pe care orĭ-ce generaţie sănătoasă dintr'un popor e rîvnitoare s'o poată aduce în toată întinderea puterilor sale cît maĭ repede şi pe care nu-ĭ e îngăduit nimănuĭ s'o împiedece saŭ s'o zăbovească.

TABLA CUPRINSULUĬ

S'a lucrat
în atelierul Institutuluĭ de Arte Grafice
„Carol Göbl"
S-r I. St. Rasidescu
în timp de unsprezece zile
încheindu-se la
21 Februar 1903.